

Βιβλική Αρχαιολογία και Έρμηνεία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης

Εὐαγγελία Γ. Δάφνη
 Ἀν. Καθηγήτρια Παλαιᾶς Διαθήκης – Μεταφράσεως τῶν Ὁ-
 Θεολογικῆς Σχολῆς ΑΠΘ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ παρὸν σύντομον πόνημα ἐστιάζει εἰς τὴν σχέσιν Βιβλικῆς Αρχαιο-λογίας καὶ Ἑρμηνείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης¹.

Περὶ τὴν σχέσιν Βιβλικῆς Αρχαιολογίας καὶ Ἑρμηνείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης πλείονα ἐγράφησαν εἰς τὸ παρελθόν, ἀνανεούμενον δὲ παρουσιάζεται τὸ ἐνδιαφέρον βιβλικῶν ἐρμηνευτῶν καὶ ἀρχαιολόγων ὡς οἱ Wolfgang Zwickel καὶ Dieter Vieweger ἰδιαίτερος κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι δυσ-θεώρητος εἶναι πλέον ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων εἰς τὸν συροπαλαιστίνον χῶρον καὶ ἀλματώδης ἢ αὐξησις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σχετικῶν δημοσιευμάτων, οὕτως ὥστε ἡ πρόσληψις καὶ ἀξιοποίησις τῶν ἐκ μέρους τῶν ἐρμηνευτῶν νὰ καθίσταται ἐξαιρετικῶς δυσχερής.

Ἡ ἀνὰ χεῖρας μελέτη ἐπιχειρεῖ σύντομον ἐπισκόπησιν θεμελιωδῶν ζητημάτων, ἀπασχολούντων σήμερον πάντα ἐνδιατρίβοντα περὶ τὴν Ἑρμηνείαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐν σχέσει πρὸς τὸ πολιτισμικὸν περιβάλλον της, κύριον ἐπιστημονικὸν πεδίον τῆς ἡμετέρας ἐρευνητικῆς ἐνασχολήσεως, καὶ ἐκθέτει τὰς προτεινομένας συγχρόνους ἐπιστημονικὰς λύσεις.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ συστηματικὴ ἔρευνα, ἀνακάλυψις, συγκέντρωσις, καταγραφή, τα-ξινόμησις, ἀνάλυσις, ἀξιολόγησις καὶ ἐρμηνεία ὑλικῶν καταλοίπων πάσης εἰς τὸ παρελθόν ἀναπτυχθείσης ἀνθρωπίνης δραστηριότητος καλεῖται «Ἀρχαιολογία». Τὸ ἐρώτημα

¹ Ἐξεδόθη αὐτοτελῶς πρὸς χρῆσιν τῶν φοιτητῶν τὸ 2013. Ἡ ἐπανεκδόσις του μετὰ τινων διορθώσεων κρίνεται σκόπιμος προκειμένου τὸ περιεχόμενον του νὰ καταστῇ προσιτὸν εἰς πάντα ἐνδιαφερόμενον Ἑλληνα ἀναγνώστην.

περὶ τὴν σχέσιν Βιβλικῆς Αρχαιολογίας καὶ Ἑρμηνείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης² μαρτυρεῖ ὅτι, ἐν προκειμένῳ, κοινὴ ἀφετηρία καὶ δὴ ἄμεσος πηγὴ τῆς Αρχαιολογίας καὶ τῆς Ἑρμηνείας εἶναι ἡ Βίβλος, ἡ ὁποία διὰ μὲν τοὺς Ἰουδαίους περιορίζεται εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, διὰ δὲ τοὺς Χριστιανοὺς συμπεριλαμβάνει τὴν Παλαιὰν καὶ τὴν Καινὴν Διαθήκην ὁμοῦ. Ἀμφότεραι αἱ Διαθήκαι, Παλαιὰ καὶ Καινὴ, ἐξ ἐπόψεως Ἱστορίας τῆς Λογοτεχνίας καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ ἀποτελοῦν ἐθνικὴν λογοτεχνικὴν καὶ πολιτιστικὴν κληρονομίαν τοῦ Ἀρχαίου Ἰσραήλ. Ἡ λέξις «Βίβλος» καὶ τὰ παράγωγά της, γνωστὴ ἤδη ἀπὸ τοῦ 3^{ου} αἰ. π.Χ., ἀνάγεται εἰς τὸ τοπωνύμιον «Βύβλος» (πρβλ. Ο΄-Ἱεζ. 27,9), φοινικικοῦ λυμένους καὶ κέντρου διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου ἐν Παλαιστίνῃ, διαδραματίσαντος σημαντικώτατον ρόλον εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ παπύρου ὡς γραφικῆς ὕλης. Χαρακτηρίζει δὲ συλλογὴν ἱερῶν γραφῶν τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν Χριστιανῶν καὶ προδίδει τὴν ἐπικρατοῦσαν ἀντίληψιν ὅτι ἡ Ἁγία Γραφή ἀποτελεῖ βιβλιοθήκην, ἐμπερικλείουσαν τὴν θρησκευτικὴν γραμματείαν τοῦ Ἀρχαίου Ἰσραήλ ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἀρχεγόνου Χριστιανισμοῦ, νοουμένων ὡς προγόνου καὶ ἀμέσου πνευματικοῦ ἀπογόνου³. Ἡ ἐν λόγῳ θρησκευτικὴ γραμματεία καθὼς καὶ ἀμφότεραι αἱ μονοθεϊστικαὶ θρησκείαι τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ, αἱ ὁποῖαι ἤλλαξαν τὸν ροῦν τῆς Παγκοσμίου Ἱστορίας, ἐγεννήθησαν ἐν Παλαιστίνῃ, χώραν μικρὰν, πτωχὴν καὶ ἀσήμαντον ἐξ ἐπόψεως Ἱστορίας τῶν Πολιτισμῶν, στενὴν γεωγραφικὴν λωρίδα μεταξὺ Συρίας καὶ Αἰγύπτου, γέφυραν μεταξὺ τῶν λαῶν καὶ τῶν πολιτισμῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀρχιπελάγους, τῆς Αἰγύπτου, Συρίας, Ανατολίας καὶ Μεσοποταμίας. Διὰ τὴν χώραν ταύτην ἐπεφυλάχθη ἰδιαίτερος θρησκευτικὸς καὶ δὴ κοσμοϊστορικὸς ρόλος, ὡς μαρτυροῦν αἱ προσδοθεῖσαι εἰς αὐτὴν προσφιλεῖς τιμητικαὶ προσωνυμίαι «Ἁγία Γῆ» καὶ «Ἁγιοὶ Τόποι».

Ἡ συνάντησις καὶ συνάρτησις Βίβλου καὶ Αρχαιολογίας, περιβληθεῖσα ἐπιστημονικὸν μανδύαν, καλεῖται ἤδη ἀπὸ τοῦ 19^{ου} αἰ. «Βιβλικὴ Αρχαιολογία». Ἡ ἐν λόγῳ νέα ἐπιστῆμη εἶχε θρησκευτικὴν ἀφετηρίαν καὶ σκοπὸν νὰ φέρῃ εἰς φῶς τὸ ἐξαιρετικῶς σπουδαῖον ἐκεῖνο μέρος τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, τὸ ὁποῖον τοπι-κῶς θὰ ἐστίαζεν εἰς τοὺς βιβλικοὺς τόπους τῆς Ἀρχαίας Ἑγγυς Ἀνατολῆς, ἰδίᾳ δὲ τὴν περιοχὴν Συρίας-Παλαιστίνης καὶ χρονικῶς θὰ ἐπε-κεντροῦτο εἰς τὴν βιβλικὴν περιόδον, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τοὺς χρόνους τοῦ Χριστοῦ. Ὁ ὅρος «Βιβλικὴ

² Παρ' ἡμῖν πρβλ. ἰδίᾳ Ἀ.Π. Χαστούπη, Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἐν σχέσει πρὸς τὴν Αρχαιολογίαν, Θεσσαλονίκη 1957. Π. Σιωτᾶ, Σύντομος Εἰσαγωγή εἰς τὴν Βιβλικὴν Ἑβραϊκὴν Γλῶσσαν καὶ Αρχαιολογίαν, Θεσσαλονίκη 1964. Τοῦ ἰδίου, Ἑβραϊκὴ Αρχαιολογία, ΘΗΕ 5, 297-305. Ἡ.Β. Οἰκονόμου, Αἱ ἐν Παλαιστίνῃ ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι καὶ ἡ Ἁγία Γραφή, Ἀθῆναι 1969. Μ. Κωνσταντίνου, Σχέση Βιβλικῆς Αρχαιολογίας καὶ Βιβλικῆς Ερμηνευτικῆς, στο Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ., «Χριστὸς καὶ Ἱστορία», Επιστημονικὸ Συμπόσιον πρὸς τιμὴν τοῦ καθηγητῆ Σάββα Αγουρίδη, Εκκλησία - Κοινωνία - Οικουμένη, 6, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1993, 213-218. Ἐ.Π. Χριστινάκη, Εἰσαγωγή στη Βιβλικὴ Αρχαιολογία, Ἀθήνα 2001, 261-280.

³ M. Mansoor, Introduction, K.N. Schoville, Biblical Archaeology in Focus, Michigan 1978, 15έξ.

Ἀρχαιολογία» θὰ ἐχρησιμοποιεῖτο, λοιπόν, πρὸς χαρακτηρισμὸν ἐπιστημονικοῦ κλάδου, ἀσχολουμένου μὲ τὴν σχέσιν Ἀρχαιολογίας καὶ Ἑρμηνείας τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὡς τῶν ἀρχαιότερων ἐκτενεστέρων σωζομένων γραπτῶν πηγῶν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ⁴.

Ἡ Ἑρμηνεία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ ἡ Ἑρμηνεία τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὅμως, ἀποτελοῦν σήμερον δύο αὐτοτελεῖς ἐπιστημονικοὺς κλάδους⁵, ὡσαύτως καὶ ἡ Ἀρχαιολογία τῆς Παλαιστίνης. Διὰ τῆς Βιβλικῆς Ἀρχαιολογίας οἱ τρεῖς οὗτοι μεθοδολογικῶς καὶ ἐπιστημολογικῶς διακεκριμένοι κλάδοι συσχετίζονται μεταξύ των, καθ' ὅσον οἱ βιβλικοὶ ἐπιστήμονες λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν ἐρμηνείαν παραδεδομένων γραπτῶν κειμένων τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα τοῦ χώρου τῆς Συρίας-Παλαιστίνης, ἀντικείμενα ἀλλὰ καὶ κείμενα. Κοινὸν μεταξύ Βιβλικῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Βιβλικῆς Ἑρμηνείας εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν Παλαιστίνην τῆς Βιβλικῆς Ἑποχῆς⁶. Διακρίνονται δ' ὅμως καὶ ὡς πρὸς τὴν μέθοδον καὶ ὡς πρὸς τὰς πηγὰς καί, κατὰ συνέπειαν, καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν καὶ τὴν σημασίαν τῶν ἐρευνητικῶν ἀποτελεσμάτων των.

Ὁ ὅρος «Βιβλική Ἀρχαιολογία», χαρακτηρίζων σήμερον κλάδον τῆς Ἀρχαιολογίας τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς (ἀγγλ. Near Eastern Archaeology, γερμ. Vorderasiatische Archäologie), προέρχεται ἐκ τοῦ ἀμερικανο-νικοῦ ἐπιστημονικοῦ χώρου καὶ δὴ ἐκ τῆς American Palestine Exploration Society⁷ (1870-). Ἐκφράζει δὲ τὴν παλαιότεραν πεποίθησιν βι-βλικῶν κατ' ἀρχὴν ἐπιστημόνων, φιλελευθέρων ἀλλὰ καὶ συντηρητικῶν, μεταβάντων εἰς τὴν Παλαιστίνην πρὸς διεξαγωγὴν ἀνασκαφῶν, ὅτι: α) Ἡ μὲν Παλαιὰ Διαθήκη, ἀφηγουμένη γεγονότα 1500 καὶ πλέον ἐτῶν, ἐκτισσόμενα κυρίως εἰς τὴν γῆν Χαναάν καὶ δὴ εἰς τὴν Παλαι-στίνην, καθὼς καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Μεσοποταμίαν, προσοικειώθη, κατὰ τὸν William Foxwell Albright (1891-1971), τὰ βέλτιστα τῶν ἐπιτευγμάτων τῶν θεωρουμένων τὸν 19^{οῦ} αἰ. ὡς «ὑψηλῶν» πο-λιτισμῶν τοῦ περιβάλλοντός της, προκειμένου νὰ ἐκφράσῃ τὴν πίστιν εἰς τὸν ἀποκεκαλυμμένον Θεὸν τοῦ Ἰσραήλ. Καὶ β) ἡ Καινὴ Δια-θήκη,

⁴ U. Hübner, *Biblische Archäologie*, RGG⁴ I, 709-711.

⁵ Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν γίνεται διάκρισις μεταξύ Ἀρχαιολογίας τῆς Παλαιᾶς καὶ Ἀρχαιολογίας τῆς Καινῆς Διαθήκης βλ. λ.χ. J. McRay, *Archaeology and the New Testament*, 1991. J. Finegan, *The Archaeology of the New Testament*, 1992².

⁶ D. Vieweger, *Archäologie der biblischen Welt*, UTB 2394, Göttingen (2003) 2005², 18έξ. Ἐπεξεργασμένοι ἐπανεκδόσεις τοῦ αὐτοῦ ἔργου: *Wenn Steine reden. Archäologie in Palästina, mit zahlreichen Zeichnungen von E. Brückelmann*, Göttingen 2004 καὶ *Archäologie der Biblischen Welt, mit zahlreichen Zeichnungen von E. Brückelmann und Foto DVD*, Gütersloh 2012, 47. Τοῦ ἰδίου, *Biblische Archäologie ἐν S. Kreuzer/D. Vieweger/F. Hartenstein/J. Hausmann/ W. Pratscher, Proseminar I. Altes Testament. Ein Arbeitsbuch*, 2^α ἔκδ., Stuttgart 2005, 126

⁷ F.J. Cobbing, *The American Palestine Exploration Society and the Survey of Eastern Palestine*, *Palestine Exploration Quarterly* PEQ 137 (2005) 9-21.

συνδέσασα τὴν ἰουδαϊκὴν πίστιν καὶ τὴν ἑλληνικὴν λογικὴν καὶ αἰσθητικὴν, ἀφηγεῖται γεγονότα περὶ τὸ πρόσωπον καὶ τὸ ἀπολυτρωτικὸν ἔργον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὰ ὁποῖα διεδραματίσθησαν εἰς μίαν περίοδον μικροτέραν τῶν 100 χρόνων, κυρίως ἐν Παλαιστίνῃ, ἐν συσχετισμῷ πάντοτε πρὸς τοὺς γείτονας αὐτῆς λαούς καὶ δὴ τοὺς Ἕλληνας⁸.

Εἶναι ἄξιον ἰδιαίτερας προσοχῆς τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὸν ἀμερικανικὸν ἐπιστημονικὸν χῶρον, ὅπου τὸν 19^{ov} αἰ. ἐπολιτογραφήθη ὁ ὅρος «Βιβλικὴ Αρχαιολογία», ἐκεῖ διακηρύσσεται σήμερον ὁ θάνατος τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστήμης ὑπὸ τοῦ μινιμαλιστοῦ ἀρχαιολόγου William G. Dever⁹ (1933-) –ὁ ὁποῖος, σημειωτέον, τὸ 1973 ἐξέδωκε εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα μετὰ τοῦ Shalom M. Paul ἔργον μὲ τίτλον *Biblical Archaeology*– καὶ τῶν θιασωτῶν του. Οὗτοι ὑποστηρίζουν ὅτι οὐδεμία ἱστορικὴ ἀξία δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὰς βιβλικὰς ἀφηγήσεις, ἡ δὲ ἐπιστημονικὴ ἀξία τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων πολλακίς ἐνο-θεύθη καὶ νοθεύεται ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴν προκατανόησιν ἀρχαιολόγων καὶ ἐρασιτεχνικῶς περὶ τὴν Αρχαιολογίαν ἀσχολουμένων βι-βλικῶν θεολόγων¹⁰. Ἀντὶ λοιπὸν τοῦ ὅρου «Βιβλικὴ Αρχαιολογία», εἰς τὸν ὁποῖον ἐμμένουν σήμερον καὶ γερμανοὶ βιβλικοὶ ἐπιστήμο-νες, χρησιμοποιεῖται εὐρέως εἰς τὸν ἀγγλόφωνον χῶρον ὑπὸ ἰουδαίων καὶ χριστιανῶν ἐρευνητῶν ὁ ὅρος «Αρχαιολογία τῆς Παλαιστίνης». Ὁ ὅρος οὗτος ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὰ καθ' ἡμᾶς καὶ ὑπὸ τοῦ Ἡ.Β. Οἰκονόμου (1933-), παραλλήλως πρὸς τὸν ὅρον «Βιβλικὴ Αρχαι-ολογία», μὲ τὴν ἐξῆς διευκρίνισιν: «*Τὸ 'βιβλική' ἀναφέρεται στὰ βιβλικά, δηλαδὴ στὰ ἰδιαίτερα γνωρίσματα τοῦ ἰδιωτικοῦ, δημοσίου καὶ θρησκευτικοῦ*

⁸ W.F. Albright, *Archäologie in Palästina*, Zürich/Köln 1962, 213.

⁹ W.G. Dever, *The Impact of the "New Archaeology" on Syro-Palestinian Archaeology*, BASOR 242 (1981) 15-29. –*Biblical Theology and Biblical Archaeology: An Appreciation of G. Ernest Wright*, HTR 73 (1981) 1-15. –*Recent Archaeological Discoveries and Biblical Research*, Seattle/London 1990. –*Biblical Archaeology: Death or Rebirth? Biblical Archaeology Today*, 1990: Proceedings of the Second International Congress on Biblical Archaeology, Jerusalem, June 1990, ἐκδ. A. Biran/J. Aviram, Jerusalem 1993, 706-722. –*Philology, Theology, and Archaeology: What kind of history do we want, and what is possible? The Archaeology of Israel: Constructing the Past, Interpreting the Present*, ἐκδ. N.A. Silberman / D. Small, Sheffield 1997. –*Archaeology, Ideology, and the Quest for an „Ancient“ or „Biblical Israel“*, Near Eastern Archaeology 61 (1998) 39-52. –*What did the Biblical Writers know, and When did they know it? Archaeology and the Realia of Ancient Israel*, Grand Rapids 2001. –*Theology, Philology and Archaeology: In the Pursuit of Ancient Israelite Religion*, B.M. Gittlen (ἐκδ.), Sacred Time – Sacred Place, 2001, 11-33. –*Did the Biblical Writers Know and When did they Know it?* Grand Rapids 2001. –*Who Were the Early Israelites and Where did they Come From?* Grand Rapids 2003. –*Did God Have a Wife? Archaeology and Folk Religion in Ancient Israel*, Grand Rapids 2005. –*The Lives of Ordinary People in Ancient Israel: Where Archaeology and the Bible Intersect*, Grand Rapids 2012.

¹⁰ W.G. Dever, *Contra Davies*, *Biblical Interpretation*, January 2003, http://www.bibleinterp.com/articles/Contra_Davies.htm.

βίου, ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν θρησκευτικὴ ἰδιομορφία τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ, ἐνῶ τὸ 'Παλαιστίνης' δίνει ἔμφαση στὰ ἐξω-βιβλικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀτομικοῦ, τοῦ δημοσίου καὶ τοῦ θρησκευτικοῦ βίου τῶν κατοίκων τῆς Παλαιστίνης»¹¹. Εἶναι προφανές ὅτι τὸ πρόβλημα περὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἐν λόγῳ ἐπιστημονικοῦ κλάδου δὲν ἔπαυσε νὰ σχετίζεται πρὸς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις καὶ δὴ νὰ ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν μεταφυσικῶν ἀντιλήψεων περὶ ἱστορίας καὶ ἀληθείας τῶν ἐκάστοτε ἐπιστημόνων, καὶ ὄχι ἐκ τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἀντικειμένου καθ' αὐτοῦ καὶ τῶν ἐκάστοτε ἐφαρμοζομένων ἐπ' αὐτοῦ μεθόδων.

Τὸ ἐρώτημα περὶ τὴν σχέσιν τῆς λεγομένης Βιβλικῆς Αρχαιολογίας πρὸς τὴν Βίβλον καὶ δὴ πρὸς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, εἶναι, βεβαίως, σύμφυτον μὲ τὴν, ἥδη ὑπὸ τοῦ Eduard Robinson (1794-1863), ἔναρξιν ἐπιστημονικῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὸν συροπαλαιστίνων χῶρον. Σκοπὸς τοῦ τολμηροῦ τούτου ἐγχειρήματος ἦτο ἡ ταυτοποίησις καὶ ἀντιπαραβολὴ βιβλικῶν τόπων καὶ γεγονότων πρὸς τὰ ἐκεῖ ἀνακαλυφθέντα μνημεῖα, προκειμένου νὰ ἐπαληθευθῇ ἡ ἱστορικό-της τῶν βιβλικῶν κειμένων καὶ ν' ἀναπαρασταθῇ εἰς ὅλην τὴν ἔκτα-σίν των ἡ Ἱστορία καὶ ὁ Πολιτισμὸς τοῦ Βιβλικοῦ Ἰσραήλ. Οὕτως ἐπε-ξετάθη κατὰ τὸν 19^{οῦ} αἰ. ἡ ἀρχικὴ πρόθεσις καὶ προσπάθεια τοῦ ἰου-δαίου ιστοριογράφου Φλαβίου Ἰωσήπου (37/38π.Χ. ~ 100 μ.Χ.), εἰσηγητοῦ, ὡς γνωστόν, τοῦ ὄρου «Ἰουδαϊκὴ Αρχαιολογία», νὰ ἐξηγήσῃ γραπτῶς παραδεδομένα γεγονότα, μύθους καὶ θρύλους σχετικούς πρὸς τὸ ἱστορικὸν παρελθὸν τοῦ Ἀρχαίου Ἰσραήλ. Ἐπὶ πλέον διευρύνθη ἡ ἀντίληψις τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ περὶ Αρχαιολογίας, ὡς πραγματο-γνωσίας, ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἐνασχολήσεως μὲ τὴν ἀνακάλυψιν καὶ ἐξήγησιν τῆς πραγματικῆς ἀναφορᾶς βιβλικῶν ὀνομάτων καὶ πραγμάτων, διὰ τῆς συμπεριλήψεως τῶν ἀνασκαφικῶν εὐρημάτων εἰς τὴν ἀρχικὴν ἐρμηνείαν κειμένων, ἀναφερομένων τὸν Πνευματικὸν Πολιτισμὸν, καὶ εὐρημάτων ἐπιφανείας ἐδάφους, παραπεμπόντων εἰς τὸν Ὑλικὸν Πολιτισμὸν τῆς Παλαιστίνης.

Βεβαίως, ἡ ἐνασχόλησις μὲ τὸν Ὑλικὸν Πολιτισμὸν τῆς οὕτω καλουμένης Νοτίου Λεβαντίνης, εἰς τὸν ὁποῖον συνετάχθησαν ὑπὸ ἰουδαίων συγγραφέων σχεδὸν ἅπαντα τὰ βιβλικὰ κείμενα, δὲν ἀνεφάνη τὸ πρῶτον κατὰ τὴν Νεωτέραν Ἐποχὴν, ἀλλ' ἤρχισεν ἤδη, ἔστω καὶ ἐρασιτεχνικῶς, τὸν 4^{οῦ} αἰ. μ.Χ. Ὡς γνωστόν, χριστιανοὶ περιηγηταὶ μετέβαινον τότε εἰς τὴν Παλαιστίνην πρὸς ἀναζήτησιν τόπων, συνδεομένων μὲ προσωπικότητος τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, καὶ κατέγραφον πρὸς γενικωτέραν πληροφόρησιν καὶ οἰκοδομὴν τὰς ἐμπειρίας των εἰς ὁδοιπορικὰ καὶ προσκυνητάρια, ὡς λ.χ. τὰ ἐξῆς: Itinerarium Burgigalense (334 μ.Χ.), Peregrinatio Aetherae (381 μ.Χ. καὶ 325-328 μ.Χ.), De situ Terrae Sanctae (520 μ.Χ.). Itinerarium anonymi Placentini (570 μ.Χ.), De Locis Sanctis (680 μ.Χ.), Willibald (723 μ.Χ.) κ.ἄ.¹².

¹¹ Οἰκονόμου, Παραδόσεις Αρχαιολογίας, 23.

¹² Vieweger, Archäologie 2005, 19έξ.

Αί άπαρχαί τῆς συγχρόνου ἐπιστημονικῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεῦ-νης τῆς Παλαιστίνης ἐντοπίζονται ὁμως εἰς τὴν Ἀναγέννησιν (14^ος -16^ος αἰ. μ.Χ.), ὅταν ἰδρῦθησαν ἐφορεῖαι ἔργων τέχνης, πρόδρομοι τῶν συγχρόνων ἀρχαιολογικῶν μουσείων καὶ μουσείων φυσικῆς ἱστορίας¹³, εἰς τὰς ὁποίας συνεκεντροῦντο ἀγάλματα, ἡμιπολύτιμοι λίθοι, μετεωρίται, σκευή, ὄπλα, κοσμήματα, νομισματα καὶ λοιπὰ ἀρχαῖα ἀντικείμενα. Τότε ἐπεχειρήθη ἀξιολόγησις καὶ ταξινόμισις αὐτῶν ἐπὶ τῇ βάσει σαφῶν καὶ μετρησίμων κριτηρίων καὶ ἐτέθη ἐπιτακτικώτερον τὸ αἴτημα ἐπιβεβαιώσεως τῆς ἱστορικότητος τῶν βιβλικῶν ἀφηγήσεων καθὼς καὶ τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς ἱστοριογραφίας τοῦ βιβλικοῦ κόσμου. Ἡ ἀρχικῶς ἐνθουσιώδης ἀναζήτησις τόπων, ὡς λ.χ. Ἀραράτ, Βαβυλῶν, Χαρράν, Βαιθήλ, Χωρήβ, Ἰεριχώ, Σηλώ, Νινευή κλπ., οἱ ὅποιοι ἐξῆψαν τὴν περιέργειαν καὶ φαντασίαν τῶν ἐξερευνητῶν, καὶ ἡ ἐπιλεκτικὴ συλλογὴ πολυτίμων καταλοίπων τοῦ παρελθόντος ὑπέστη ὕφεισιν κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀλλὰ δὲν ἐξέλειπεν παντελῶς. Ὅμως, μέχρι τὰ μέσα τοῦ 19^ο αἰ.¹⁴, ἐν ὄψει θεαματικῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων εἰς Αἴγυπτον καὶ Μεσοποταμίαν, ἀντικειμένων καὶ πρὸ πάντων κειμένων, τὰ ὁποῖα ἔμελλον νὰ ρίψουν νέον φῶς εἰς τὰς παλαιοδιαθητικὰς παραδόσεις καὶ νὰ συντελέσουν καθοριστικῶς εἰς τὴν κατανόησιν τῶν λαῶν, τῶν θεσμῶν, τῶν γλωσσῶν, τῆς γραμματείας καὶ τῆς ἱστορίας τῆς Βίβλου ἐν σχέσει πρὸς τὸ πολιτισμικὸν περιβάλλον της, δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀναπτυχθῆ ἑπαρκῶς ἡ μεθοδολογία οὔτε τῆς Κλασικῆς οὔτε, βεβαίως, τῆς Βιβλικῆς Ἀρχαιολογίας. Ὡς ἐκ τούτου δὲν εἶχον εἰσέτι διατυπωθῆ σαφῶς οἱ στόχοι της, οὕτως ὥστε νὰ διαλευκανθῆ ἡ σχέσις της πρὸς τὴν Ἑρμηνείαν τῆς Βίβλου καὶ δὴ πρὸς τὴν Ἑρμηνείαν τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης, αἱ ὁποῖαι ὠσαύτως ἐζήτουν τότε νὰ προσδιορίσουν τὴν ἐπιστημονικὴν ταυτότητά των¹⁵.

ΣΧΗΜΑΤΑ ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΣΧΕΣΕΩΣ ΒΙΒΛΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΑΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ

Ὁ προσδιορισμὸς τῆς σχέσεως Βιβλικῆς Ἀρχαιολογίας καὶ Ἑρμηνείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης¹⁶, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ πεδῖον τῆς ἐπιστημονικῆς ἡμῶν ἐνασχολήσεως, εἶναι

¹³ Πρβλ. C. Becker, Vom Raritäten-Kabinett zur Sammlung als Institution. Sam-meln und Ordnen im Zeitalter der Aufklärung, Engelsbach/Frankfurt a.M./St Peter Port 1996.

¹⁴ Πρβλ. Y. Ben-Arieh, The Rediscovery of the Holy Land in the Nineteenth Centu-ry, Jerusalem 1983².

¹⁵ V. Fritz, Einführung in die Archäologie, Darmstadt 1985, 225έξ.

¹⁶ M. Noth, Grundsätzliches zur geschichtlichen Bedeutung archäologischer Be-funde auf den Boden Palästinas, PJB 34 (1938) 7-22. W.F. Albright, Archaeology and the Religion of Israel. The Ayer Lectures of the Colgate-Rochester Divinity School 1941, Garden City 1969⁵. H.H. Schmid, Die Steine und das Wort. Fug und Unfug Biblischer Archäologie, Zürich 1975. F.

ἀρρήκτως συνδεδεμένος πρὸς τὸν ὄρισμόν, τὰ ὅρια, τὸν σκοπὸν καὶ τὴν μεθοδολογίαν ἀμφοτέρων τῶν, σήμερον, ἐπιστημολογικῶς διακεκριμένων κλάδων, καθὼς καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀφετηρίαν τοῦ θέτοντος ἐκάστοτε τὸ ἐρώτημα.

Οἱ βιβλικοὶ ἀρχαιολόγοι, ἐρειδόμενοι ἐπὶ τῆς Βίβλου, θεωρηθείσης ὡς τῆς θεμελιωδестέρας καὶ ἐκτενεστεράς διαθεσίμου γραπτῆς ιστορικῆς πηγῆς, ἤρχισαν συστηματικὴν ἀνασκαφικὴν δραστηριότητα ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19^{ου} αἰ. καὶ ἐντεῦθεν¹⁷, ἀνατρέξαντες κατ' ἀρχὰς εἰς τὰς ἐμπειρίας τῶν προηγηθεισῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὴν Αἴγυπτον, τὴν Μεσοποταμίαν, τὸν Ἑλλαδικὸν καὶ Μικρασιατικὸν χῶρον, αἱ ὁποῖαι μεταξὺ ἄλλων ἔφερον εἰς τὸ φῶς σημαντικὰ νομι-κά, δημοσιονομικά, οικονομικά, θρησκευτικά, λεξικογραφικά κλπ. κείμενα, καθὼς καὶ τοιχογραφίας, ἥτοι ὀπτικὰς ἀναπαραστάσεις τοῦ καθ' ἡμέραν βίου εἰς τὸ πολιτισμικὸν περιβάλλον τοῦ λαοῦ τῆς Βί-βλου¹⁸. Ἐπρόκειτο δὲ νὰ θέτουν ἐρωτήματα, ἀφορῶντα εἰς τὴν Ἱστοριογραφίαν καὶ τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ὑλικοῦ Πολιτισμοῦ τοῦ Ἀρχαίου Ἰσραήλ, καὶ νὰ ἀναμένουν ἐκ τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων ιστορικῶς ἀξιοπίστους ἀπαντήσεις σχετικὰς πρὸς τὴν χρονολόγησιν κειμέ-νων καὶ ἀντικειμένων καὶ τὴν πληρεστέραν κατανόησιν τῶν λαῶν, τῶν θεσμῶν καὶ τῆς ἱστορίας των. Οὕτως ἐταυτίσθη ἡ «Βιβλικὴ Ἀρχαιολογία» κατ' ἀρχὰς πρὸς τὴν «Βιβλικὴν Θεσμολογίαν», θέσασα ὡς σκοπὸν τὴν ἀναπαράστασιν καὶ συστηματικὴν ἔκθεσιν τῶν κοινω-νικῶν σχέσεων, θεσμῶν καὶ ἐθίμων, τοῦ πολιτικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ βίου τοῦ Βιβλικοῦ Ἰσραήλ¹⁹, ὡς αὕτη ἐξάγεται ἐκ τῶν σωζομένων κειμένων ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἀνακαλυφθέντα ἀντικείμενα²⁰. Διότι, ἐν συνεχείᾳ βεβαίως, συμπεριελήφθησαν εἰς τὰ παραδεδομένα γραπτὰ μνημεῖα ἥτοι τὴν Βίβλον, τὰ ἔργα τοῦ Ἰωσήπου καὶ τοῦ Φίλωνος, τὴν Ραββινικὴν καὶ Ταλμουδικὴν Γραμματείαν, καὶ ἀνασκαφικὰ εὐρήματα, ἢ ἀξιολόγησις τῶν ὁποίων λογικῶς θὰ προϋπέθετεν ἀπροκατάληπτον ἔρευναν εἰς τὸν χῶρον τόσον τῆς Βιβλικῆς Ἑρμηνείας

Crüsemann, *Alttestamentliche Exegese und Archäologie*, ZAW 91 (1979) 177-193. K.M. Kenyon, *Archaeology in the Holy Land*, London-New York 1979⁴, γερμ. *Die Bibel im Licht der Archäologie*, Düsseldorf 1980. Fritz, *Einführung*, 225-228, ἐδῶ 228. D. Winton Thomas (ἐκδ.), *Archaeology and Old Testament Study*, Cambridge 1989. J.R., Bartlett, *The Bible: Faith and Evidence*, London 1989. J.R. Bartlett (ἐκδ.), *Archaeology and Biblical Interpretation*, London/New York 1997, 1-19 (=What has Archaeology to do with the Bible – or vice versa?). I.Finkelstein/ N.A. Silberman, *The Bible Unearthed*, New York 2001. Vieweger, *Archäologie* 2005, 48-58.

¹⁷ Y. Ben-Arieh, *The Rediscovery of the Holy Land in the Nineteenth Century*, Jerusalem 1983².

¹⁸ W.F. Albright, *Die Bibel im Licht der Altertumsforschung*, Stuttgart 1955. Πρβλ. τοῦ ἰδίου, *Die Religion Israels im Lichte der archäologischen Ausgrabungen*, München /Basel 1956.

¹⁹ Βλ. χαρακτηριστικῶς P. Volz, *Die biblischen Altertümer*, Stuttgart 1925². Πρβλ. F. Nötscher, *Biblische Altertumskunde*, Bonn 1940. Β.Μ. Βέλλα, *Ἑβραϊκὴ Ἀρχαιολογία*, Ἀθήνα 1980.

²⁰ Πρβλ. Οἰκονόμου, *Παραδόσεις*, 25-40.

ὡς καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐπιστήμης, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον πολλακίς εἰς τὸ παρελθὸν ἀπεδείχθη ἀνέφικτον.

Ὁ ὅρος «Βιβλική Ἀρχαιολογία» θεωρεῖται σήμερον πλέον ἐννοιολογικῶς λίαν βεβαρυμένος, διότι ἡ νέα αὕτη ἐπιστήμη, κατὰ τὸ παρελθόν, συνεδέθη μὲ συντηρητικὴν ἔκφασιν εὐσεβείας ἐκ μέρους βιβλικῶν θεολόγων ἀφ' ἐνὸς καὶ ἀρχαιολόγων τῆς Παλαιστίνης ἀφ' ἑτέρου εἰς βάρος τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας καὶ τοῦ θεολογικοῦ περιεχομένου τῶν βιβλικῶν ἀφηγήσεων²¹. Οἱ μὲν βιβλικοὶ θεολόγοι, ὀρμώμενοι ἐκ θεολογικῶν καὶ δὴ δογματικῶν κριτηρίων, ἠσχολήθησαν μὲ τὴν Ἀρχαιολογίαν τῶν Ἁγίων Τόπων, θέσαντες ὡς αὐτοσκοπὸν τὴν πάση θυσίᾳ ἱστορικὴν ἐπιβεβαίωσιν τῶν βιβλικῶν ἀφηγήσεων μὲ τὴν χρονολογικὴν, τοπογραφικὴν, ἀλλὰ καὶ φιλολογικὴν συνταύτισιν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων καὶ βιβλικῶν προσώπων, τόπων καὶ γεγονότων. Οἱ δὲ ἄνευ ἐπιστημονικοῦ βιβλικοθεολογικοῦ ὑποβάθρου ἀρχαιολόγοι τῆς Παλαιστίνης ἐπεδίδοντο καὶ ἐπιδίδον-ται ἐνίστε εἰς βιβλικιστικὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων²², μὲ ἀποτέλεσμα τὴν πολλακίς διαπιστωθεῖσαν καὶ διαπιστου-μένην παρερμηνείαν βιβλικῶν κειμένων²³. Τοῦτο δὲ διότι ἡ ἀρχαιο-λογικὴ ἔρευνα τῆς Παλαιστίνης – τοῦλάχιστον εἰς τὸ παρελθόν– δὲν ἔθετε σαφεῖς χωροχρονικοὺς καὶ μεθοδολογικοὺς περιορισμοὺς εἰς τὴν ἀξιοποίησιν τῶν ὑλικῶν καταλοίπων τῶν βιβλικῶν τόπων, ἀλλ' ἐχρησιμοποιοῦ ἐνίστε ἀδιαφοροποιήτως εὐρήματα ἐξ ὅλων τῶν πολιτιστικῶν περιόδων τοῦ χώρου τῆς Παλαιστίνης, ἀπὸ τῆς Ἐποχῆς τοῦ Λίθου ἕως τοὺς Νεωτέρους Χρόνους, τῶν παλαιοδιαθηκικῶν καὶ καινοδιαθηκικῶν χρόνων συμπεριλαμβανομένων, μὲ αὐτοσκοπὸν τὴν ἱστορικὴν ἀπόδειξιν τῆς πιστευθείσης ἢ πιστευομένης ἐκάστοτε ὡς ἀληθείας τῆς Βίβλου²⁴, ἰδιαιτέρως εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὰς ἀφηγήσεις περὶ τῆς Δημιουργίας τοῦ Κόσμου καὶ τοῦ Ἀνθρώπου (Γεν. 1-2) περὶ τῶν Πατριαρχῶν (Γεν 12-50) καὶ περὶ τοῦ Μωυσέως καὶ τῆς Ἐξόδου (Ἐξ.-Δευτ.), εἰς βάρος τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ θεολογικῆς ἀξιοπιστίας.

Περὶ τοῦ ὀρισμοῦ καὶ τῶν ὀρίων τῆς Βιβλικῆς Ἀρχαιολογίας δὲν ὑπῆρξεν, λοιπόν, ἐξ ἀρχῆς ὁμοφωνία μεταξὺ τῶν ἐρευνητῶν. Πολιτογραφηθεὶς δ' ὁ ὅρος τὸν 19^ο αἰ. ἐξέφραζε τὴν εὐρέως διαδεδομένην πεποίθησιν ὅτι δι' ὀλοκλήρου τῆς Βίβλου, Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, καὶ τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης ἦτο δυνατόν νὰ

²¹ Hübner, *Biblische Archäologie*, 709.

²² Χριστινάκη, *Εἰσαγωγή*, 261ἑξ.

²³ J.M. Oesch, *Die fundamentalistische Versuchung im Spannungsfeld von Bibel und Archäologie, Die biblische Welt als Kulisse für das Gotteswort*, *BiKi* 43 (1988) 119-122. Τοῦ ἰδίου, *Fundamentalismus und fundamentalistische Versuchung im Spannungsfeld von Archäologie und Bibel*, J. Niewiadomski (ἐκδ.), *Eindeutige Antworten. Fundamentalistische Versuchung in Religion und Gesellschaft*, Thaur 1988, 111-124.

²⁴ Πρβλ. H.Th. Frank, *Bible, Archaeology and Faith*, Nashville, NY 1971.

διαλευκανθῆ ἡ Προϊστορία καὶ ἡ Πρώιμος ἱστορία τοῦ περιβάλλοντος τῆς Παλαιστίνης, δηλαδή τῆς γῆς τῆς ἐπαγγελίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἐγεννήθη ὁ Ἰησοῦς Χριστός.

Βεβαίως, ὁ ὅρος «Παλαιστίνη» περιγράφει γεωγραφικῶς χώραν ἐκτεινομένην δυτικῶς καὶ ἀνατολικῶς τοῦ Ἰορδάνου, ὅμως ἡ χωρο-χρονικὴ τοποθέτησις τῶν περιγραφῶν καὶ τῶν περιγραφομένων ἐν τῇ Βίβλῳ παρουσιάζει ἐξαιρετικὰς δυσχερείας. Χαρακτηριστικὸν πα-ράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ ἀνακάλυψις πλινθοκτίστου τείχους τὸ 1894 κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς των εἰς τὸ Tell es-Sultān ὑπὸ τοῦ βρετανοῦ ἀρχαιολόγου Charles Warren (1840-1927) καὶ τοῦ ἀμερικανοῦ Frederick Jones Bliss (1859-1937), τὸ ὁποῖον οὗτοι ἔσπευσαν νὰ ταυτίσουν πρὸς τὰ τεῖχη τῆς Ἰεριχοῦ, θεωρήσαντες ὅτι τὸ τὸ ἸησΝ. 6 εἶναι ἱστορικῶς ἀξιόπιστον καὶ ὅτι πράγματι τὸ ἀρχαιολογικὸν εὔρημά των ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν βιβλικὴν ἀφήγησιν. Ἡ Kathleen Mary Kenyon (1906-1978), ὅμως, εἰσηγήτρια τῆς χρονολογήσεως ἀρχαιολογικῶν εὔρημάτων διὰ τῆς κεραμικῆς τυπολογίας²⁵, ἀνασκάψασα μεταξὺ 1952-1958 εἰς τὸ Tell es-Sultān, ἀπέδειξεν ὅτι τὸ τεῖχος εἶναι ἀρχαι-ότερον τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ. Ἐξ ἄλλου, καὶ ἡ σύγχρονος Παλαιοδιαθηκικὴ Ἐρμηνεία δέχεται ὅτι τὸ ἸησΝ. 6 ἐγρᾶφη πολλοὺς αἰῶνας μετὰ τὰ περιγραφόμενα γεγονότα μὲ σκοπὸν ὄχι ἱστοριογραφικὸν ἀλλ' ἀκραφνῶς θεολογικόν.

Αναφερόμενοι βιβλικοὶ ἀρχαιολόγοι, ὡς ὁ Volkmar Fritz (1938-2007), εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν τῆς Παλαιστίνης, τὴν καλουμένην Προ- ἢ Πρωτοϊστορίαν, ἐννοοῦν τὴν Νεολιθικὴν Ἐποχὴν (8000-4000 π.Χ.), ἐνῶ Πρώιμον Ἐποχὴν θεωροῦν τὴν Ἐποχὴν τοῦ Χαλκοῦ (3150-2150 π.Χ.), κατὰ τὴν ὁποίαν ἄρχεται ὁ ἀστικὸς πολιτισμὸς²⁶. Ἡ δια-μόρφωσις σταθεροῦ, ἐν στενῇ ἐννοίᾳ, πολιτισμοῦ ἐν Παλαιστίνῃ θεωρεῖται ὅτι λαμβάνει τέλος κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴν Ἐποχὴν (332-37 π.Χ.), μὲ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μεσόγειον. Ὡς ἐκ τούτου, τίθεται πλέον ἐν ἀμφιβόλῳ, κατὰ πόσον ἡ Βιβλικὴ Αρχαιολογία ἐπιτρέπεται νὰ συμπεριλάβῃ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς καὶ Ἑλληνορωμαϊκοὺς Χρόνους, τ.ἔ. νὰ ἐπεκταθῆ μέχρι τὸ 324 μ.Χ., ὁπότε καὶ ἄρχεται ἡ Βυζαντικὴ Περίοδος ἐν Παλαιστίνῃ. Ἡ περίοδος αὕτη ἐκπνέει μὲ τὴν κατάκτησιν τῆς Παλαιστίνης ὑπὸ τῶν Ἀράβων τὸ 638 μ.Χ. Οἱ Ἑλληνιστικοὶ Χρόνοι ἀποτελοῦν ἀντικείμενον τῆς Κλασικῆς, οἱ δὲ Βυζαντινοὶ τῆς Χριστιανικῆς Αρχαιολογίας²⁷.

Οὕτω, διεμορφώθησαν κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐπιστη-μονικῆς αὐτοσυνειδησίας ἀντίθετοι ἀπόψεις, συμφώνως πρὸς τὰς ὁποίας ἡ Βιβλικὴ Αρχαιολογία δὲν ἀποτελεῖ ἐπιστήμην *sui generis* μέ, οὕτως εἰπεῖν,

²⁵ K.M. Kenyon, *Excavation Methods in Palestine*, PEQ 71 (1939) 29-41. Πρβλ. τῆς ἰδίας *Digging up Jericho*, London 1957 καὶ *Digging up Jerusalem*, London 1974.

²⁶ V. Fritz, *Archäologie. Biblische Archäologie*, NBL I, 154-160, ἐδῶ 155-158. Τοῦ ἰδίου, *Einführung*, 69-224.

²⁷ Fritz, *Archäologie*, 158.

θηρσκευτικοεπιστημονικὸν χαρακτήρα, ἀλλὰ κλά-δον τῆς Αρχαιολογίας τῆς Ἑγγύς Ανατολῆς, ἐκτεινόμενον ἀπὸ τὴν 2^{ov}, καὶ δὴ τὴν Μέσην Ἐποχὴν τοῦ Χαλκοῦ, ἕως τὴν 1^{ηv} χιλιετίαν π.Χ. Ὡς ἐκ τούτου, κατὰ τὸν Diethelm Conrad (1933-2011) δέον νὰ ἀποκλει-σθῆ ἑρευνητικῶς τόσον ἡ προπαλαιοδιαθηκικὴ ὡς καὶ ἡ καινοδιαθη-κικὴ πολιτισμικὴ περίοδος²⁸, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιστῆμη νὰ ἀλλάξῃ ὄνομα προκειμένου νὰ ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τυχὸν μὴ ἐπιστημονικὰς ἢ καὶ ἀντιε-πιστημονικὰς προκαταλήψεις.

Μεταξὺ ἄλλων, ὁ εὐαγγελικὸς βιβλικὸς ἐρμηνευτὴς καὶ ἀρχαιο-λόγος εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Wuppertal, Dieter Vieweger (1958-), ἰστάμενος εἰς τὸν ἀντίποδα τῶν ἐν ταῖς ΗΠΑ κυρίως ἐκτυλισσομένων ἐπιστημολογικῶν συζητήσεων, θεωρεῖ ὡς μὴ ἀναγκαίαν τὴν ἀλλαγὴν ὀνόματος καὶ ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ὄνομα «Βιβλικὴ Αρχαιολογία», ἐξ ἐπόψεως ἱστορίας τῆς ἐρέυνης, συνδέεται μὲ τὴν προέλευσιν καὶ τὴν ἰδιαιτερότητα τοῦ εἰδικοῦ αὐτοῦ ἀρχαιολογικοῦ κλάδου, ὁ ὁποῖος ἀσχολεῖται μὲ τὸ περιβάλλον τοῦ Βιβλικοῦ Κόσμου ἐν εὐρυτέρᾳ ἐν-νοίᾳ «καὶ ἀκολουθεῖ μὲ συνεπειαν συγχρόνους μεθοδολογικὰς προ-κλήσεις τῆς Ἐπιστήμης τῆς Αρχαιολογίας»²⁹.

Ὁ ρωμαιοκαθολικὸς παλαιοδιαθηκολόγος εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Bochum, Christian Frevel (1962-), συστηματοποιῶν τὰς μέχρι τοῦδε συζητήσεις, διακρίνει τέσσαρα ἐφαρμοσθέντα σχήματα προσ-διορισμοῦ τῆς σχέσεως Βιβλικῆς Αρχαιολογίας καὶ Ἐρμηνείας τῆς Βί-βλου καὶ δὴ, ἐν προκειμένῳ, τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης³⁰:

α) *Τὸ σχῆμα τῆς ἐπιβεβαιώσεως*: Ἡ Αρχαιολογία ὑπάρχει πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῆς ἱστορικότητος τῶν βιβλικῶν κειμένων. Γεννᾶται ὅμως τὸ ἐρώτημα τί δεῖ γενέσθαι, ἐὰν ἡ Αρχαιολογία διαψεύσῃ ἢ ἀνατρέψῃ τὴν πιστευομένην ὡς ἱστορικὴν μαρτυρίαν τῆς Βίβλου;

β) *Τὸ σχῆμα τῆς θεραπαινίδος*: Ἡ Αρχαιολογία εἶναι βοηθητικὴ ἐπιστῆμη τῆς Βιβλικῆς Ἐρμηνείας, διότι παρέχει ὑλικὸν ἀπαντῶν εἰς ὠρισμένας ἐρμηνευτικῆς φύσεως ἐρωτήσεις. Τὸ ἐρώτημα εἶναι εἰς ποῖα ἐρμηνευτικὰ ἐρωτήματα ἀπῆντησεν ἢ δύναται νὰ δώσῃ περαιτέρω ἀπαντήσεις ἢ Βιβλικὴ Αρχαιολογία καὶ ποῦ συναντῶνται αἱ δύο μεθοδολογικῶς διακεκριμένα ἐπιστῆμαι.

γ) *Τὸ σχῆμα τῆς διαφορᾶς*: Αἱ δύο ἐπιστῆμαι διακρίνονται αὐστηρῶς ὡς πρὸς τὰς μεθόδους καὶ τὸ περιεχόμενον καὶ ἀλληλοανα-φέρονται, μόνον ὅταν ἐκ τῶν πραγμάτων ἐπιβάλλεται. Εἰς ποίας περιπτώσεις ὅμως ἐπιβάλλεται ἡ ἀλληλοαναφορά;

δ) *Τὸ σχῆμα τῆς συνεργασίας*: Ἡ Αρχαιολογία κατανοεῖται ὡς αὐτοτελὴς ἐπιστῆμη μὲ ἰδίαν μεθοδολογίαν, ἢ ὅποια ὡς ἐκ τοῦ ἀντικειμένου καὶ τῆς ἐρευνητικῆς

²⁸ D. Conrad, Hobby oder Wissenschaft? Biblische Archäologie und ihre Stellung im Kanon der theologischen Fächer, ZDPV 115 (1999) 1-11.

²⁹ Vieweger, Archäologie 2012, 44.

³⁰ C. Frevel, „Dies ist der Ort, von dem geschrieben steht...“. Zum Verhältnis von Bibelwissenschaft und Palästinaarchäologie, BN 47 (1989) 35-90.

της στάθμης εἰς ὠρισμένα χρονικά καὶ τοπικά ὄρια δεικνύει ἰδιαίτεράν συγγένειαν πρὸς τὴν Βίβλον. Τί εἶδους συγγένεια νοεῖται, ὅμως, ἡ ὁποία δὲν ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν εἰς τὰ προηγούμενα σχήματα κατανοήσεως καὶ ἐρμηνείας τῆς μεταξὺ των σχέσεως;

1. Ἡ Βιβλική Αρχαιολογία ὡς μέσον ἐπιβεβαιώσεως τῆς Βίβλου

Τὸ σχῆμα τῆς ἐπιβεβαιώσεως εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένον μὲ τὸ ζήτημα περὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Wolfgang Zwickel (1957-) οὕτω καλουμένην Ἑρμηνευτικὴν τῆς Βιβλικῆς Αρχαιολογίας³¹, ἡ ὁποία ἐστιάζει τὸ ἐνδι-αφέρον της εἰς τὸ τί ἀκριβῶς ἐπιδιώκει καὶ τί πράγματι δύναται νὰ ἐπιτύχη ἡ Βιβλική Αρχαιολογία³²;

Ὡς γνωστόν, τὸν 19^{ov} αἰ. ἰδρύθησαν ἑταιρεῖαι, δυτικοευρωπαϊκῆ καὶ ἀμερικανικῆ πρωτοβουλία, μὲ σκοπὸν τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τῆς Παλαιστίνης καὶ τοῦ πολιτισμικοῦ περιβάλλοντός της.

Τὸ ἀγγλικὸν Palestine Exploration Fund (PEF), ἰδρυθὲν τὸ 1865, ἔθεσεν ὡς σκοπὸν τὴν ἐξερεύνησιν τῆς Γεωγραφίας, τῆς Αρχαιολογίας καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ (τ.ἔ. τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων) ὀλοκλήρου τῆς Παλαιστίνης, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἐρέυνης τῆς Τοπογραφίας, τῆς Γεωλογίας, τῆς Βοτανικῆς, τῆς Ζωολογίας τῆς Μετεωρολογίας, αἱ ὁποῖαι ἐθεωρήθησαν ὡς ἀπαραίτητα μέσα διὰ τὴν σφαιρικὴν κατανόησιν καὶ ἀναπαράστασιν τοῦ βιβλικοῦ κοσμοειδώλου. Ἀναλόγους ἐπιστημονικοὺς στόχους ἔθεσεν καὶ ἡ προμνημονευθεῖσα, ἰδιωτικῆ πρωτοβουλία ἰδρυθεῖσα τὸ 1870 ἀδελφῆ ἑταιρεία, American Palestine Exploration Society (APES). Σημειωτέον δ' ὅτι πλείονα μέλη τῆς πρώτης ἐνεγράφησαν μέλη καὶ τῆς τελευταίας.

Ὁ ἰδρυθεὶς τὸ 1877 Deutscher Palästina Verein, τῆ πρωτοβουλία τοῦ αὐστριακοῦ γεωγράφου Carl Zimmermann, εἶχεν ὡς πρότυπον τὸ ἀγγλικὸν PEF, καθ' ὅσον μέλη του ὑπῆρξαν συγχρόνως καὶ μέλη τοῦ PEF, ἀλλὰ δὲν ἔθετεν ὁμολογιακοὺς περιορισμοὺς. Ἀπεσκόπει δ' εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς βιβλογνωσίας μὲ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τῆς Ἱστορίας καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ τῆς Παλαιστίνης, ἐμπλουτιζομένων ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογικῆς, γεωγραφικῆς καὶ ἐθνογραφικῆς ἐρέυνης. Ὁμοῦ μετὰ τοῦ ὁμολογιακὸν χαρακτῆρα ἔχοντος Deutsches Evangelisches Institut für Altertumswissenschaften des Heiligen Landes (DEI ἢ DEIHL), ἔχει ἔκτοτε ὡς ὄργανον τὸ ἔγκριτον ἐπιστημονικὸν περιοδικὸν Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins (ZDPV). Τὸ DEI, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐκκλησιαστικὸς ὀργανισμὸς δημοσίου δικαίου, διοικούμενον ὑπὸ τῆς Εὐαγγελικῆς Ἐκκλησίας τῆς Γερμανίας, ἴδρυσεν τὸ 1898 ἐν Ἱερουσαλήμ ὁ γερμανὸς Κάισερ Γουλιέλμος Β', μὲ σκοπὸν τὴν ἔρευναν διαφορῶν πολιτισμῶν καὶ θρησκείων καὶ τὴν διάχυσιν τῶν ἀποτελεσμάτων ἐρέυνης

³¹ W. Zwickel, Einführung in die biblische Landes- und Altertumskunde, Darmstadt 2002.

³² Πρβλ. R. de Vaux, On Right and Wrong Uses of Archaeology, J.A. Sanders (ἐκδ.), Near Eastern Archaeology in the Twentieth Century, FS N. Glueck, New York 1970, 64-80.

τόσον εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν ὡς καὶ εἰς τὸ εὐρύτερον κοινόν. Σήμερον δὲ διαδραματίζει σημαντικὸν ρόλον εἰς τὸν ἰσραηλινόν, παλαιστινιακὸν καὶ ἰορδανικὸν ἐπιστημονικὸν διάλογον, ἐπιδιώκον νὰ καθιερώσῃ τὴν Βιβλικὴν Αρχαιολογίαν ὡς ἀκαδημαϊκὸν κλάδον εἰς τὰ γερμανικὰ πανεπιστήμια. Θεωρεῖ τὴν Αρχαιολογίαν καὶ τὴν Θεολογίαν ὡς ἰσοτίμους προϋποθέσεις τοῦ ἐν λόγῳ κλάδου καὶ προβάλλει μὲ συστηματικὸν τρόπον τὴν διπλὴν ἐξειδίκευσιν τῶν συνεργατῶν του καὶ εἰς τὰς δύο ἐπιστήμας.

Ἡ ἰδρυθεῖσα τὸ 1890 École Biblique et Archéologique Française de Jérusalem (EBAF) ὑπὸ τοῦ δομινικανοῦ μοναχοῦ [Marie-Joseph Lagrange](#) καὶ τὴν αἰγίδα τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ἔθετεν ὡς σκοπὸν τὴν ἐπιστημονικὴν διερεύνησιν καὶ διασάφησιν τῶν βιβλι-κῶν κειμένων ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχαιολογικῶν, ἐθνολογικῶν, ἱστορικῶν καὶ ἐξηγητικῶν μεθόδων ἐν συσχετισμῶ πρὸς βιβλικούς τόπους, διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν προαγωγὴν τῶν Βιβλικῶν Σπουδῶν καὶ ἐντεῦθεν τὴν θεολογικὴν καὶ ποιμαντικὴν κατάρτισιν διδασκάλων καὶ ἐρευνητῶν τῆς Ἁγίας Γραφῆς ὡς «ψυχῆς τῆς Ἱερᾶς Θεολογίας ὡς ποιμαντι-κοῦ εὐαγγελισμοῦ» (Constitutio Dei Verbum 24). Ὡς ἐκ τούτου, ἐπε-ξέτεινε τὰ ἐνδιαφέροντά της εἰς τὰ συγγενῆ πρὸς τὴν Βίβλον πεδία τῆς Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας τῶν λαῶν τῆς Ἀρχαίας Ἑγγύς Ἀνατολῆς, τῆς Βιβλικῆς Αρχαιολογίας καὶ τῶν Ἀρχαίων Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν. Ἀπὸ τοῦ 1892 ἤρχισεν ἡ ἔκδοσις τοῦ ἐπιστημονικοῦ περιοδικοῦ τῆς σχολῆς Revue Biblique (RB), ἐνῶ καρπὸς τῶν προσπαθειῶν της ὑπῆρξεν ἡ περίφημος μετάφρασις Bible de Jerusalem (1920). Πλείονες ρωμαιοκαθολικοὶ ἐρευνηταὶ τῆς σχολῆς διεδραμάτισαν σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν ἀπὸ τοῦ 1947 καὶ ἐντεῦθεν ἀνακαλυφθέντων χειρογράφων τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης.

Τὸ πρότυπον τῆς École Biblique ἠκολούθησεν ἡ ἐν Βερολίνῳ τὸ 1898 ἰδρυθεῖσα Deutsche Orient-Gesellschaft (DOG), ἡ ὁποία, ἀμιλλωμένη τὰ σχετικὰ ἀγγλικὰ καὶ γαλλικὰ ἐπιτεύγματα, ἀπεσκοπεῖ εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῶν ἀρχαιολογικῶν σπουδῶν εἰς τὰς χώρας τῆς Βίβλου καὶ τὴν διάχυσιν τῶν ἐρευνητικῶν ἀποτελεσμάτων. Ἐπίσημον ὄργανόν της εἶναι ἡ σειρά Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient Gesellschaft (WVDOG)³³.

Τὸ 1900 ἰδρύθη, ἐξ ἄλλου, ἡ American School of Oriental Research, μετωνομασθεῖσα τὸ 1970 εἰς W.F. Albright Institute of Archaeological Research (ASOR), ἄνευ πολιτικῆς ἢ θρησκευτικῆς ὑποστηρίξεως, μὲ σκοπὸν τὴν ἀρχαιολογικὴν, ἐπιγραφικὴν καὶ ἱστορικὴν ἐρευναν τῶν λαῶν τῆς Ἀρχαίας Ἑγγύς Ἀνατολῆς, τῶν Ἑβραίων συμπεριλαμβανομένων, καὶ κύριον ἐπίσημον ὄργανον τὸ Bulletin of the American Schools of Oriental Research (BASOR). Διεδραμάτισε σημαντικὸν ρόλον εἰς τὰς πρώτας δημοσιεύσεις τῶν εὐρημάτων τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης.

³³ Τὸ 1919 ἰδρύθη ἡ British School of Archaeology of Jerusalem ἐν στενῇ συνεργασίᾳ μὲ τὸ Palestine Exploration Fund καὶ τὴν École Biblique et Archéologique Française.

Σήμερον διατηρεῖ παραρτήματα εἰς τὸ Ἀμμάν ἀπὸ τὸ 1968 (American Center of Oriental Research, ACOR) καὶ τὴν Λευκωσίαν ἀπὸ τὸ 1978 (Cyprus American Archaeological Research Institute, CAARI).

Παρὰ τοὺς ἐπιστημονικοὺς στόχους, τοὺς ὁποίους προέβαλον ἅπασαι αἱ προαναφερθεῖσαι ἐταιρεῖαι τοῦ 19^{ου} αἰ. καὶ αἱ θυγατρικαὶ αὐτῶν, ἐξόχως προβληματικὴ ὑπῆρξεν ἡ τοποθέτησις ὠρισμένων μελῶν των εἰς τὸ θεμελιῶδες καὶ ἐπιτακτικὸν ἐρώτημα περὶ τῆς σχέ-σεως Ἀρχαιολογίας καὶ Βίβλου. Εἶναι ἄξιον ἰδιαίτερας προσοχῆς τὸ γεγονός ὅτι ἰδιαίτερος ἡ American Palestine Exploration Society ἐχρησιμοποίησεν τὴν Γεωγραφίαν καὶ τὴν Ἀρχαιολογίαν δι' ἀπολογητικοὺς καὶ δὴ προσυλητιστικοὺς σκοποὺς, προκειμένου νὰ ἀνα-σκευάσῃ ἐπιχειρήματα ἐναντίον τῆς θεωρηθείσης τὸ 19^ο αἰ. ὡς ἱστορικότητος καὶ ἀθηντικότητος τῆς Βίβλου καὶ νὰ διασκεδάσῃ πᾶσαν ἀμφιβολίαν διὰ τὴν ἀλήθειαν τοῦ γράμματος ταύτης, ἐφ' ὅσον οἱ ἐρευνηταὶ καὶ οἱ ἀποδέκται τῶν ἐρευνητικῶν ἀποτελεσμάτων προήρχοντο ἐκ τοῦ προτεστατικοῦ χώρου διαπνεομένου ὑπὸ ἰδιοτύπων περὶ θεοπνευστίας ἀντιλήψεων (μηχανικῆς, κατὰ γράμμα κλπ.) καὶ ἐτέλουν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἱστορικισμοῦ³⁴. Εἰς τὸ περιβάλλον τοῦτο ἐντοπίζεται σήμερον, ὡς προελέχθη, ἡ γένεσις τοῦ ὅρου «Βιβλικὴ Ἀρχαιολογία» (Biblical Archaeology) ἀντὶ τοῦ ὄρου Ἀρχαιολογία τῆς Παλαιστίνης³⁵.

Αἱ ἐν λόγῳ ἀπόψεις διεδόθησαν εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν χῶρον γενικώτερον μὲ δημοφιλεῖ ἀναγνώσματα ὡς τοῦ Werner Keller, *Und die Bibel hat doch recht. Forscher beweisen die Wahrheit des Alten Testaments*, Düsseldorf 1989) καὶ τοῦ W.W. Ceram (*Götter, Gräber und Gelehrte. Roman der Archäologie*, 1949, νέα ἐπεξεργασία Ham-burg 2008), τὰ ὅποια ἤσκησαν ἐπίδρασιν εἰς τὸ εὐρύτερον κοινόν, τὸ ὁποῖον ἐξακολουθεῖ νὰ διακατέχεται ἀπὸ τὰς αὐτὰς προκαταλήψεις ἐναντι τῆς Ἀρχαιολογίας τῆς Παλαιστίνης ἢ τῆς Βιβλικῆς Ἀρχαιολογίας, ὡς καὶ τὸν 19^{ου} αἰ.

Ὅμως οὐκ ὀλίγοι εἶναι καὶ σήμερον οἱ θεολόγοι καὶ οἱ ἀρχαιολόγοι, οἱ ὅποιοι ὑπογραμμίζουν τὸν ἐπιβεβαιωτικὸν ρόλον τῆς Ἀρχαιολογίας ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἁγίαν Γραφήν, ἄνευ ἐμφανῶν προσυλητιστικῶν ἢ ἄλλων διαθέσεων. Ὁ Ἡ. Β. Οἰκονόμου γράφει: «*Ἐπιβεβαιωτικὴ ἐπομένως καὶ συμπληρωματικὴ εἶναι ἡ σχέση μεταξὺ Ἁγίας Γραφῆς καὶ Ἀρχαιολογίας καὶ παράγει μιὰ σχετικῶς πλήρη εἰκόνα γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ παρελθόντος τῶν βιβλικῶν κοινωνιῶν. – Ἡ Ἀρχαιολογία προσφέρει καὶ μιὰ ἐξιδιασμένη ὑπηρεσία στὸν χῶρον τῆς πίστεως, γιατί αἰσθητοποιεῖ μὲ τὰ εὐρήματα τὸ χῶρον τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς καὶ ἔτσι καθιστᾷ πιὸ συγκεκριμένη τὴν*

³⁴ Βλ. K.R. Popper, *Das Elend des Historizismus*, ἐν *Gesammelte Werke in deutscher Sprache*, Bd 4, ἔκδ. [H. Kieseewetter](#), Tübingen 2003⁷.

³⁵ Zwickel, *Einführung*, 38. R. de Vaux, *On Right and Wrong Uses of Archaeology*, J.A. Sanders (ἔκδ.), *Near Eastern Archaeology in the Twentieth Century*, FS N. Glueck, New York 1970, 64-80. 67. *Palestine Exploration Society, First Statement*, New York 1871, 34ἔξ.

θρησκευτική ζωή και με τὸ δικό της τρόπο τὴν ἐπιβεβαιώνει. – Ἡ Θεολογία ἀσχολεῖται, διδακτικῶς καὶ ἐρευνητικῶς, μετὰ τὴν ὑπεραισθητὴ πραγματικότητά τοῦ Θεοῦ, ὄχι μόνον ὡς ἀπεριγράπτου ἀληθείας, ἀλλὰ καὶ ὡς τεκμηριωμένης στὴ ζωή καὶ στὴν ἱστορία παρουσίας». ³⁶ Ἐδῶ ἀκριβῶς ἐντοπίζεται καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιστημονικότητος τῆς Αρχαιολογίας καὶ τῆς Θεολογίας, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ζήτημα τῆς Ἀπολογητικῆς καὶ εἰς τὸ ὁποῖον δὲν θὰ ἐπεκταθῶμεν, ἀλλὰ θὰ παραπέμψωμεν εἰς ὅσα ἀρμοδίως συνέγραψεν σεπτὸς μας διδάσκαλος ³⁷.

Ὅσον ἀφορᾷ ὅμως εἰς τὴν σχέσιν Βιβλικῆς Αρχαιολογίας καὶ Ἑρμηνείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀξίζει νὰ μνημονευθῇ ἐν προκειμένῳ ἡ τοποθέτησις τοῦ περιφήμου ἱστορικοῦ καὶ ἐρμηνευτοῦ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης Martin Noth ³⁸ (1902-1968). Οὗτος ὑπεγράμμισε ὅτι προκειμένου νὰ προσδιορισθῇ ἡ σχέσις τῶν παλαιοδιαθητικῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ δωθῇ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα, τί εἶδους ἐκφραστικὰς δυνατότητας διανοίγουν τὰ παλαιοδιαθητικὰ κείμενα ἀφ' ἐνὸς καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα ἀφ' ἑτέρου. Ἀντὶ ἀπαντήσεως παραθέτομεν δύο χαρακτηριστικὰ παραδείγματα:

1) Ἡ ἐπιγραφή τοῦ Tel-Dan. Ἡ Βηθλεέμ ἀναφέρεται διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὸ Γεν. 35. Τὴν 23.05.2012 ἀνεκοινώθη ἐκ τῆς Ἑβραϊκῆς Ὑπηρεσίας Αρχαιοτήτων ἡ ἀνεύρεσις εἰς τὸ Tel Dan, βορείως τῆς Ἱερουσαλήμ, σφραγιδόλιθου μετὰ διάμετρον 1,5 ἐκ., τῆς ἐποχῆς τοῦ Σολομῶντος, δηλαδὴ πρὸ 2700 χρόνων περίπου, ὡς ἡ ἀρχαιότερα γνωστὴ μαρτυρία περὶ τῆς Βηθλεέμ. Φέρει τὴν ἐπιγραφὴν ³⁹: Bishv'at / Bat Lechem / [Lemel]ekh.

³⁶ Οἰκονόμου, Παραδόσεις Αρχαιολογίας, 51.

³⁷ Κ.Ε. Παπαπέτρου, Εἶναι ἡ Θεολογία Ἐπιστήμη; Ἀθῆναι χ.χ. Τοῦ αὐτοῦ, Πίστις καὶ Γνώσις, Ἀθήνα 1988.

³⁸ M. Noth, Aufsätze zur biblischen Landes- und Altertumskunde, Bd I: Archäologische, exegetische und topographische Untersuchungen zur Geschichte Israels, Neukirchen-Vluyn 1971, 3-51.

³⁹ <http://www.biblicalarchaeology.org/daily/earliest-history-of-bethlehem-documented-by-first-temple-period-bulla-from-the-city-of-david/>

Φωτ.: αὐτόθι

2) Ἡ στήλη τοῦ *Tel Dan*. Τὸ 1993 ἀνευρέθησαν ὑπὸ τοῦ ἰσραηλι-νοῦ ἀρχαιολόγου Avraham Biran (1909-2008) εἰς τὸ Tel Dan τεμάχια στήλης, γραμμένης μὲ ἀραμαϊκὸν ἀλφάβητον καὶ ἀναφερομένης ρητῶς εἰς τὸν «οἶκον Δαυίδ». Ἡ στήλη αὕτη (βλ. φωτ.) ἀνηγέρθη ὑπὸ τοῦ Hazael, Ἀραμαίου βασιλέως τῆς Δαμασκοῦ, καὶ χρονολογεῖται τὰ μέσα τοῦ 8^{ου} αἰ. π.Χ., περὶ τὰ 140 χρόνια μετὰ τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Δαυίδ. Ὁ Hazael ἰσχυρίζεται ὅτι κατενίκησε βασιλέα τοῦ Ἰσραὴλ ἐκ τοῦ οἴκου Δαυίδ.

Φωτ.: Zev Radovan/www.biblelandpictures.com⁴⁰

Ἡ ἐν λόγῳ στήλη θεωρεῖται ὅτι ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἱστορικὴν μαρτυρίαν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ βασιλείου τοῦ Δαυίδ. Κατὰ τὸν Mazar⁴¹, τοῦτο φανερῶνει, ὅτι ὁ Δαυίδ ἦτο πολὺ γνωστὸς εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην ὡς ἰδρυτὴς βασιλικῆς δυναστείας μὲ κέντρον τὴν Ἱερουσαλήμ.

Τὰ ἐν λόγῳ παραδείγματα δεικνύουν πῶς ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα τοῦ παλαιστινοῦ χώρου δύνανται ἐνίοτε νὰ συνδράμουν τὴν Ἑρμηνείαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης.

2. Ἡ Βιβλικὴ Αρχαιολογία ὡς Θεραπειὴ τῆς Ἑρμηνείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης

⁴⁰ <http://www.biblicalarchaeology.org/daily/biblical-artifacts/artifacts-and-the-bible/the-tel-dan-inscription-the-first-historical-evidence-of-the-king-david-bible-story/>

⁴¹ A. Mazar, *Archaeology and the Biblical Narrative*, 30.

Εἰς τὰς Ἑλληνικὰς Θεολογικὰς Σχολὰς ἡ Βιβλικὴ Αρχαιολογία ἀποτελεῖ ἀνέκαθεν κλάδον βοηθητικὸν τῆς Ἑρμηνείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, διὰ λόγους κυρίως πρακτικούς. Τὴν θέσιν της μεταξύ τῶν ἄλλων θεολογικῶν γνωστικῶν ἀντικειμένων εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Πανεπιστήμιον ἐξηγεῖ ὁ Ἡ.Β. Οἰκονόμου τονίζων ὅτι «...ἡ Αρχαιολογία τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἶναι εἰδικὸν τμήμα τῆς Ἀρχαιολογίας, καὶ ἀνήκει στὶς λεγόμενες Ἀνατολικὰς Σπουδὰς (Orientalistic), ἐντάσσεται ὁμως συνηθέστατα, λόγῳ τῆς γενεσιουργοῦ αἰτίας καὶ τοῦ σκοποῦ στὴν Ἑρμηνευτικὴ Θεολογία. Συγκεκριμένα εἶναι βοηθητικὴ ἐπιστήμη τοῦ μνημονευθέντος κλάδου καὶ ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν ἐνημέρωσιν τῶν ἐρμηνευτῶν καὶ τῶν ἀναγνωστῶν τῆς Ἁγίας Γραφῆς περὶ τῶν ὑλικῶν καὶ τῶν θεσμικῶν πλαισίων τοῦ βίου τοῦ ἀρχαίου Ἰσραήλ, ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεώς του στὴν ἱστορικὴ σκηνὴ ἕως καὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων»⁴².

Ἡ τοποθέτησις αὕτη ἀπηχεῖ τὴν κυρίαρχον μέχρι πρότινος ἰδιο-λογία περὶ τὴν σχέσιν Αρχαιολογίας καὶ Βίβλου, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου ἀμερικανοῦ Ἀνατολιστῆ καὶ Αρχαιολόγου, William Foxwell Albright⁴³, ὁ ὁποῖος, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐθνο-λογικῶν θεωριῶν τοῦ Claude Lévi-Strauss (1908-2009) εἰσηγήθη τὴν ἐρμηνείαν τῶν βιβλικῶν κειμένων ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὰ ἀρχαιολογικὰ κατάλοιπα ἀρχαίων ἀνατολικῶν πολιτισμῶν, τονίσας ὅτι ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης δύναται νὰ ἀναβιώσῃ / βιωθῇ μὲ τὴν βοήθειαν ἐξωβιβλικῶν πηγῶν (ἐπιγραφῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων) καὶ ὅτι τοῦτο συνάδει μὲ τὴν βιβλικὴν παράδοσιν. Ἐγραψε χαρακτηριστικῶς: «Οὐδεμία μεγάλη θρησκεία δύναται νὰ συγκριθῇ μὲ τὸ ἱστορικὸν ὕψος τοῦ ἰουδαιοχριστιανικοῦ φαινομένου. Ἐπειδὴ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενόν της καὶ τὸν κανονικὸν σκοπὸν της εἶναι ἱστορικὴ, διὰ τοῦτο καὶ ἡ Αρχαιολογία δύναται νὰ γίνῃ ἀπαραίτητον βοηθητικὸν μέσον διὰ τὴν κατανόησίν της. Μόνον διὰ τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρένης καθίσταται ἡ Βιβλικὴ Ἱστορία ἐπιστημονικὸς κλάδος· διότι ἡ Ἱστορία γίνεται Ἐπιστήμη μόνον μὲ τὴν χρῆσιν τῆς ἀρχαιολογικῆς ἢ ἄλλης ἐξ ἴσου ἀσθηρᾶς μεθόδου. Τώρα πλέον δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία περὶ τοῦ ὅτι ἡ Αρχαιολογία ἔχει ἐπιβεβαιώσῃ κατ' οὐσίαν τὴν ἱστορικότητα τῶν παλαιοδιαθητικῶν παραδόσεων. Θεμελιώδεις ἀποκλίσεις εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ ἱστορικὰ δεδομένα ἐξηγοῦνται σχεδὸν πάντοτε εἴτε ὡς ἀποτέλεσμα τῆς φύσεως τῆς προφορικῆς παραδόσεως, εἴτε ὡς ἀπόρροια τῶν ἐναλλακτικῶν ἐκδοχῶν τῆς γραπτῆς παραδόσεως εἴτε ὡς ἐπακόλουθον λανθασμένου συνδυασμοῦ δεδομένων ὑπὸ ἰσραηλιτῶν καὶ ἰουδαίων λογίων. Σπανίως αἱ ἀποκλίσεις αὗται προκαλοῦν σοβαρὰς μεταβολὰς εἰς τὴν

⁴² Οἰκονόμου, Παραδόσεις Αρχαιολογίας, 24.

⁴³ G.W. Van Beek (ἐκδ.), The Scholarship of William Foxwell Albright: An appraisal, Harvard Semitic Studies, Harvard 1989.

ιστορικήν εἰκόνα. Ἄπασαι αἱ ἀρνητικαὶ ἀπόψεις ἀναφορικῶς πρὸς τὴν σημασίαν καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν βιβλικῶν παραδόσεων καταρρίπτονται ὑπὸ τῆς Αρχαιολογίας. Γενικῶς, ἡ Αρχαιολογία ἐπιβεβαιοῖ τὴν παραδεδομένην εἰκόνα τῆς ἐξελίξεως τοῦ θρησκευτικοῦ βίου καὶ τῆς σκέψεως τῆς ἐβραϊκῆς, ἰσραηλιτικῆς καὶ ἰουδαϊκῆς ἱστορικῆς πλευρᾶς»⁴⁴.

Τὰ σπουδαιότερα ἐπιχειρήματα τοῦ Albright ὑπὲρ τοῦ ἐπικού-ρικοῦ ρόλου τῆς Αρχαιολογίας εἰς τὴν Παλαιοδιαθηκικήν Ἑρμηνείαν ἔχουν ὡς ἐξῆς⁴⁵: Δὲν σώζονται βιβλικὰ κείμενα τῆς προμακκαβαϊκῆς ἐποχῆς. Αἱ γνώσεις ἡμῶν περὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀλλὰ καὶ τῆς μορφῆς τῆς γραφῆς (Ἀρχαία Ἑβραϊκὴ ἢ τετραγωνικὴ Ἀραμαϊκὴ) ὀφείλονται εἰς τὴν ἐπιγραφικὴν μαρτυρίαν, ἡ ὁποία ὅμως σήμερον ἔχει ἐξελιχθῆ εἰς αὐτοτελῆ ἐρευνητικὸν κλάδον⁴⁶. Ὁ Albright ἐπεκαλέσθη λοιπὸν γραπτὰ μνημεῖα, τὰ ὁποῖα ἔφερον εἰς τὸ φῶς ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη, εἰς ἀρχαίαν ἐβραϊκὴν γραφὴν, ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς μεταιχμαλωσιακὰς ἐπιγραφὰς, αἱ ὁποῖαι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀνεγρά-φοντο εἰς τὴν Ἀραμαϊκὴν:

α) Τὸ ἡμερολόγιον τῆς Gezer⁴⁷, περιοχῆς 50 χλμ. βορειοδυτικῶς τῆς Ἱερουσαλήμ, χρονολογεῖται τὸν 10^ο αἰ. π.Χ., ἐποχὴν τῆς βασιλείας τοῦ Σολομῶντος καὶ παρέχει πληροφορίας σχετικῶς πρὸς τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς πρωίμου πεζογραφίας, συγκρίνεται δὲ πρὸς φοινικικὰς ἐπιγραφὰς καὶ πρὸς τὸ Β' Βασιλ. 22 // Ψαλμ. 18 καὶ ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι προέρχονται ἐκ τῆς αὐτῆς περιόδου ἐποχῆς. Ὁ Albright ὑπέθετα ὅτι καὶ οἱ προφητικοὶ χρησιμοὶ τοῦ Βαλαάμ (Ἀριθμ. 23-24) εὐρίσκονται ἐγγὺς τῆς ἐποχῆς ταύτης⁴⁸.

β) Τὰ ὄστρακα τῆς Σαμαρείας, ἀνευρεθέντα εἰς τὸ θεωρούμενον ὡς ἀνάκτορον τοῦ Ἀχαάβ, χρονολογοῦνται μεταξὺ 850-750 π.χ. καὶ δίδουν πληροφορίας περὶ τῆς γραφῆς τὴν ἐποχὴν τῆς βασιλείας τοῦ Ἱεροβοάμ Β' (781-742 π.Χ.) καὶ τοῦ προφήτου Ὡσηέ.

γ) Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Σιλῶμ, χρονολογουμένη περὶ τὸ 700 π.Χ., μαρτυρεῖ περὶ τῆς γραφῆς καὶ τῆς ὀρθογραφίας τῆς ἐποχῆς τοῦ προφήτου Ἡσαίου καὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἐζεκίου καὶ περὶ τῆς ὑδροδοτήσεως τῆς Ἱερουσαλήμ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἀσσυριακῆς

⁴⁴ W.F. Albright, Die Religion Israels im Lichte der archäologischen Ausgrabungen, München/Basel 1956, 193έξ.

⁴⁵ Albright, Archäologie, 214έξ.

⁴⁶ Πρβλ. H. Donner/W. Röllig, Kanaanäische und aramäische Inschriften 1-3, Wiesbaden Bd 1 2002⁵. Bd 2 1973³. Bd 3 1976³. K. Jaroš, Inschriften des Heiligen Landes aus vier Jahrtausenden. Mainz 2001 (καὶ CD). J. Renz/W. Röllig (ἐκδ.), Handbuch der althebräischen Epigraphik I-II, Darmstadt 1995-2003. D. Schwiderski (ἐκδ.), Die alt-und reichsaramäischen Inschriften=The Old and Imperial Aramaic Inscriptions, unter Verwendung der von M. Sarther pro-grammierten Datenbank ARAM, Fontes et Subsidia ad Bibliam pertinentes 2. Berlin/New York 2004.

⁴⁷ W.F. Albright: The Gezer Calendar, BASOR 92 (1943) 16-26. D. Sivan: The Gezer calendar and Northwest Semitic linguistics, IEJ48,1-2 (1998) 101-105.

⁴⁸ Albright, Archäologie, 214.

ἀπειλῆς καὶ τῶν μεταναστευτικῶν ρευμάτων ἐκ τοῦ ἀλωθέντος Βορείου Βασιλείου καὶ τῆς Σαμαρείας εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ.

δ) Τὰ ὄστρακα τῆς Λαχίς, πόλεως κειμένης 44 χλμ. νοτιοδυτικῶς τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀναφερομένης εἰς τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Tell el Amarna (EA 328-333) ὡς ἐχθρικῶς διακειμένης ἔναντι τῶν Αἰγυπτίων, δίδουν πληροφορίας περὶ τῆς γλώσσης, ὀρθογραφίας καὶ ἐποχῆς τοῦ προφήτου Ἱερεμίου.

ε) Τὰ ὄστρακα ἐκ τοῦ Tell el Fār'a καὶ ἰουδαϊκοὶ πάπυροι καὶ ὄστρακα τοῦ 5^{ου} αἰ. π.Χ. θεωροῦνται ταυτόσημα ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν μὲ τὴν γλῶσσαν τοῦ Ἑσδρα καὶ τῶν ἀραμαϊκῶν τεμαχίων τοῦ βιβλίου τοῦ Δανιήλ.

Οὕτως, ὁ Albright ἀπηρίθμησεν τὰς ἀντιστοιχίας τῆς ἀρχαιολογικῆς μαρτυρίας θύραθεν παλαιοεβραϊκῶν καὶ ἀραμαϊκῶν σπαραγμάτων κειμένων πρὸς τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἐποχὴν τῶν σημαντικωτέρων προσωπικοτήτων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, βασιλέων καὶ προφητῶν⁴⁹. Εἰς ὅ,τι δ' ἀφορᾷ τὰ κείμενα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, πρὸ τῆς ἀνευρέσεως τῶν χειρογράφων τοῦ Qumran, ἐπεσήμανεν ὅτι σημαντικὰ ἦσαν τὰ παλαιοδιαθηκικὰ σπαραγματα ἐκ τῆς Αἰγύπτου, ὡς οἱ περιέχοντες παλαιοδιαθηκικὰ κείμενα πάπυροι τῆς Ὁξυρίγχου (4^{ου}/5^{ου} αἰ. μ.Χ.), καὶ οἱ πάπυροι Nash καὶ Fouad τοῦ Δευτερονομίου κατὰ τοὺς Ο' (1^{ου}/2^{ου} αἰ. μ.Χ.).

Ἐξ ἐπόψεως Κριτικῆς καὶ Ἱστορίας Προσλήψεως τοῦ Κειμένου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀνυπολογίστου ἀξίας ἀπεδείχθησαν τὰ ἀνευρεθέντα ἀπὸ τοῦ 1947 καὶ ἐντεῦθεν παλαιοδιαθηκικὰ χειρόγραφα τῆς Νεκρᾶς Θαλάσσης, ἐκ τοῦ Qumran, Murabba'at καὶ Nahal Hever, μὲ σπουδαιότατα εὐρήματα α) τὸ πλήρες ἐβραϊκὸν χειρόγραφον τοῦ Ἡσαίου ἐκ τοῦ 2^{ου} αἰ. π.Χ., τὸ ὁποῖον διηύρυνε τὸν ὀρίζοντα τῶν κριτικῶν τοῦ κειμένου καὶ ὠδήγησεν εἰς τὴν διατύπωσιν θεωριῶν περὶ πλουραλισμοῦ κειμενικῶν παραδόσεων τῆς Ἑβραϊκῆς Βίβλου καὶ τὴν ἀναθεώρησιν τῆς χρονολογήσεως τῶν παλαιοδιαθηκικῶν κειμένων, τὴν ὁποίαν φιλελεύθεροι ἐρευνῆται ἐνίοτε καταβίβαζον εἰς τὸν 1^{ον} αἰ. π.Χ., καὶ β) τὸ ἑλληνικὸν χειρόγραφον τοῦ Δωδεκαπροφήτου ἐκ Nahal Hever (2^{ου} αἰ. π.Χ.), τὸ ὁποῖον ὠδήγησεν εἰς τὴν διατύπωσιν θεωριῶν σχετικῶν μὲ τὸν πλουραλισμῶν ἑλληνικῶν μεταφράσεων τῆς Ἑβραϊκῆς Βίβλου καὶ ἀναθεωρήσεων τῆς Μεταφράσεως τῶν Ο' ὡς λ.χ. ἡ λεγομένη καίγε-Rezension. Ἡ ἔρευνα τῶν χειρογράφων τοῦ Qumran ἀποτελεῖ πλέον διακεκριμένον ἐπιστημονικὸν κλάδον⁵⁰.

Ὅμως αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἀνακαλύψεις εἰς τὰς γείτονας χῶρας τῆς Παλαιστίνης ἤτοι Συρίαν, Αἴγυπτον, Μεσοποταμίαν καὶ Μικρὰν Ἀσίαν ἐπέδρασαν καταλυτικῶς

⁴⁹ Albright, *Archäologie*, 214έξ.

⁵⁰ Ἐπίσημος ἐπιστημονικὴ σειρά διὰ τὴν πρώτην ἔκδοσιν τῶν κειμένων τοῦ Qumran: *Discoveries in the Judaean Desert*, Vol. L-XL, Oxford 1955-2009. Ἐν CD-Rom: *Dead Sea Scrolls Electronic Reference Library*, Vol. 1 T.H. Lim, 1997. Vol. 2-3 E. Tov, 1999-2006. Βλ. τὸ βιβλικὸν κείμενον παρὰ M. Abegg/P. Flint/E. Ulrich, *The Dead Sea Scrolls Bible*, Edinburg 1999.

καὶ εἰς τὰς ἀντιλήψεις περὶ γενέσεως τῶν παλαιοδιαθηκικῶν κειμένων, αἱ ὁποῖαι ἐστηρίζοντο μέχρι τότε ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ πορίσματα τῆς Φιλολογικῆς Κριτικῆς (Literarkritik), ἐφ' ὅσον ἐπέτρεψαν τὴν σύγκρισιν πρὸς ἐξωβιβλικὰ θρησκευτικὰ καὶ θύραθεν κείμενα καὶ τὴν διαπίστωσιν γλωσσικῶν καὶ ἰδεολογικῶν παραλλήλων (Überlieferungs- καὶ Traditionskritik), διότι παρεῖχον ἀμέσους ἀποδείξεις περὶ τῶν πολιτιστικῶν ἀνταλλαγῶν, αἱ ὁποῖαι ἔλαβον χῶραν κατὰ τὸ δευτερον ἡμισυ τῆς 2^α καὶ τὴν 1^η χιλιετίαν π.Χ. Κατὰ τὸν Albright⁵¹, οἱ Ἑβραῖοι ἔφερον τὰς προφορικῶς ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας εἰς ποιητικὴν μορφήν παραδεδομένας ἀφηγήσεις περὶ Δημιουργίας εἰς τὴν Παλαιστίνην ἐκ τῆς Μεσοποταμίας καὶ προσέθεσαν τὰς ἐπικάς ἀφηγήσεις περὶ Πατριαρχῶν, τῆς Ἐξόδου ἐκ τῆς Αἰγύπτου, τῆς περιπλανήσεως εἰς τὴν ἔρημον καὶ τὰς διαφόρους συλλογὰς τῶν διδασκαλιῶν τοῦ Μωυσέως, οὕτως ὥστε περὶ τὸν 6^ο αἰ. π.Χ. νὰ ἀποκρυσταλωθοῦν καὶ νὰ ἀποκτήσουν τὴν σημερινὴν περίπου μορφήν. Οἱ μεταγενέστεροι συντάκται ἀναποφεύχτως ἐχρησιμοποίησαν γλῶσσαν καὶ παραστάσεις τῆς ἐποχῆς των διὰ νὰ καταστήσουν τὰς ἀρχαίας παραστάσεις ἐπικαίρους, ἀλλ' ὅπωςδήποτε κατέβαλον προσπαθείας, ὥστε νὰ διατηρήσουν, εἰ δυνατόν, πλείονα στοιχεῖα ἐκ τῶν ἀρχαίων παραδόσεων, ὡς λ.χ. θεσμούς, ἦθη καὶ ἔθιμα καὶ νὰ διαφυλάξουν τὸν μωσαϊκὸν χαρακτήρα τῆς Πεντατεύχου. Συγχρόνως πρὸς τὴν διαδικασίαν διαμορφώσεως τῆς Πεντατεύχου εἰς τὴν τελικὴν μορφήν της, προσετέθησαν εἰς αὐτήν: α) Περὶ τὸν 7^ο αἰ. π.Χ. τὸ λεγόμενον Δευτερονομιστικὸν Ἱστοριογραφικὸν Ἔργον (Deuteronomistisches Geschichtswerk), τ.ἔ. Δευτερονόμιον – Δ'Βασιλειῶν, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει γλωσσικὰς ὁμοιότητας πρὸς τὸ βιβλίον τοῦ Ἱερεμίου καὶ τῶν ἐπιστολῶν τῆς Λαχίς καὶ συνεπληρώθη μεταγενεστέρως. β) Περὶ τὸν 5^ο αἰ. π.Χ. τὸ λεγόμενον Χρονιστικὸν Ἱστοριογραφικὸν Ἔργον (Chronistisches Geschichtswerk), τ.ἔ. Α' καὶ Β' Χρονικῶν ἢ Παραλειπομένων μετὰ τῶν βιβλίων Ἑσδρας καὶ Νεεμίας. Ὁ συγγραφεὺς τῶν Χρονικῶν/Παραλειπομένων ἀπέδωκε πιστῶς τὴν Γένεσιν καὶ τὰ Α'-Β' Σαμουήλ, ἐνῶ κατὰ λοιπὰ ἐστηρίχθησαν εἰς ἀρχαιότερον γραπτὸν καὶ προφορικὸν ὑλικὸν μὲ ἐκτύπους ἀραμαϊκὰς γλωσσικὰς ἐπιδράσεις.

Ὁ Albright ἐθεώρει ἐξ ἄλλου ὅτι τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα τῆς Ugarit (14^ο αἰ. π.Χ.), ἀλλὰ καὶ αἱ ἀνευρεθεῖσαι αἰγυπτικαὶ καὶ σουμεριακαὶ συλλογαὶ παροιμιῶν (3^η χιλ. π.Χ.) διώρθωσαν τὰς χρονολογήσεις τῶν ποιητικῶν κειμένων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, δεικνύοντα ὅτι πλείονες ψαλμοὶ καὶ παροιμίαι ἀπηχοῦν γλῶσσαν καὶ ὕφος δυνάμενον νὰ ἀναχθῆ τὸ ἀργότερον εἰς τὸν 10^ο αἰ. π.Χ. τὴν ἐποχὴν τοῦ Δαυὶδ.⁵²

Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν Ἀρχαίαν Παλαιστίνην Τοπογραφίαν, ἡ ὁποία ἐν τῷ μεταξὺ καὶ αὕτη ἔχει αὐτονομηθῆ ἔρευνητικῶς, ἡ ταυτοποίησις τῶν τοπωνυμίων, ἐπετεύχθη ἄλλοτε διότι τὰ νέα ὀνόματα ἦσαν ταυτόσημα ἢ ἐλαφρῶς παρηλλαγμένα ἐν σχέσει

⁵¹ Albright, Archäologie, 218.

⁵² Albright, Archäologie, 220.

πρὸς τὰ ἀρχαῖα, καὶ ἄλλοτε διότι προέκυπτον ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν βιβλικῶν δεδομένων πρὸς τὰ γραφόμενα τοῦ Φλαβίου Ἰωσήπου καὶ τὸ Ὀνομαστικὸν τοῦ Εὐσεβίου Καισαρείας (4^{ος} αἰ. μ.Χ.) ἢ ἐκ τῆς ἐπιγραφικῆς μαρτυρίας.

Εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ βιβλικὰ προσωπικὰ ὀνόματα ὁ Albright, συνοψίσας τὰ σημαντικώτερα εὐρήματα τῆς ἐποχῆς του, παρετήρει ὅτι κυρίως ἐκτὸς Παλαιστίνης ἀνευρέθησαν πλείονα ἐπιγραφαὶ ἀναφερόμεναι εἰς αὐτά. Τὰ δὲ οἰκοδομικὰ εὐρήματα συμβάλλουν εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ Ὑλικοῦ Πολιτισμοῦ ἰδιαίτερος τῆς ἐποχῆς τῶν Ὀμριδῶν καὶ δὴ τοῦ Ἱεροβοάμ Β' εἰς τὸ Βόρειον Βασίλειον, ὡς καὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀζαρίου καὶ τοῦ Ἐζεκίου εἰς τὸ Νότιον Βασίλειον. Εἰς τὰ θρησκευτικὰ οὐγαριτικὰ κείμενα καὶ τὰς φοινικικὰς ἐπιγραφὰς τῆς Βύβλου (10^{ος} αἰ. π.Χ.) γίνεται μνεῖα θεῶν ὀνομάτων γνωστῶν ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης λ.χ. Δανιήλ, ἐπίσης δομικὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα ὡς λ.χ. τὸ κῶλον, δίστιχον καὶ τρίστιχον τὸ, τὸ μέτρον, ὁ συνδυασμὸς συνωνυμικοῦ, κλιμακωτοῦ καὶ ἐπαναληπτικοῦ παραλληλισμοῦ τῶν μελῶν, ἡ ρυθμικὴ ἐπανάληψις λέξεων, ἡ σύνταξις τῶν ρημάτων, τυποποιημέναι ἐκφράσεις [Γεν. 1,2. Δευτ. 32,11. Ψαλμ. 67(68),5. 88 (89),20. Παροιμ. 21,9. 25,24. 26,23 καὶ δὴ τὸ Ἡσ. 27,1] χαρακτηριστικοὶ ὅροι ὡς λ.χ. τὸ ὅρος κληρονομίας σου (Ἐξ. 15,17) κλπ. ἀπαντοῦν ἀπὸ κοινοῦ εἰς τὰ ἐξωβιβλικὰ καὶ τὰ παλαιοδιαθηκικὰ κείμενα βλ. λ.χ. Ἐξ. 15. Κριτ., 5. Ψαλμ. 28(29), Ἀββ. 3, τὰ ὅποια ὡς πρὸς τὸν βασικὸν πυρῆνα τῶν ἐθεώρει ὁ Albright καὶ ἄλλοι ὅτι ἀπηχοῦν παραδόσεις τοῦλάχιστον τοῦ 12^{ου} αἰ. π.Χ., χωρὶς τοῦτο, βεβαίως, νὰ σημαίνει ὅτι δὲν ἐδέχθησαν μεταγενεστέραν ἐπεξεργασίαν καὶ ἐπικαιροποίησιν. Μὴ ἰσραηλιτικὰ παράλληλα αὐτοῦ τοῦ ποιητικοῦ ὕφους εὐρέθησαν εἰς Αἴγυπτον (ἐπινίκιοι ὕμνοι Ραμσῆ Β' καὶ Γ') καὶ Μεσοποταμίαν (ἐπινίκιος ὕμνος Tukulti-Ninurta Α').

Αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἀνακαλύψεις εἰς τὸ βασίλειον Mari καὶ τὴν Nuzu ἀπὸ τοῦ 1935 καὶ ἐντεῦθεν ἔφερον εἰς τὸ φῶς κείμενα συμβάλλοντα εἰς τὴν κατανόησιν α) τῆς ἐποχῆς τῶν Πατριαρχῶν, καὶ ἀνεγνωρίσθη ὅτι αἱ περὶ αὐτῶν ἀφηγήσεις εἶχον πράγματι κάποιον ἱστορικὸν πυρῆνα, ὅσον καὶ β) τοῦ φαινομένου τῆς Προφητείας, ἢ ὅποια ὡς τότε ἐθεωρεῖτο ὅτι ἀπετέλει ἰδιάζον παλαιοδιαθηκικὸν φαινόμενον.

Ἐξ ἄλλου αἰγυπτιακὰ κείμενα τοῦ 19^{ου} αἰ. π.Χ. (Ächtungstexte) ἔδειξαν ὅτι τὸ Γεν. 14 ἀναφέρεται εἰς πόλεις πολιᾶς ἀρχαιότητος, ἐνῶ ὁ λεγόμενος κατάλογος Hayes ἀσιατῶν σκλάβων ἔδειξεν ὅτι καὶ τὰ ὀνόματα τῶν μαιῶν κατὰ τὸ Ἐξ. 1,15 θὰ πρέπει νὰ εἶναι πραγματικά.

Ἐκ τῶν προεκτεθέντων ἐπιχειρημάτων τοῦ Albright⁵³, τὰ ὅποια, σημειωτέον, συχνάκις ἐπαναλαμβάνονται εἰς ἐγχειρίδια Βιβλικῆς Αρχαιολογίας, καὶ ἐν ὧσιν τῶν συγχρόνων ἐξελίξεων πρέπει νὰ ἐπισημάνωμεν τὰ ἐξῆς: ὅτι μετὰ τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων τοῦ Παλαιστινοῦ χώρου καὶ τῆς Ἀρχαίας Ἑγγύς Ἀνατολῆς ἀσχολοῦνται

⁵³ Albright, Archäologie, 213-230.

σήμερα οί ἐξῆς ἐπιστημολογικῶς διακεκριμένοι κλάδοι: Σουμεριολογία, Ἀσσυριολογία, Χεττιτολογία, Οὐγαριτολογία, Αἰγυπτιολογία, Ἑβραϊκὴ Ἐπιγραφικὴ κλπ. Ἡ ἀξιοποίησις αὐτῶν τῶν γνώσεων εἰς τὴν Ἑρμηνείαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης δὲν γίνεται ἐρασιτεχνικῶς, ἀλλὰ προϋποθέτει ἐξειδίκευσιν εἰς ἕναν τοῦλάχιστον ἐκ τῶν προμνη-μονευθέντων κλάδων, ὁμοῦ μετὰ τῆς παλαιοδιαθηκικῆς εἰδικεύσεως. Τὰ δὲ ἀποτελέσματα ἀποτυποῦνται εἰς μελέτας Ἱστορίας τῶν Γραπτῶν Παραδόσεων καὶ τῆς Συντάξεως τῶν κειμένων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (βλ. κατωτ.), αἱ ὁποῖαι ἀναθεωροῦν, ὅπου δεῖ, τὰς ἀντιλήψεις παλαιότερων γενεῶν περὶ τὴν σχέσιν Αρχαιολογίας καὶ Παλαιᾶς Διαθήκης.

3. Ἡ Βιβλικὴ Αρχαιολογία διάφορος τῆς Ἑρμηνείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης

Ἡ Βιβλικὴ Αρχαιολογία ὅμως σήμερα δὲν αὐτοπροσδιορίζεται πλέον ὡς βοηθητικὴ ἐπιστῆμη τῆς Βιβλικῆς καὶ δὴ τῆς Παλαιοδιαθηκικῆς Ἑρμηνείας. Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 20^{ου} αἰ. ἡ Βιβλικὴ Αρχαιολογία ἔχει αὐτονομήθη ὡς ἐπιστημονικὸς κλάδος, ἀναπτύξας ἰδίᾳ μεθόδους καὶ γνωστικὸν ἀντικείμενον. Μάλιστα δὲ οὐδόλως διαφέρει τῶν λοιπῶν ἀρχαιολογικῶν κλάδων, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν σχολοστικὴν ἐφαρμογὴν τῆς μεθοδολογίας τῆς, τὴν δυνατότητά τῆς νὰ ἐκθέτῃ τὸν πολιτισμὸν τοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ καὶ τὴν προσωρινότητα τῶν ἀποφάνσεων τῆς, δεδομένου ὅτι δύναται, κατὰ κανόνα, νὰ συλλάβῃ ἕν μόνον μέρος μίας ἀρχαιολογικῆς θέσεως καὶ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν νέα εὐρήματα δύναται νὰ ἀνατρέψουν ἐκ θεμελίων τὴν μέχρι τοῦ δε διαμορφωθεῖσαν εἰκόνα τοῦ παρελθόντος. Ἡ Βιβλικὴ Αρχαιολογία ὡς ἀρχαιολογικὸς κλάδος δύναται νὰ ἐρευνήσῃ καὶ νὰ ἀναπαραστήσῃ μόνον τὸν Ὑλικὸν Πολιτισμὸν. Δὲν δύναται νὰ ἀποδείξῃ πλήρως τὸν τρόπον ζωῆς ἀνθρώπων παρελθουσῶν ἐποχῶν, διότι εἶναι ἀδύνατον ἐκ τῶν ἀντικειμένων νὰ ἀναχθῇ εἰς χρονολογήσεις καὶ ἀκριβεῖς περιγραφὰς τοῦ ιδεολογικοῦ περιβάλλοντος, εἰς τὸ ὁποῖον ἐγεννήθη ἡ τέχνη καὶ ἡ τεχνολογία μίας ἐποχῆς, ἄνευ τῆς συνδρομῆς γραπτῶν πηγῶν, αἱ ὁποῖαι ὅμως καὶ αὐταὶ χρῆζονται ἐρμηνείας.

Μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐθεωρεῖτο δυνατὸς ὁ συνδυασμὸς Θεολογίας καὶ Αρχαιολογίας καὶ σχεδὸν αὐτονόητος ἡ θεραπεία ἀμφοτέρων τῶν κλάδων ὑφ' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου. Σήμερα ὅμως ἀμφοτέροι οἱ ἐν λόγῳ ἐπιστημονικοὶ κλάδοι ἐξελίχθησαν τόσον ὥστε ἀπολύτως ἀπαραίτητος νὰ εἶναι ἡ ἄκρα ἐξειδίκευσις τῆς νέας γενεᾶς τῶν τε ἀρχαιολόγων τῆς Παλαιστίνης καὶ τῶν βιβλικῶν ἐπιστημόνων, ἰδιαίτερος εἰς τὰς χώρας ἐκεῖνας, ὅπου ἡ ἔρευνα τῆς Παλαιστίνης εἶναι διεθνοῦς βεληνεκοῦς. Ὡς τοιαῦται δύναται νὰ θεωρηθοῦν αἱ ΗΠΑ, ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία, ἡ Γερμανία, ἡ Ἰταλία, τὸ Ἰσραήλ, ἡ Ἰορδανία καὶ ἄλλαι χώρες τῆς Ἑγγύς Ανατολῆς, εἰς τὰς ὁποίας διατίθενται ἐπαρκῆ οἰκονομικὰ μέσα διὰ τὴν προαγωγὴν καὶ διάχυσιν τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεύνης.

Ἐξ ἐπιδράσεως τῆς λεγομένης «Νέας Ἀρχαιολογίας» (New Archaeology ἢ μετέπειτα Processual Archaeology), ἡ ὁποία ἀπὸ τὴν δεκαετίαν τοῦ '60 τοῦ παρελθόντος αἰῶνος εἰς τὰς ΗΠΑ ἔθεσεν ὑπὸ ἀμφισβήτησιν τὰς ἐφαρμοζομένας μέχρι τότε ἀρχαιολογικὰς μεθόδους⁵⁴ καὶ ὠδήγησεν εἰς νέον μεθοδολογικὸν καὶ ἐπιστημολογικὸν προσανατολισμὸν, καθ' ὅσον ἐπεκράτησεν ἡ ἐκπεφρασμένη πεποίθησις ὅτι καὶ αἱ θεωρητικαὶ ἐπιστῆμαι δύνανται νὰ ἀναπτύξουν διωποκειμενικῶς ἰσχύουσας μεθόδους, ὡς καὶ αἱ θετικαὶ ἐπιστῆμαι. Εἰσήχθησαν οὕτω μέθοδοι τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν ἔρευναν, ἀφορῶσαι ἀπὸ τὸν σχεδιασμὸν ἑνὸς ἐρευνητικοῦ ἐγχειρήματος ἕως καὶ τὴν ἐκτέλεσίν του εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἐπιφανείας (survey) καὶ τὴν ἀνασκαφήν. Βασικὰ αἰτήματα τῆς Νέας Ἀρχαιολογίας ἦσαν⁵⁵ α) ἀντὶ τῆς ἀπλῆς περιγραφῆς καὶ ἀναπαραστάσεως τῆς διαδοχῆς τῶν ἱστορικῶν διαδικασιῶν, βασικῆς μεθόδου τοῦ Ἱστορικισμοῦ, ἡ ἐρμηνεία τῶν συνθηκῶν τοῦ ἀτομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου τοῦ παρελθόντος, τῶν πολιτικῶν, οικονομικῶν καὶ κοινοτικῶν ἐξελίξεων, β) ἡ παραγωγή, βαίνουσα ἐκ τοῦ γενικοῦ εἰς τὸ εἰδικόν, ἀντὶ τῆς ἐπαγωγῆς ἐκ τοῦ εἰδικοῦ εἰς τὸ γενικόν, καθ' ὅσον ἡ Νέα Ἀρχαιολογία διετύπωσεν γενικὰς ὑποθέσεις καὶ μοντέλλα πρὸς διερεύνησιν, τὰ ὁποῖα ἐπαληθεύονται ἢ διαψεύδονται διὰ τῆς στοχευμένης ἐρεύνης, γ) μεθοδολογικὸς ἔλεγχος τῶν ἐρευνητικῶν ἀποτελεσμάτων ἀντὶ τῆς παραδοχῆς τῶν ἀποφάνσεων μῆς ἐπιστημονικῆς αὐθεντίας, δ) σχεδιασμὸς ἐρευνητικῶν ἐγχειρημάτων, ἀντὶ συλλογῆς διεσπαρμένων δεδομένων, ε) ποσοτικὴ ἀξιολόγησις τῶν εὐρημάτων τῆ συνδρομῆς ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν ἀντὶ ποιοτικῆς περιγραφῆς ἐπιλεγμένων φαινομένων παρατηρουμένων εἰς μεγάλας καὶ ἀσαφεῖς συναφείας. Ἐνῶ ἡ παραδοσιακὴ Ἀρχαιολογία ἐτόνιζεν ὅτι μόνον τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα δὲν ἐπαρκοῦν διὰ νὰ περιγράψουν κοινωνικὰς καὶ οικονομικὰς δομὰς καὶ ἰδεολογικὰ συστήματα παλαιότερων ἐποχῶν καὶ παρελθόντων πολιτισμῶν, ἡ Νέα Ἀρχαιολογία ἐμφορεῖται ἀπὸ τὴν αἰσιόδοξον πεποίθησιν ὅτι τοιαῦτα ἀποτελέσματα δὲν εἶναι παντελῶς ἀνέφικτα⁵⁶.

Παλαιότερον, ἡ Βιβλικὴ Ἀρχαιολογία ἐστρέφετο εἰς τὴν ἀνασκαφήν ἑνὸς Tell, τὴν ἱστορίαν του καὶ τὴν ἰδιαιτέραν σημασίαν του. Σήμερον εἰς τὸ προσκίγιον ἴστανται ἐρωτήματα ἀφορῶντα εὐρύτερα ζητήματα σχετικῶς πρὸς τὴν δομὴν καὶ τὴν λειτουργίαν πολυπολιτισμικῶν κοινωνιῶν εἰς τὴν Ἀρχαιότητα, τὴν μετανάστευσιν πληθυσμιακῶν ομάδων, τοὺς ἐμπορικὸς δρόμους, οἱ ὁποῖοι διήνοιξαν δυνατότητας πολιτισμικῆς ἀνταλλαγῆς, τὰ ἐμπορικὰ προϊόντα καὶ γενικώτερον τὰ ἀνταλλάξιμα πολιτιστικὰ ἀγαθὰ καί, τέλος, εἰδικώτερα ζητήματα σχετιζόμενα πρὸς τὴν ἐπίδρασιν τῆς Αἰγύπτου, Μεσοποταμίας, Μεσογείου (Κύπρου) καὶ Συρίας ἐπὶ τῆς θρησκείας καὶ

⁵⁴ Πρβλ. B.G. Trigger, *A History of Archaeological Thought*, Cambridge 1989.

⁵⁵ Vieweger, *Archäologie* 2005, 66έξ.

⁵⁶ C. Renfrew/P. Bahn, *Archaeology. Theories, Methods and Practice*, London (1991) 2000³.

τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Ἀρχαίου Ἰσραήλ. Αἱ οἰκονομικαὶ καὶ κοινωνικαὶ δομαὶ καὶ ἡ ἐπίδρασις των εἰς τὸν πολιτιστικὸν βίον ἐπὶ μέρους περιοχῶν ἀναλύονται εἰς τὰ πλαίσια τῆς οικογενείας, τῆς φυλῆς, τῆς πόλεως, τῆς περιοχῆς καὶ τῶν κρατῶν καὶ ἀποτελοῦν τὰς κινητηρίους δυνάμεις τῆς ἀρχαιολογικῆς ἐρεύνης. ἡ ὁποία ἀποσκοπεῖ εἰς μίαν κατὰ τὸ δυνατόν ὀλόπλευρον διερεύνησιν πασῶν τῶν πολιτισμικῶν ἐποχῶν, εἰς τὰς ὁποίας ἐπιτρέπουν τὴν πρόσβασιν τὰ ὑλικά κατάλοιπα τοῦ παρελθόντος.

Ἐξ ἄλλου, ὡς πολλάκις ἐπισημαίνουν οἱ Zwickel καὶ Vieweger εἰς τὰ συγγράμματά των⁵⁷, αἱ πολιτικά, κοινωνικά καὶ οἰκονομικά μεταβολαὶ εἰς τὴν Μέσην Ἀνατολὴν ἐπέδρασαν καταλυτικῶς τὸν 20^{ον} αἰ. εἰς τὸν τρόπον ὀργανώσεως τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τὴν προσδιορισμένην ἀξίαν εἰς τὴν Ἀρχαιολογίαν. Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα πλέον σχεδιάζεται, ἐκπονεῖται καὶ δημοσιεύεται ὑπὸ τοῦ κράτους τοῦ Ἰσραήλ καὶ τῆς Ἰορδανίας, τὰ ὁποῖα διαθέτουν ἀρίστως ἐκπαιδευμένους ἀρχαιολόγους παγκοσμίου βεληνεκοῦς καὶ ἰδίους οἰκονομικοὺς πόρους ἐκ τοῦ ραγδαίως ἀξαναομένου μαζικοῦ τουρισμοῦ. Εἰς τὰς παραδοσιακὰς δυτικοευρωπαϊκὰς καὶ ἀμερικανικὰς ἐταιρείας ἐρεύνης τῆς Ἁγίας Γῆς ἐπιφυλάσσεται πλέον μόνον ὁ ρόλος τοῦ συνεργάτου.

Εἰς τὸ ἐπίκεντρον τοῦ ἐνδιαφέροντος δὲν εὐρίσκονται πλέον προγράμματα ἐρεύνης ἐπιφανείας καὶ ἀνασκαφῆς μικροῦ βεληνεκοῦς, ἀλλὰ τὰ στοχεύοντα εἰς τὴν ἔρευναν μεγάλων περιοχῶν καὶ συγκεκριμένων προβλημάτων σχετιζομένων πρὸς τὸν Ὑλικὸν Πολιτισμὸν τῆς Παλαιστίνης. Οὕτως ἡ ἔρευνα στρέφεται ὁλονὲν εἰς τὴν δημιουργίαν τραπεζῶν δεδομένων, προσβασίμων μέσω διαδικτύου.

Εἶναι προφανὲς λοιπὸν ὅτι προκειμένου νὰ ἐπιτευχθοῦν οἱ στόχοι, τοὺς ὁποίους θέτει σήμερον ἡ Βιβλικὴ Ἀρχαιολογία ἢ ἡ Ἀρχαιολογία τῆς Παλαιστίνης εἶναι ἀναγκαῖα ἡ συνεργασία διαφόρων ἐιδικοτήτων, ὄχι μόνον ἐκ τῶν θεωρητικῶν ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, ὡς λ.χ. ἡ Φιλολογία, ἡ Πολιτισμικὴ Ἀνθρωπολογία, ἡ Κοινω-νιολογία, ἡ Ἐθνολογία, Ἱστορία τῶν Θρησκειῶν, ἡ Ἱστορία τῆς Τέχνης, ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ Γλυπτικὴ, ἡ Νομισματικὴ, Παλαιοδημογραφία, Ἱστορικὴ Τοπογραφία, ἀλλὰ καὶ ἡ Παλαιοπαλυνολογία (Ἀρχαία Βοτανικὴ), ἡ Ἀρχαία Ζωολογία, ἡ Ὑδρολογία, ἡ Παλαιοκλιματολογία, ἡ Γεωλογία κ.ἄ.

Ἡ Βιβλικὴ Ἀρχαιολογία, ὡς καὶ αἱ γείνονες αὐτῆς ἐπιστῆμαι, τῆς Προϊστορικῆς Ἀρχαιολογίας, τῆς Αἰγυπτιολογίας, τῆς Ἀρχαιολογίας τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς, τῆς Κλασικῆς, τῆς Χριστιανικῆς καὶ τῆς Ἰσλα-μικῆς Ἀρχαιολογίας, ἐφαρμόζει μὲ συνέπειαν μεθόδους τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, ἥτοι α) εἰς τὴν Ἀρχαιοτοπογραφίαν, τῆς Ἀρχαιομετρίας, τῆς Ἀεροφωτογραμμετρίας, τῆς γεωφυσικῆς προσεγγίσεως μὲ τὴν Γεωηλεκτρικὴν καὶ Γεωμαγνητικὴν ἐπισκόπησιν, τὴν ἠλεκτρομαγνητικὴν ἐπαγωγήν, τὴν σεισμοακουστικὴν καὶ τὰ γεωραντάρ, καὶ τῆς Χημικῆς προσεγγίσεως ὡς λ.χ. μὲ τὴν γεωαρχαιολογικὴν ἀνάλυσιν φωσφόρου διὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ τρόπου

⁵⁷ Zwickel, Einführung. Vieweger, Archäologie.

χρήσεως κτισμάτων ἐντὸς ἐνὸς οἰκισμοῦ καὶ β) εἰς τὴν Ἀπόλυτον Χρονολόγησιν διὰ τοῦ ραδιοϊσοτόπου C-14, τοῦ ἀρχαιομαγνητισμοῦ, τῆς χρονολογήσεως τοῦ ὀψιδιανοῦ λίθου, γύρης, ἢ τῆς τεφροχρονολογήσεως.

Ἡ διαπιστωμένη τάσις σταδιακῆς ἀπομακρύνσεως τῆς Βιβλικῆς Αρχαιολογίας ἢ τῆς Αρχαιολογίας τῆς Παλαιστίνης ἀπὸ τὴν Ἑρμηνείας τῆς Βίβλου προκειμένου νὰ μετεξελιχθῆ εἰς καθαρῶς ἀρχαιολογικὸν τομέα, θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἀδύνατον πλέον νὰ ἀνακοπῆ. Ζητούμενον ἀλλὰ καὶ εὐκτέον, ἐπομένως, εἶναι, οἱ ἀρχαιολόγοι τῆς Παλαιστίνης νὰ ἐξοικειωθοῦν μὲ τὰ σύγχρονα προβλήματα καὶ τὴν σύγχρονον μεθοδολογίαν τῆς Ἐξηγητικῆς Βιβλικῶν κειμένων, προκειμένου νὰ μὴν ἐμμένουν ἢ ἐπανερχονται εἰς ἄκρως συντηρητικὰ θρησκευτικὰ μοντέλλα ἀμερικανικῆς προτεσταντικῆς προελεύσεως, ὡσάκις καλοῦνται νὰ ἀπαντήσουν ἱστορικὰ ἐρωτήματα ἀφορῶντα εἰς τὴν Βίβλον.

4. Ἡ συνεργασία Βιβλικῆς Αρχαιολογίας καὶ Ἑρμηνείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης

Ὁ Ulrich Hübner τονίζει ὅτι: «Ἡ Βιβλικὴ Αρχαιολογία εἶναι πάντοτε Αρχαιολογία τῆς Παλαιστίνης, ἀλλὰ ἡ Αρχαιολογία τῆς Παλαιστίνης δὲν εἶναι πάντοτε Βιβλικὴ Αρχαιολογία. Ἡ Αρχαιολογία τῆς Παλαιστίνης καθίσταται Βιβλικὴ Αρχαιολογία ἀφ' ἧς στιγμῆς συνεκτιμηθοῦν τὰ ἀρχαιολογικὰ καὶ τὰ ἐξηγητικὰ / ἐρμηνευτικὰ εὐρήματα»⁵⁸. Ὡς ἐκ τούτου, θεωρεῖ καὶ οὗτος ἐξαιρετικῶς δύσκολον ἕως καὶ ἀνέ-φικτον σήμερον νὰ ἀνταποκριθῆ τις ἐπιτυχῶς εἰς τὰς ἐρευνητικὰς ἀπαιτήσεις τῆς Βιβλικῆς Αρχαιολογίας, ἄνευ διπλῆς ειδικεύσεως εἰς τὴν Αρχαιολογίαν καὶ τὰς Βιβλικὰς Σπουδὰς.

Οἱ ἐξηγηταὶ χρησιμοποιοῦν σήμερον τὰς γνώσεις τῆς Βιβλικῆς Αρχαιολογίας ὄχι μόνον διὰ νὰ ἐρμηνεύσουν βιβλικὰς μαρτυρίας ἀφορώσας εἰς τοποθεσίας ἢ ἐξαιρετικὰ γεγονότα ὡς δυναστεῖαι ἢ ἐκστρατεῖαι, ἀναφερομένα εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν ἀνασκαφέντων οἰκισμῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ β) νὰ ἐξηγήσουν τὴν χρῆσιν καὶ τὴν χρησιμότητα οἰκημάτων, ναῶν, ἀνακτόρων, συστημάτων ὑδρεύσεως, ἐργαλείων, ὄπλων, μέτρων καὶ σταθμῶν κλπ., ὡς μαρτυρίας τῆς τεχνολογικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν ἐπὶ μέρος κοινωνικῶν ομάδων, καὶ διὰ νὰ ἀπαντήσουν εἰς ἐρωτήματα σχετικὰ πρὸς τὸν καθ' ἡμέραν βίον καὶ τὰς οικονομικὰς καὶ κοινωνικὰς δομὰς τῆς ἐποχῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἔζησαν οἱ συγγρα-φεῖς καὶ συντάκται τῶν παλαιοδιαθηκικῶν κειμένων καὶ οἱ ἀποδέ-κται τῶν καὶ νὰ ἐξηγήσουν τὴν θρησκείαν καὶ τὴν λατρείαν τοῦ Ἀρχαίου Ἰσραὴλ καὶ τοῦ ἀμέσου πολιτισμικοῦ περιβάλλοντος του.

⁵⁸ Hübner, *Biblische Archäologie*, 709.

Αἱ σύγχρονοι ἐξελιξίς καὶ συντελούμεναι μεταβολαὶ εἰς τὸν χῶρον τῆς Βιβλικῆς Αρχαιολογίας ἀπορρέουν ἐκ τῆς περαιτέρω ἀναπτύξεως καὶ ἐξελιξέως τῆς μεθοδολογίας τόσο τῆς Αρχαιολογίας ὡς καὶ τῆς Ἑρμηνευτικῆς⁵⁹. Τὸ βασικὸν πρόβλημα τῆς ἐρμηνευτικῆς καὶ ἀρχαιολογικῆς ἐργασίας εἶναι πῶς θὰ διαχέονται τὰ ἀποτελέ-σματα μεταξὺ τῶν δύο κλάδων. Λόγω τοῦ πλήθους τῶν ἐιδικῶν ἐρευνῶν καὶ δημοσιεύσεων, ἀναπόφευχτοι εἶναι αἱ συγκρούσεις ὁσάκις ἢ μία ἐπιστῆμη χρησιμοποιεῖ τὴν ὀρολογίαν τῆς ἄλλης χωρὶς νὰ ἐνστερνίζεται ἐπαρκῶς τὴν μεθοδολογίαν της.

Οἱ ἀρχαιολόγοι ἐφαρμόζουν μὲν μεθόδους τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν κατὰ τὴν ἔρευναν ἐπιφανείας, τὰς ἀνασκαφὰς καὶ τὴν χρονολόγησιν, ὅμως χρειάζονται τὴν Ἑρμηνείαν, ὁσάκις ἐπεξεργάζονται χρονολογικῶς εὐρήματα, τὰ ὅποια ἀναφέρονται εἰς βιβλικά κείμενα. Οἱ βιβλικοὶ ἐρμηνευταὶ ἐπεξεργάζονται γραπτὰ μνημεῖα τοῦ πολιτισμικοῦ περιβάλλοντος τῆς Παλαιστίνης, τὰ ὅποια ἢ Αρχαιολογία ἔφερον εἰς τὸ φῶς, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰσχυροῦσης Ἱστορικῆς Κριτικῆς Μεθόδου καὶ τῶν δεδομένων τῆς συγχρόνου Φιλολογίας. Ὅπως, ὅμως ἢ περιγραφή τῶν εὐρημάτων καὶ τῶν κειμένων ὀφείλει νὰ εἶναι ἀκριβῆς, ὡσαύτως ἀναμένεται ὅτι καὶ ἢ ἀξιολόγησις τῶν κειμένων ὑπὸ ἀρχαιολόγων καὶ θεολόγων θὰ διέπεται ὑπὸ εὐδιακρίτων καὶ κατανοητῶν ἐρμηνευτικῶν κανόνων μὲ τὴν χρῆσιν καταλλήλου ὀρολογίας, διευκολυνούσης τὸν διεπιστημονικὸν διάλογον καὶ ὅτι αἱ ἐρμηνευτικαὶ παρατηρήσεις ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν θὰ εἶναι κατὰ τὸ δυνατόν ἀντικειμενικαὶ καὶ ἐλέγξιμοι.

Δεδομένου ὅτι μεταξὺ τῶν βιβλικῶν ἀρχαιολόγων ἢ ἀρχαιολόγων τῆς Παλαιστίνης δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία ὡς πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἐρμηνείαν τῶν εὐρημάτων, τὰ προαναφερθέντα εὐκτέα εἶναι δυσκόλως ἐφαρμόσιμα ἐν τῇ πράξει. Τοῦτο μαρτυροῦν λ.χ. αἱ διάφοροι ἐρμηνεῖαι τῆς περιόδου τοῦ Ἠνωμένου Βασιλείου καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ κατὰ τὸν 10^ο αἰ. π.Χ. Τὰ βιβλικά κείμενα ἀναλύονται καὶ ἀξιολογοῦνται ἐξ ἐπόψεως ἱστορικοαρχαιολογικῆς ἀναλόγως πρὸς τὰς ἐκάστοτε ἀντιλήψεις περὶ ἀνάξιοπιστίας τῶν ἀφηγήσεων περὶ Δαυὶδ καὶ Σολομῶντος. Οἱ λεγόμενοι μινιμαλισταὶ ἱστορικοὶ καὶ ἀρχαιολόγοι θεωροῦν ὅτι ἐκ τῶν βιβλικῶν ἀφηγήσεων εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιτευχθῇ ἀναγωγή εἰς ἱστορικὰ γεγονότα. Μαξιμαλισταὶ βιβλικοὶ ἐπιστήμονες θεωροῦν, ὅμως, ὅτι αἱ ἐν λόγῳ βιβλικά ἀφηγήσεις συμβάλλουν εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τῶν ἱστορικῶν γεγονότων παρέχουσαι τὸ γενικὸν πλαίσιον. Οἱ ἀκολουθοῦντες μέσην ὁδόν, ὡς αὕτη ἐχαράχθη ὑπὸ τοῦ ἰσραηλινοῦ ἀρχαιολόγου καὶ πολιτικοῦ Yigael Yadin (Sukenik) (1917-1984), ἀναζητοῦν πιθανὰς ἐναλλακτικὰς λύσεις, προκειμένου νὰ ἀναπαραστήσουν τὰ ἱστορικὰ γεγονότα περὶ τὸν Δαυὶδ καὶ τὸν

⁵⁹ S. Gitin, Perspective on Israel, M.E. Lane (ἐκδ.), The State of Archaeology. An American Perspective, Washington 1993, 43-46.

Σολομῶντα⁶⁰. Σύγχρονοι μινιμαλισταί, ἐξ ἄλλου, ὡς λ.χ. ἡ Σχολή τῆς Κοπενχάγης μὲ βασικούς ἐκφραστὰς τοὺς Thomas L. Thompson⁶¹ (1939-) καὶ Nils P. Lemche⁶² (1945-), θεωροῦν ὡς ἱστορικῶς ἀξιοπίστους μόνον ἐκεῖνας τὰς παλαιοδιαθηκικὰς μαρτυρίας, αἱ ὁποῖαι ἐπιβεβαιοῦνται ὑπὸ πρωτογενῶν ἐξωβιβλικῶν κειμένων καὶ ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων. Ὅμως δὲν εἶναι πλέον αὐτονόητον τί ἀποτελεῖ διὰ τὴν Βιβλικὴν Ἀρχαιολογίαν πρωτογενῆ πηγὴν, ἐφ' ὅσον ἔπαυε πλέον νὰ λαμβάνη τροφήν μόνον ἐκ τῆς Βίβλου.

Ὁ ἱστορικὸς τῶν θρησκείων εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ζυρίχης, Christoph Uehlinger⁶³ (1958-), χαρακτηρίζει ὡς πρωτογενεῖς ἐκεῖνας τὰς γραπτὰς πηγὰς, τὰς ὁποίας δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμε μὲ σχετικὴν ἀκρίβειαν βάσει ἀρχαιολογικῶν κριτηρίων (λ.χ. τὴν προέ-λευσίν των, τὴν τυπολογίαν των), καθὼς καὶ ὅσας ἐδημιουργήθησαν κατὰ ἢ ὀλίγον μετὰ τὰ γεγονότα εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται. Ὅπως, ὅμως, ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ, τὰ κριτήρια ταῦτα τῆς χρονολογήσεως καὶ τῆς χρονικῆς ἐγγύτητος δὲν διασφαλίζουν τὴν ἱστορικὴν ἐγγυρότητα τῶν θεωρουμένων ὡς πρωτογενῶν πηγῶν. Τοῦτο δὲ διότι ὄχι μόνον τὰ ἀντικείμενα, ἀλλὰ καὶ τὰ συνταχθέντα ἀμέσως μετὰ τὰ γεγονότα κείμενα δύνανται νὰ παρέχουν ἰδεατὴν ἢ καὶ στρεβλὴν εἰκόνα τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος. Δεδομένου δ' ὅτι τὴν κανονικὴν μορφήν τῶν παλαιοδιαθηκικῶν κειμένων χωρίζει, κατὰ κανόνα, μεγάλη χρονικὴ ἀπόστασις ἀπὸ τὴν γένεσιν τῶν προφορικῶν καὶ γραπτῶν παραδόσεων, τὰς ὁποίας προϋποθέτει, καὶ ἔτι μεγαλύτερα ἀπὸ τὰ περιγραφόμενα γεγονότα, εἶναι προφανές ὅτι δὲν δύνανται νὰ χρονολογηθοῦν βάσει ἀρχαιολογικῶν μεθόδων. Ὡς ἐκ τούτου, τὸ ἐρώτη-μα, ἐὰν τὰ παλαιοδιαθηκικὰ κείμενα πρέπει νὰ θεωροῦνται ὡς πρωτογενεῖς πηγαί, ἀπαντᾶται ποικιλοτρόπως. Ὁ Zwickel⁶⁴ θεωρεῖ ὅτι οἱ Προφῆται, οἱ Ψαλμοὶ καὶ ἡ Σοφιολογικὴ Γραμματεία παρουσιάζουν ἄλλην προβληματικὴν ἀπὸ ἐκείνην τῶν παλαιοδιαθηκικῶν καὶ τῶν θύραθεν ἱστορικῶν κειμένων, διαιρεῖ δὲ τὰ κείμενα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τὰ ὁποῖα παρουσιάζουν φιλολογικῶς προσδιορίσιμον ἱστορικὸν πυρῆνα εἰς τρεῖς ομάδας: α) Ἱστορικὰ κείμενα μὲ χρονικὴν ἐγγύτητα πρὸς τὰ περιγραφόμενα γεγονότα ἢ χρησιμοποιοῦντα πηγὰς χρονικῶς ἐγγύς εἰς τὰ γεγονότα,

⁶⁰ Y. Yadin, *Hazor, The Hand of All those Kingdoms: Joshua II: 10, with a Chapter on Israelite Megiddo*, London 1972, 135-164. A. Mazar, *Archaeology of the Land of the Bible, 10,000-586 B.C.E.*, New York 1990, 375-387, ἐκ τοῦ Mazar, *Archaeology and the Biblical Narrative*, 30 ὑποσημ. 3.

⁶¹ T.L. Thompson, *The Bible in History. How Writers Create a Past*, London 1999.

⁶² N.P. Lemche, *The Old Testament – a Hellenistic Book?* SJOT 7 (1993) 163-193.

⁶³ C. Uehlinger, *Gab es eine joshijanische Kultreform? Plädoyer für ein begrün-detes Minimum*, W. Groß (ἐκδ.), *Jeremia und die „deuteronomische Bewe-gung“*, Weinheim 1995, 57-89. Πρβλ. E.A. Knauf, *From History to Inter-pretation*, D.V. Edelman (ἐκδ.), *The Fabric of History. Text, Artifact and Israel's Past*, JSOT.SS 127, Sheffield 1991, 26-64.

⁶⁴ Zwickel, *Einführung*, 41.

καὶ τὰ μόνα δυνάμενα νὰ χρησιμοποιηθοῦν διὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς ἱστορίας, β) κείμενα μὲ μεγάλην χρονικὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τὰ ἀφηγούμενα γεγονότα καὶ πε-νιχρὰς ἱστορικὰς πληροφορίας ὡς λ.χ. αἱ ἀφηγήσεις περὶ τῶν Πατριαρχῶν ἢ τῆς Ἐξόδου, ἢ μὲ συνειδητὴν παραίτησιν τῶν συγγραφέων ἀπὸ τὴν χρῆσιν πηγῶν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἄνευ ἱστορικῆς χρησιμότητος, καὶ γ) παραινετικὰ καὶ διδακτικὰ κείμενα, τὰ ὅποια ἐμμέσως θὰ ἠδύναντο νὰ θεωρηθοῦν ὡς παρέχοντα ἱστορικῶς ἀξιοπίστους πληροφορίες. Γενικῶς, θεωρεῖ ὅτι τὰ διαθέσιμα βιβλικὰ καὶ ἐξωβιβλικὰ κείμενα δὲν ἐκθέτουν ἀντικειμενικῶς τὴν ἱστορίαν, ἀλλ' ἐπιλέγουν χρονολογικὸν ὑλικὸν καὶ προβάλλουν συστηματικῶς μίαν ὀπτικὴν τῶν γεγονότων, ἐκείνην τοῦ ἐκάστοτε γράφοντος, εἴτε αὐτὸς προέρχεται ἐκ τῶν ἀνακτόρων εἴτε ἐκ τοῦ ἱερατείου, ἐκ τῆς πόλεως ἢ τῆς ὑπαίθρου. Συνεπῶς, εἶναι ἐπιβεβλημένη ἡ κριτικὴ στάθμισις τῶν κατὰ κανόνα ἀτελῶν καὶ ἀποσπασματικῶν πληροφοριῶν περὶ τῆς ἐποχῆς των, τὰς ὁποίας παρέχουν ἱστοριογραφικὰ βιβλικὰ καὶ θύραθεν κείμενα.

Ἀναμφισβήτητα, ἡ Βιβλικὴ Ἀρχαιολογία δύναται νὰ διευρύνῃ τὸν ἑρμηνευτικὸν ὀρίζοντα τῶν παλαιοδιαθητικῶν κειμένων, τὰ ὅποια θέτουν τὸν Ἀρχαῖον Ἰσραὴλ ὡς ἐκλεκτὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἐπίκεντρον τοῦ ἀφηγηματικοῦ ἐνδιαφέροντός των. Τοῦτο δεικνύει τὸ παράδειγμα τῆς στήλης τοῦ Μωαβίτου βασιλέως Μέσσα, χρονολογουμένης περὶ τὸ 830 π.Χ., ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς γεγονότα περιγραφόμενα εἰς τὰ Δ' Βασιλ. 1,1 καὶ 3,4-27.

Φωτ.: H. Gressmann, *Altorientalische Bilder zum Alten Testament*, Berlin/Leipzig 1927², πιν. LIII.

Ἡ ἐν λόγῳ στήλῃ, ἀνευρεθεῖσα τὸ 1868 ὑπὸ τοῦ γερμανοῦ μισσιονα-ρίου Frederick Augustus Klein (1827-1903), πλησίον τῆς Διβῶν, καὶ καταλήξασα εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου, ὅπου ἀπεκατεστάθη, εἶναι γραμμένη με̄ φοινικικὸν-ἀρχαιοεβραϊκὸν ἀλφάβητον εἰς 34 σειράς καὶ ἀφηγεῖται τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν Μωαβιτῶν ἐκ τῆς ἰσραηλιτικῆς κυριαρχίας. Σημειωτέον δ' ὅτι εἰς τὴν 18^ῃ σειρὰν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ Γιαχβέ. Ἡ ἐν λόγῳ στήλῃ παρέχει πρόσβασιν εἰς τὴν ἱστορικὴν τοῦ Μωαβίτου βασιλείως, ἡ ὁποία διαφέρει οὐσιωδῶς ἀπὸ τὴν παλαιοδιαθηκικὴν θεώρησιν τῆς Ἱστορίας τῆς Σωτηρίας.

ΜΕΘΟΔΟΙ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Σκοπὸς τῆς Βιβλικῆς Ἀρχαιολογίας, ἡ ὁποία περὶ τὰ μέσα τοῦ 20^{οῦ} αἰ. ἀπέκτησε διὰ πρώτην φοράν τὰ ἀπαραίτητα ἐχέγγυα, ὥστε νὰ αὐτονομηθῇ ὡς ἐπιστημονικὸς κλάδος καὶ νὰ ἀναπτύξῃ ἰδίαν μεθοδολογίαν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν Βιβλικὴν Ἐπιστήμην, δὲν θεωρεῖται ὅτι εἶναι πλέον οὔτε ἡ ἐπιβεβαίωσις οὔτε ἡ διάψευσις τῆς μαρτυρίας τῶν βιβλικῶν κειμένων. Ἡ Βιβλικὴ Ἀρχαιολογία ἔχει ὡς ἀντικείμενον ἐρεύνης καὶ κυρίαν πηγήν τῆς τὰ ὑλικά κατάλοιπα εἰς τὸν Παλαιστινὸν χῶρον ὄλων τῶν ἐποχῶν μέχρι τὴν ἐποχὴν τοῦ Χριστοῦ. Ἐπομένως, δὲν περιορίζεται εἰς τὰ ὑλικά κατάλοιπα τῆς ἱστορικῆς παρουσίας τοῦ ἐκλεκτοῦ λαοῦ ἐν Παλαιστίνῃ, δηλαδὴ τοῦ νοτιοδυτικοῦ ἄκρου τῆς λεγομένης εὐφόρου ἡμισελήνου (J.H. Breasted), ἀλλὰ συμπεριλαμβάνει τὴν ἀρχαιολογικὴν μαρτυρίαν περὶ τῶν λαῶν, τοὺς ὁποίους διεδέχθη ἢ μετὰ τῶν ὁποίων συνυπῆρξεν εἰς τὸν αὐτὸν γεωγραφικὸν χῶρον. Τὸ γεωγραφικὸν περιβάλλον, συμπεριλαμβάνον τὴν τοπογραφίαν, τὴν μορφολογίαν τοῦ ἐδάφους, τὸ κλίμα, ἀλλὰ καὶ τὰς γεωπολιτικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς γείτονας λαούς, εἶναι, κατὰ τὸν Yohanan Aharoni (1919–1976), καθοριστικῆς σημασίας διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ λαοῦ⁶⁵. Ἡ Ἀρχαιολογία, ἐν προκειμένῳ, ἐρευνᾷ τὴν ἱστορίαν τῶν οἰκισμῶν⁶⁶ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τῶν γειτονικῶν πολιτισμῶν εἰς τὴν γῆν Χαναάν⁶⁷. Τοῦτο ἀπαιτεῖ ἀφ' ἑνὸς μεν ἐρευνᾶ ἐπιφανείας καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν συλλογὴν, ταξινόμησιν, ἀξιολόγησιν καὶ δὴ ἑρμηνείαν τοῦ ἀνασκαφικοῦ ὑλικοῦ. Ἐν προκειμένῳ, βεβαίως, συνυπολογίζεται ἡ μαρτυρία τῶν βιβλικῶν κειμένων, καθ' ὅσον ταῦτα ὀνομάζουσιν ἢ περιγράφουσιν ἀντικείμενα ἢ γεγονότα, συγκρίσιμα πρὸς τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα. Ἡ ἔρευνα ἐπιφανείας ἀξιολογεῖ ὅλα τὰ εὐρήματα καὶ τὰ κεραμικὰ κατάλοιπα, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ συλλεγοῦν. Ὡς ἐκ τούτου προηγεῖται τῶν

⁶⁵ Y. Aharoni, *Das Land der Bibel. Eine historische Geographie*, Neukirchen-Vluyn 1984, 3.

⁶⁶ I. Finkelstein, *The Archaeology of the Israelite Settlement*, Jerusalem 1988.

⁶⁷ V. Fritz, *Bibelwissenschaft. I. Altes Testament. I/1. Archäologie (Alter Orient und Palästina)*, TRE 6, 316.

ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν. Κατὰ τὸν Fritz, ἡ ἱστορία τῆς ἀνασκαφικῆς διαδικασίας ἀποτελεῖ συγχρόνως τὴν ἱστορίαν τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀρχαιολογικῆς μεθόδου. Τοῦτο δὲ διότι παραλλήλως πρὸς τὴν βελτίωσιν τῶν ἀνασκαφικῶν τεχνικῶν, ἀνευρέθη καὶ ὁ τρόπος διαπιστώ-σεως τῆς τυπολογίας τῶν κεραμικῶν καταλοίπων (K.M. Kenyon) καὶ συνακολούθως τῆς ἀκριβεστερας χρονολογήσεως τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων ἐν γένει⁶⁸.

1. Ἑρευνα Ἐπιφανείας Ἐδάφους⁶⁹

Ἐδαφος καλεῖται ἀνώτατον γεωλογικὸν στρώμα, τὸ ὁποῖον περιέχει οἰκοδομήματα, ὁδούς ἢ πλατείας κλπ. σχετιζόμενα πάντοτε μὲ τὴν ἐποχὴν χρήσεώς των.

Ἡ ἔρευνα ἐπιφανείας ἔχει σκοπὸν τὴν χαρτογράφησιν τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Παλαιστίνης. Πρόκειται περὶ Ἀρχαιολογικῆς Γεωγραφίας, τ.ἔ. ἐντοπισμοῦ, χρονολογήσεως καὶ ταυτοποιήσεως πόλεων, οἰκισμῶν, νεκροταφείων, ἀγροκτημάτων, πατητηρίων καὶ ἐλαιοτριβείων, χυτηρίων χαλκοῦ καὶ σιδήρου κλπ. Ἡ χρονολόγησις ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν, κεραμικῶν, μεταλλικῶν καὶ λιθίνων εὐρημάτων ἐπιφανείας, ἢ δὲ ταυτοποίησις ἐπιτυγχάνεται μὲ τὴν κριτικὴν ἀξιολόγησιν καὶ ἀξιοποίησιν ὄλων τῶν διαθεσίμων φιλολογικῶν πηγῶν καὶ τῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας παρέχουν αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ αἱ ἔρευνα ἐπιφανείας ἐν συσχετισμῷ πρὸς τυχὸν διαπιστουμένην ἱστορικὴν συνέχειαν χρήσεως ἐνὸς ἀρχαίου τοπωνυμίου πρὸς χαρακτηρισμὸν μίας συγκεκριμένης γεωγραφικῆς τοποθεσίας.

Ἑρευνα ἐπιφανείας ἀναλαμβάνονται καὶ ὅταν πρόκειται νὰ ἐπακολουθήσῃ ἀνασκαφή, προκειμένου νὰ καταστρωθῇ τὸ σχέδιον ἀνασκαφῆς καὶ νὰ προσδιορισθῇ τὸ ἀνασκαφθησόμενον ἐμβαδὸν καὶ ὁ περίξ χώρος, ὁ ὁποῖος δύναται νὰ παρέξῃ σημαντικὰς ἐνδείξεις περὶ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος ἐνὸς οἰκισμοῦ ὄλων τῶν μαρτυρουμένων πολιτιστικῶν ἐποχῶν.

Τὰ συλλεγέμενα, καταγραφέντα καὶ τυπολογικῶς ταξινομηθέντα κεραμικὰ εὐρήματα ἐπιφανείας παρέχουν ἐνδείξεις περὶ τοῦ τί δύναται νὰ ὑπάρχει εἰς τὰ κατώτερα στρώματα. Ἀναλόγως καταστρώνεται τὸ σχέδιον ἀνασκαφῆς μίας εὐρυτέρας περιοχῆς. Ἐξάγονται συμπεράσματα ἀναφορικῶς πρὸς τὴν πυκνότητα καὶ τὴν δομὴν οἰκισμῶν μιᾶς περιοχῆς, πρὸς τὸ κοινωνικὸν καὶ οἰκονομικὸν περιβάλλον καὶ τὰς ἐμπορικὰς ὁδούς. Ἡ ἔρευνα ἐπιφανείας ἐξηγεῖ θέματα ὑδρεύσεως, ἐμπορικῶν ὁδῶν, χρήσεως τοῦ ἐδάφους καὶ παρέχει πληροφορίας περὶ τοῦ σχεδίου, τῆς πυκνότητος καὶ τῆς ἱστορίας ἐνὸς οἰκισμοῦ.

⁶⁸ Fritz, *Bibelwissenschaft/Archäologie*, 316.

⁶⁹ Vieweger, *Proseminar*, 135ἄξ.

Ἐκτὸς τῆς ἐπιτοπίου ἐρεύνης, ἡ ἔρευνα ἐπιφανείας δύναται νὰ διενεργήσῃ στοχευμένας ἐναερίους ἐπισκοπήσεις καὶ νὰ χρησιμοποιήσῃ δορυφορικὰς λήψεις, δεδομένου ὅτι ἀναλόγως τῆς ἐποχῆς τοῦ ἔτους καὶ τῶν ἐκάστοτε κλιματικῶν συνθηκῶν ἐνδέχεται νὰ προκύψουν ἐνδείξεις παρουσίας ἀρχαιολογικῶν καταλοίπων. Οὕτως προετοιμάζεται τὴν διεξαγωγή ἀνασκαφῶν.

Ἐπίσης, μὲ τὴν συνδρομὴν γεωφυσικῶν ἐπισκοπήσεων (γεωηλεκτρισμός, γεωμαγνητισμός, ἠλεκτρομαγνητικὴ ἐπαγωγή, σεισμολογία, γεωραντάρ) ὑπάρχει ἡ δυνατότης διεισδύσεως εἰς τὸ ἔδαφος, δίχως νὰ καταστρέφονται εὐρήματα.

2. Αρχαιολογικὴ Ἀνασκαφή

Παραδοσιακὸν ἀντικείμενον ἐρεύνης τῆς Αρχαιολογίας τῆς Παλαιστίνης εἶναι τὸ Tell. Tell (πληθ. Tullul) εἶναι ἡ ἀραβικὴ ὀνομασία λόφου ἐμπεριέχοντος κατάλοιπα οἰκισμῶν ἐκ διαφόρων ἐποχῶν, προελθόντων ἐκ τῆς ἐπὶ ἑκατονταετίας ἢ καὶ χιλιετίας ἀλλεπαλλήλου οἰκοδομικῆς δραστηριότητος εἰς τὸν αὐτὸν τόπον, τόσον εἰς τὴν Παλαιστίνην ὡς καὶ εἰς ὅλην τὴν Ἀρχαίαν Ἑγγὺς Ἀνατολήν. Τὸ Tell ἀποτελεῖται ἐξ ἀλλεπαλλήλων στρωμάτων γεωλογικῶν ἐπιχωματώσεων καὶ ἰζήματος ἐπὶ λιθίνων θεμελιῶν κτισμάτων ἢ τειχῶν, τὰ ὁποῖα προέκυψαν ἐκ τῆς καταστροφῆς των ἕνεκεν πυρκαγιᾶς, πολέμου, σεισμοῦ, φυσικῆς φθορᾶς (τ.ἔ. καθιζήσεως, διαβρώσεως ἔδαφῶν, ἀπερημώσεως) καὶ τῆς ἐπανοικοδομήσεως νέων ἐπὶ τῶν ἐρειπίων, τὰ ὁποῖα ὡσαύτως κάποτε κατεστράφησαν. Τὸ ὕψος ἐνὸς Tell ὑπὸ κανονικὰς κλιματικὰς καὶ γεωλογικὰς συνθήκας δύναται νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὰ 15-20 μέτρα. Ἐπὶ τῶν Tell ἐπέστησεν τὴν προσοχὴν ὁ περίφημος αἰγυπτιολόγος Sir William Matthew Flinders Petrie (1853-1942), διενεργήσας ἀνασκαφὰς εἰς τὰ Tell el-Hesi, Tell Gemme Tell el-Aggul, καὶ διεπίστωσεν ὅτι ὅσον μεγαλώνει τὸ βάθος τόσον αὐξάνει ἡ ἡλικία τοῦ οἰκιστικοῦ στρώματος.

Στρώμα εἶναι μία ὀριζόντιος ἀρχαιολογικὴ θέσις ἐκ χώματος, στάχτης, λίθων καὶ ἄλλων ὑλικῶν. Τὰ ἐπὶ μέρος στρώματα διακρίνονται καὶ ὀριοθετοῦνται σαφέστατα μεταξύ των ἀπὸ τὴν σύστασιν καὶ τὴν ἐμφάνισιν των. Εἰς τὰ σχηματιζόμενα στρώματα ἀνακαλύπτονται οἰκιακὰ σκευῆ, ἐργαλεῖα, κοσμήματα, ὄπλα, νομίσματα, εἰδώλια, ταφικὰ κτερίσματα κλπ. λίθινα, μεταλλικὰ ἢ κεραμικά.

Τὸ Hirbe εἶναι ἡ ἀραβικὴ ὀνομασία μιᾶς ἀρχαιολογικῆς θέσεως μὲ ἐν ἢ ὀλίγα ὀριζόντια παράλληλα στρώματα. Χαρακτηρίζει ἐπίσης οἰκισμοὺς ἢ μεγάλας πόλεις ἐπὶ φυσικοῦ λίθου εἰς πεδινὰς περιοχὰς ἐκ τῆς Ἑλληνιστικῆς, Ρωμαϊκῆς καὶ Βυζαντινῆς ἐποχῆς, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν ἐποικοδομήματα καὶ κεῖνται μέχρι σήμερον ἀπερειπωμένα.

Ἀνασκαφὴ δύναται νὰ διενεργηθῇ μόνον εἰς μίαν συγκεκριμένῃν θέσιν ἐνὸς Tell, οὕτως ὥστε ἀφ' ἐνός μὲν νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἀναπαράστασις τῆς ἱστορίας τοῦ

οίκισμοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ μὴν καταστρέφεται ὁλόκληρον τὸ Tell καί, ἐπομένως, νὰ ὑπάρχη δυνατότης τυχὸν μελλοντικῆς ἐπαναξιολογήσεως τῶν εὐρημάτων.

α) Αρχαιολογική Στρωματογραφία

Ἡ Αρχαιολογική Στρωματογραφία⁷⁰, κατὰ τὰ πρότυπα τῆς Ἱστορικῆς Γεωλογίας, ἀπαριθμεῖ καὶ καταγράφει τὰ διαδοχικὰ οἰκιστικὰ στρώματα ἐκκινουῦσα ἐκ τῶν ὑπερκειμένων καὶ νεωτέρων καὶ καταβαίνουσα εἰς τὰ ὑποκείμενα καὶ ἀρχαιότερα, ὅταν ὑφίσταται βεβαίως ἀδιατάρακτος πρωτογενῆς δραστηριότης, ἀνθρωπίνη ἢ φυσική. Διότι, ἰσοπεδώσεις, βόθροι καὶ λάκκοι ἰδιαίτερος κατὰ τοὺς Ἑλληνιστικούς Χρόνους ἀλλὰ καὶ βαθειὰ θεμέλια μεταγενεστέρων ἐποχῶν καὶ ρήγματα, ἀποσαθρώσεις, καὶ προσχώσεις ἐπέφερον διατάραξιν τῆς ἀρχικῆς διατάξεως τῶν ἀποθεμάτων, ἐνίοτε δὲ καὶ ἀναστροφήν τῆς διαστρωματώσεως, οὕτως ὥστε νὰ εἶναι ἀναγκαῖα ἢ διάκρισις μεταξὺ ἀπλῆς καὶ συνθέτου διαστρωματώσεως. Αρχαιολογικαὶ θέσεις εἰς τὴν Παλαιστίνην παρουσιάζουν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, κάθετον διαστρωμάτωσιν, ἐνῶ τὰ νεκροταφεῖα, κατὰ κανόνα, ὀριζόντιον.

β) Τυπολογία

Ἡ Αρχαιολογική Στρωματογραφία ἐπιτρέπει μίαν πρώτην σχετικὴν χρονολόγησιν τῶν εὐρημάτων. Προκειμένου νὰ ἐπιτευχθῆ ἀκριβεστέρα χρονολόγησις, ἀκολουθεῖται, κατ' ἀρχάς, ἡ μέθοδος τῆς Τυπολογίας, ἡ ὁποία ταξινομεῖ χρονολογικῶς τὰ εὐρήματα τῶν διαφόρων στρωμάτων τοῦ Ὑλικοῦ Πολιτισμοῦ, ὡς λ.χ. χρηστικὴν κεραμικὴν, ὄπλα, κοσμήματα, εἰδῶλια, ταφικὰ κτερίσματα κλπ. συγκρίνουσα ταῦτα πρὸς ἀνάλογα χρονολογημένα εὐρήματα ἄλλων ἀνασκαφῶν. Ἡ Τυπολογία ἐρεῖδεται ἐπὶ τῆς ἰδέας ὅτι ἐκάστη ἐποχὴ καὶ κοινωνία παρουσιάζει ἰδιαιτέρον ὕφος, τυπικὰ χαρακτηριστικὰ εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ σχῆμα, τὴν διακόσμησιν, τὰ ὑλικά καὶ τὸν τρόπον ἐπεξεργασίας τῶν ὑλικῶν καταλοίπων της. Οἱ ἀρχαιολόγοι βάσει ἐμπειρικῆς παρατηρήσεως καὶ διαισθήσεως ταξινομοῦν τὰ ὑλικά κατάλοιπα τῶν διαφόρων ἐποχῶν κατὰ τυπολογικὴν σειρὰν, τὴν ὁποίαν ἐπιδεικνύουν αἱ διάφοροι ἀρχαιολογικαὶ θέσεις. Σημαντικὰς χρονολογικὰς ἐνδείξεις ἐνὸς στρώματος παρέχουν ἀντικείμενα εἰσαχθέντα ἐξ ἄλλων περιοχῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἤδη χρονολογημένα.

γ) Χρονολόγησις

⁷⁰ E. C. Harris, Principles of Archaeological Stratigraphy, London/San Diego 1989².

Σχετικῶς πρὸς τὴν χρονολογικὴν τοποθέτησιν τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων ἐν Παλαιστίνῃ ἔχει ἀναπτυχθῆ, κατὰ τὸν Vieweger⁷¹, τὸ ἐξῆς χρονολογικὸν σύστημα:

3/2,5 ἐκ.ἔτ. π.Χ.	- 11000/10800	Παλαιολιθικὴ Ἐποχὴ
11000/10800	- 8500	Ἐπιπαλαιολιθικὴ ἢ Μεσολιθικὴ Ἐποχὴ
8500	- 4500	Νεολιθικὴ Ἐποχὴ
4500	- 3200	Χαλκολιθικὴ Ἐποχὴ
3200	- 1200	Ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ
1200	- 1000	Ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου Α΄ (ἐγκατάστασις Ἰσραηλιτικῶν φυλῶν)
1000	- 520	Ἐποχὴ τοῦ Σιδήρου Β΄ (Βασιλεία παρ' Ἰσραήλ)
520	- 332	Ἐποχὴ Σιδήρου Γ΄ ἢ Περσικὴ Ἐποχὴ
332	- 63 π.Χ.	Ἑλληνιστικὴ Ἐποχὴ
63 π.Χ.	- 324 μ.Χ.	Ρωμαϊκὴ Ἐποχὴ
324 μ.Χ.	- 638/9 μ.Χ.	Βυζαντινὴ Ἐποχὴ

Διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς ἀπολύτου χρονολογήσεως εὐρημάτων τῆς Βιβλικῆς Ἐποχῆς, ἐνὸς ἐλαχίστου τεμαχίου τῆς Ἱστορίας τῆς Παλαιστίνης ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον, καταστατικῆς σημασίας εἶναι οἱ χρονολογικοὶ κατάλογοι τῶν φαραωνικῶν δυναστειῶν τῆς Αἰγύπτου καθὼς καὶ τὰ ἀστρονομικὰ δεδομένα σχετικῶς πρὸς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Σειρίου καὶ τῆς Σελήνης. Διὰ τὴν Βιβλικὴν Ἱστορίαν καὶ τὴν Ἱστορίαν τῆς Παλαιστίνης σημαντικὸν εἶναι τὸ ἔτος 1479 π.Χ., ἔτος ἀνόδου τοῦ Τουθμῶσεως Γ΄ εἰς τὸν θρόνον τῆς Αἰγύπτου, καθὼς καὶ τὸ ἔτος 1457 π.Χ. τῆς νίκης τοῦ Τουθμῶσεως Γ΄ ἐπὶ τῆς συμμαχίας τοῦ βασιλείου τῶν Μιτάννι καὶ τῶν συροπαλαιστινῶν ἡγεμόνων. Τὸ ἐν λόγῳ ἔτος προέκυψεν ἐκ τοῦ ὑπολογισμοῦ τῆς συμπτύξεως τῆς βασιλείας τοῦ Μερεπτά εἰς τὰ 10 ἔτη ἀντὶ, παλαιότερον, τῶν 20, καὶ τῆς ἐνάρξεως τοῦ Νέου Βασιλείου τὸ 1539 ἀντὶ τοῦ 1552 π.Χ. Ἡ χρονολόγησις ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν μεθόδων τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, ὡς λ.χ. μὲ ραδιενεργὸν ἄνθρακα (C-14) τῆς Προϊστορίας ἢ δενδροχρονολόγησιν, ἢ καὶ ἡ σύγκρισις πρὸς τυχὸν ὑπαρχούσας γραπτὰς πηγὰς δύναται νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν σχετικὴν χρονολόγησιν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων ἐν σχέσει πρὸς περιγραφόμενα ἱστορικὰ γεγονότα.

⁷¹ Vieweger, Proseminar, 139.

ΜΕΘΟΔΟΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΑΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ

Πέραν τῆς κοινῆς ἀναφορᾶς ἀμφοτέρων τῶν ἐπιστημῶν, τῆς τε Βι-βλικῆς Ἀρχαιολογίας ἢ Ἀρχαιολογίας τῆς Παλαιστίνης καὶ τῆς Ἑρμηνείας τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, εἰς τὴν Βίβλον, κοινὴ εἶναι καὶ ἡ ἀνα-φορὰ των εἰς τὴν ἑρμηνείαν⁷² κειμένων καὶ ἀντικειμένων σχετιζομέ-νων πρὸς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Βιβλικοῦ Ἰσραήλ.

Ὁ ἀείμνηστος διδάσκαλός μας, Κωνσταντῖνος Ἐ. Παπαπέτρου (1936-2007), ἔδιδεν εἰς τὰς πανεπιστημιακὰς παραδόσεις του τῆς Φιλοσοφίας κατὰ τὰ πανεπιστημιακὰ ἔτη 1988-91, αἱ ὁποῖαι μόνον ἐν ψήγματι, ἀπετυπώθησαν εἰς τὰ ἄνωθεν μνημονευθέντα σύντομα πονήματα, τοὺς ἐξῆς ὀρισμούς, οἱ ὁποῖοι εἶναι λίαν διαφωτιστικοὶ δι' ὅσα θὰ ἐκτεθοῦν κατωτέρω:

«Ἡ ἑρμηνεία εἶναι γνωσιολογικὴ λειτουργία τοῦ διωποκειμενικοῦ λόγου. Διωποκειμενικὸς λόγος εἶναι, συμφώνως πρὸς τὸν ὀρισμὸν τοῦ Βικεντίου ἐκ Λυρίνης, *quod ubique, quod semper, quod ab omnibus creditum est* (Commonitorium II, 5). Ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις εἶναι κύκλος, τοῦ ὁποίου ἡ περιφέρεια ὅλον ἐν διευρύνεται. Ἡ γνῶσις εἶναι πάντοτε γνῶσις τινός, δηλαδὴ ἐνὸς πράγματος, ὄντος, ἐνέργεια ἀναφερομένη εἰς ἐν ἀντικείμενον. Ἡ γνῶσις τοῦ ὄντος ὡς ὄντος εἶναι ἡ ὄντικὴ ἑρμηνεία. Ὀντολογικὴ ὀνομάζεται ἡ ἑρμηνεία τοῦ ὄντος ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ εἶναι τῶν ὄντων. Ἡ ὄντολογικὴ κατανόησις τοῦ ὄντος, δηλαδὴ ἡ ἀναγωγή εἰς τὸ εἶναι τῶν ὄντων, εἶναι ὑπόθεσις τῆς Φιλοσοφίας καὶ δὴ τῆς Μεταφυσικῆς. Ἡ ἑρμηνεία ἔχει ἀμεσοτάτην σχέσιν πρὸς τὴν λογικὴν, τὴν νόησιν καὶ τὴν ἀλήθειαν. Ἡ ἀλήθεια εἰς τὴν ἀπόλυτον ἔννοιάν της ἔχει οὐσιαστικὴν σχέσιν πρὸς τὸν λόγον, ἀνθρώπινον καὶ θεῖον. Τί εἶναι ἡ λογικὴ καὶ πῶς παράγεται ἡ νόησις ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι πρόβλημα τῆς Φιλοσοφίας. Θεολογία εἶναι ἡ ἀλήθεια δεδομένη μετὰ τὸ σύγχρονον ὄργανον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ Φιλοσοφία. Ὁ Ἀριστοτέλης ἔλεγε ὅτι ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι «ἐν τοῖς πράγμασι» ἀλλὰ «ἐν νῶ», δηλαδὴ, ἀλήθεια εἶναι ἡ ἀντιστοιχία, ἐξίσωσις τῆς διανοίας πρὸς τὰ πράγματα. Ἀριστοτε-λικὴ γνῶσις εἶναι ἡ λειτουργία τῆς συνειδήσεως, ἡ παράγουσα τὴν ἀλήθειαν. Ἡ ἀλήθεια ἄλλοτε μεγαλώνει καὶ ἄλλοτε μικραίνει, διότι ἀλλάζει ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης· διότι ἡ ἱστορία παράγει πραγματικότητα πέραν τῆς ἐγνωσμένης φύσεως. Ἡ ὑποκειμενικὴ σχέσις ἐκάστου πρὸς τὴν ἀλήθειαν εἶναι διαφορετικὴ. Ἐντεῦθεν, ἡ ἑρμηνεία ὑπείσέρχεται κατ' ἀνάγκην εἰς πᾶσαν προσπάθειαν τοῦ ἀνθρώπου νὰ κατανοήσῃ τὰ πράγματα. Ἡ ἑρμηνεία ὡς λειτουργία καὶ ἐνέργεια τοῦ διωποκειμενικοῦ λόγου παρεμβάλλεται μεταξὺ τῶν πραγμάτων καὶ τῆς διανοίας, διὰ νὰ προσλάβῃ ἡ προσωπικὴ σχέσις ἐκάστου ἑρμηνευτοῦ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀντικειμενικὸν καὶ ἄρα θετικὸν καὶ

⁷² Πρβλ. E. Noorth, *Biblich-Archäologische Hermeneutik und alttestamentliche Exegese*, Kampen 1979.

ούσιαστικὸν χαρακτήρα. Οὕτως μόνον ἀνοίγεται ὁ δρόμος τῆς ἐρεύνης καὶ παρέχεται ἡ δυνατότης πνευματικῆς προαγωγῆς, προκειμένου νὰ ἀποφευχθῆ ἡ πλάνη».

Εἰς τὴν σύγχρονον διεθνή ὀρολογία γίνεται διάκρισις μεταξὺ «ἐξηγήσεως» (λ.χ. exegesis & Exegese) καὶ «ἐρμηνείας» (λ.χ. herme-neia & Hermeneutik) τῶν κειμένων. Ἡ μὲν «ἐξήγησις» ἀφορᾷ εἰς τὴν φιλολογικὴν καὶ ἱστορικὴν κατανόησιν τοῦ νοήματος καὶ τῆς σημασίας τῶν κειμένων εἰς τὴν ἐποχὴν γενέσεώς των, ἡ δὲ «ἐρμηνεία» εἰς τὴν σημασίαν τῶν κειμένων διὰ τὸν σύγχρονον ἄνθρωπον. Εἰς τὴν ἑλληνικὴν θεολογικὴν ὀρολογίαν δὲν ὑφίσταται τοιαύτη αὐστηρὰ διαφοροποιήσις, ἀμφοτέροι δὲ οἱ ὅροι χρησιμοποιοῦνται ὡς συνώνυμοι. Ἡ ἐξήγησις ἀφορᾷ εἰς τὸν τρόπον ἐρμηνείας τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῶν λοιπῶν ἱερῶν κειμένων διὰ τοῦ γραπτοῦ καὶ τοῦ προφο-ρικοῦ λόγου. Ἡ καταγεγραμμένη βιωθεῖσα Θεῖα Ἀποκάλυψις ἐν τῇ Ἁγίᾳ Γραφῇ ἐκφράζεται μὲ λέξεις, φράσεις, εἰκόνας, παραβολάς, πα-ρομοιώσεις, μεταφοράς, συμβολισμούς, παραδείγματα, διηγήσεις, ἱστορίας, συλλογισμούς, διδασκαλίας, τὴν ἱστορικὴν σημασίαν καὶ ἀξίαν τῶν ὁποίων ἐπιχειρεῖ νὰ προσδιορίσῃ ἡ ἐρμηνεία.

Ἐπάρχει πρακτικὴ ἐρμηνεία διὰ κηρυγματικούς σκοπούς καὶ θε-ωρητικὴ ἐρμηνεία βάσει ἐπιστημονικῶν ἀρχῶν καὶ μεθόδων. Ἡ πρακτικὴ καὶ ἡ θεωρητικὴ ἐρμηνεία δὲν ἀποσκοποῦν εἰς τὴν ἀλληγοαναίρεσιν, ἀλλ' εἰς τὴν ἀλληλοσυμπλήρωσιν. Αἱ ἀρχαὶ καὶ μέθοδοι τῆς θεωρητικῆς ἐρμηνείας δὲν ἐξασφαλίζουν πάντοτε τρόπους ἐξηγήσεως τῶν κειμένων καθολικοῦ κύρους καὶ ἰσχύος, ἀλλὰ ἐκφράζουν κατ' ἀρχὰς τὴν κοινὴν πνευματικὴν στάθμην ὠρισμένων ἐρμηνευτῶν, ὠρισμένων ἐποχῶν. Οὕτως, μεγάλοι ἐρμηνευταὶ ἐπεσφράγισαν μὲ τὰς μεθόδους ἐρμηνείας των διαφόρους ἐρμηνευτικὰς σχολάς. Εἰς τὴν Ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν⁷³ διεμορφώθησαν δύο μεγάλαὶ σχολαί: ἡ Ἀντιοχειανὴ καὶ ἡ Ἀλεξανδρινή. Ἡ Σχολὴ τῆς Ἀντιοχείας ὑπῆρξεν ἱστορικὴ, συστηματικὴ, ἐπιστημονικὴ ἐν αὐστηρᾷ ἐννοίᾳ. Ἡ Σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπεχειρεῖ πνευματικὴν, ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν τῶν βιβλικῶν κειμένων, ἐρειδομένην, ἐν πολλοῖς, εἰς τὴν πλατωνικὴν ἐρμηνευτικὴν. Ὅμως, ὡς δεικνύουν μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἐξηγητικὰ συγγράμματα τοῦ Ἰῶννου τοῦ Χρυσοστόμου, προκειμένου νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν πνευματικὴν ἐρμηνείαν, ὀφείλομεν πάντοτε νὰ περάσωμεν ἀπὸ τὴν φιλολογικὴν καὶ ἱστορικὴν κατανόησιν τῶν κειμένων.

Ἡ σύγχρονος ἔρευνα στηρίζεται εἰς τὴν λεγομένην Ἱστορικὴν Κριτικὴν Μέθοδον, ὡς τὴν κυρίαν ἐπιστημονικὴν μέθοδον ἐρμηνείας τῆς Βίβλου, συνεχῶς

⁷³ Πρβλ. ἐνδεικτικῶς Ἰ. Παναγοπούλου, Ἡ ἐρμηνεία τῆς Ἁγίας Γραφῆς στὴν Ἐκ-κλησία των Πατέρων, επιμ. Σ.Σ. Δεσπότης, Τόμ. Α', Αθήνα 2004. Τόμ. Β' 2010⁵. Ἄ. Παπαρνακί, Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος ὡς Ἐρμηνευτὴς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, Θεσσαλονίκη 1997. Τοῦ ἰδίου, Οἱ Ἐρμηνευτικὲς Ἀρχές τῆς Ἁγίας Γραφῆς κατὰ τὸν Μ. Ἀθανάσιο, Πρακτικά ΙΖ' Θεολογικοῦ Συνεδρίου Μητροπόλεως Θεσ-σαλονίκης «Μέγας Ἀθανάσιος», Θεσσαλονίκη 1997, 301-354.

βελτιουμένην καὶ ἐμπλουτιζομένην διὰ τῶν πο-ρισμάτων τῆς Θεωρίας τῆς Λογοτεχνίας καὶ τῆς Ἑρμηνευτικῆς. Ἡ Ἱστορικὴ Κριτικὴ Μέθοδος, ἐφαρμοζομένη εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, θέλει νὰ ἐξηγήσῃ τὴν γένεσιν τῶν παλαιοδιαθηκικῶν κειμένων, τὰς συντακτικὰς ἐπεξεργασίας, τὴν χρονολόγησιν καὶ τὸν ἱστορικὸν καὶ θεολογικὸν σκοπὸν τῶν. Ἡ ἱστορία τῆς Κριτικῆς Μεθόδου δεικνεύει ὅτι δὲν δύναται νὰ ὀδηγηθῇ ἐν τέλει εἰς γενικῶς παραδεκτὰ καὶ ἀμετάκλητα ἀποτελέσματα, ἀλλὰ παρέχει στιγμιαίαν γνῶσιν ἐνὸς ἐπιστήμονος ἢ ομάδος ἐπιστημόνων, ἐφαρμοζόντων κοινὰς ἐρμηνευτικὰς μεθόδους ἐπὶ συγκεκριμένων κειμένων.

Ἐν συνεχείᾳ ἐκτίθεται, ἐν συντομίᾳ, τὰ ἐπὶ μέρους βήματα τῆς ἰσχυροῦσης σήμερον Ἱστορικῆς Κριτικῆς Μεθόδου.

1. Γλωσσικὴ Ἀνάλυσις⁷⁴

Ἀναλύεται καὶ περιγράφεται ἡ σύνταξις, αἱ σημασίαι τῶν λέξεων καὶ τὸ ὕφος ἐνὸς κειμένου· ἐπισημαίνονται δὲ τυχὸν ἰδιαιτερότητες αὐτοῦ εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς λέξεως, τῆς φράσεως, τῆς προτάσεως, τῆς γλωσσικῆς περιόδου καὶ τῆς ἐνότητος καὶ ἐκτίθεται ἡ συλλογιστικὴ πορεία καὶ ἐπιχειρηματολογία του.

Εἰδικώτερον: α) εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν τρόπον ἐκφράσεως i) ἀνα-λύεται τὸ κείμενον φθογγολογικῶς, προκειμένου νὰ ἐντοπισθοῦν φαινόμενα ὡς λ.χ. ἡ παρήχησις, ἡ ὁμοιοκαταληξία, ἀλλὰ καὶ ὄνομα-τοποῖα· ii) ἐξετάζεται τὸ λεξιλόγιον ὡς πρὸς τὴν κατανομήν εἰς τὸ κείμενον οὐσιαστικῶν καὶ ρημάτων, τὴν χρῆσιν τῶν χρόνων καὶ τῶν διαθέσεων τῶν ρημάτων, τῶν συνδέσμων, τῶν προθέσεων καὶ λοιπῶν μερῶν τοῦ λόγου, ἡ σημασία ἐκάστης λέξεως καὶ τὸ σημασιολογικὸν καὶ ἐννοιολογικὸν πεδίον, ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχεται, ἡ κυριολεκτικὴ ἢ μεταφορικὴ χρῆσις καὶ σημασία τῶν λέξεων· iii) προσδιορίζονται τὰ εἶδη τῶν προτάσεων καὶ αἱ μεταξύ των σχέσεις, οὕτως ὥστε νὰ ἐντοπισθοῦν τὰ ἀφηγηματικά, περιγραφικά, διαλογικά ἢ μονολογικά, ποιητικά ἢ πεζὰ τεμάχια· iv) ἐπισημαίνονται τυχὸν ἰδιότυπος φρασεολογία τοῦ κειμένου, τ.ἔ. χαρακτηριστικοὶ συνδυασμοὶ λέξεων, διάφορα εἶδη παραλληλισμοῦ τῶν μελῶν, σχῆμα χιαστί, δομὴ στροφῶν, ἀκροστιχίς, ρεφραίν, μέτρον ποιητικῶν τεμαχίων· v) ἐξηγοῦνται πραγματολογικῶς τυχὸν ἀσαφεῖς ὅροι. β) Ὡς πρὸς τὴν δομήν τοῦ κειμένου, ἀναζητεῖται ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῶν ἐνοτήτων, μὲ ἰδιαιτέραν ἔμφασιν εἰς τὰ σημεῖα τὰ ὁποῖα δηλοῦν τὴν ἔναρξιν μιᾶς διαδικασίας. Αἱ ἐν προκειμένῳ διαπιστώσεις θὰ ἀξιοποιηθοῦν εἰς τὰ ἐπόμενα μεθοδολογικὰ βήματα.

⁷⁴ S. Kreuzer, Sprachliche Beschreibung, ἐν Kreuzer/Vieweger κ.ἄ., Proseminar, 49-55. G. Fohrer/H.W. Hoffmann/F. Huber/L. Markert/G. Wanke, Exegese des Alten Testaments. Einführung in die Methodik, 5. Durchgesehene Auflage, UTB 267, Heidelberg/Wiesbaden 1989⁵, 58-83. Πρβλ. U. Becker, Exegese des Alten Testaments, UTB 2664, Tübingen 2005, 12-14.

2. Κριτική τοῦ Κειμένου⁷⁵

Τὸ λεγόμενον ἀρχέτυπον κείμενον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, δηλαδή τὸ κείμενον ὡς ἐξῆλθεν ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ συγγραφέως του, δὲν σώζεται πλέον. Τὸ κανονικὸν κείμενον τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, δηλαδή τὸν κείμενον ἐκεῖνον, τὸ ὁποῖον περιεβλήθη κανονικοῦ κύρους καὶ ἰσχύος ὑπὸ τε τῆς Συναγωγῆς καὶ τῆς Ἀρχιεπίσκοπῳ Ἐκκλησίας, δὲν παραδίδεται ὁμοιομόρφως εἰς τὸν Ἰουδαϊσμόν καὶ τὸν Χριστιανισμόν, ἀλλ' εἰς μέγαν ἀριθμὸν χειρογράφων, παρουσιαζόντων μικρὰς ἢ μεγάλας ἀποκλίσεις μεταξύ των. Ἡ Κριτικὴ τοῦ Κειμένου ταξινομεῖ τὸ πλῆθος τῶν χειρογράφων, ἀναλόγως τῆς γλωσσικῆς μορφῆς των, τῆς γεωγραφικῆς καὶ χρονολογικῆς προελεύσεώς των καὶ τῶν πιθανῶν φορέων τῆς ἐκάστοτε χειρογράφου παραδόσεως καὶ προσπαθεῖ ἐκ τοῦ πλουραλισμοῦ τῆς χειρογράφου κειμενικῆς μαρτυρίας νὰ ἀναχθῆ εἰς τὸ ἀρχαιότερον προσβάσιμον κείμενον. Ὅμως δὲν εἶναι ἅπασαι αἱ παραλλαγὰι καὶ οἱ τύποι ἐξ ἴσου σημαντικοὶ καὶ χρήσιμοι ἐξ ἐπόνσεως Κριτικῆς τοῦ Κειμένου. Τὸ Μασωριτικὸν κείμενον (ἀρχαιότερος πλήρης κῶδιξ ὁ τῆς Ἁγίας Πετροπόλεως, ἐκ τοῦ 10^{ου} αἰ. μ.Χ.), τὰ χειρόγραφα τοῦ Qumran (2^{ου} -1^{ου} αἰ. π.Χ.), ἡ Σαμαρειτικὴ Πεντάτευχος (σπαράγματα τοῦ 3^{ου}-6^{ου} αἰ. μ.Χ., κῶδιξ Abischa 11^{ου} αἰ. μ.Χ.) καὶ ἡ Μετάφρασις τῶν Ο' (ἀρχαιότερος πλήρης κῶδιξ ὁ Βατι-κανός, 4^{ου} αἰ. μ.Χ.) ἀποτελοῦν τοὺς σημαντικωτέρους μάρτυρας κειμένου. Πλείονες ἄλλοι μάρτυρες τοῦ ἐβραϊκοῦ κειμένου καθὼς καὶ τῶν ἀρχαίων λατινικῶν μεταφράσεων, τῆς Βουλγάτα, τῆς συριακῆς Πεσιττώ καὶ θυγατρικῶν μεταφράσεων τῶν Ο' ὡς λ.χ. ἡ γεωργιανή, ἡ κοπτικῆ, ἡ ἀρμενικῆ, παρέχουν περιορισμένα ἢ καὶ ἐλάχιστα ἐρείσματα εἰς τὴν Κριτικὴν τοῦ Κειμένου. Ἡ Κριτικὴ τοῦ Κειμένου λαμβά-νει μίαν πρώτην ἀπόφασιν ὡς πρὸς μίαν συγκεκριμένην μορφήν κειμένου, ἢ ὁποία θὰ τεθῆ ἐν συνεχείᾳ ὡς βᾶσις τῶν περαιτέρω ἐξηγητικῶν βημάτων. Ἡ Κριτικὴ τοῦ Κειμένου ἐπιδιώκει νὰ προσδιορίσῃ τὸ φιλολογικῶς καὶ ἱστορικῶς ὀρθότερον κείμενον μίας οἰκογενείας, ἢ ἐνὸς τύπου χειρογράφων καὶ νὰ διαγνώσῃ τὰς πρακτικὰς, τὰς ὁποίας ἠκολούθησαν οἱ ἀντιγραφεῖς, οὕτως ὥστε νὰ κατανοήσῃ τὰ αἴτια τῶν παραλλαγῶν καὶ τῶν ἐνδεχομένων λαθῶν. Ἐὰν αἱ παραλλαγὰι κειμένου δὲν εἶναι ἠθελημένα, τότε ἀκούσια λάθη εἰς τὰ χειρόγραφα δύνανται νὰ ἀναχθοῦν λ.χ. εἰς τὴν σύγχυσιν ἢ ἀντιστροφὴν τῶν γραμμάτων, τὴν ἀπλογραφίαν ἢ τὴν διττογραφίαν. Οἱ κλασικοὶ κανόνες τῆς Κριτικῆς τοῦ Κειμένου συνοψίζονται εἰς τρεῖς μνημονικὰς προτάσεις, αἱ ὁποῖαι δεικνύουσι τὴν κατεύθυνσιν πρὸς τὴν ὁποίαν δύναται νὰ στραφῆ ἡ κριτικὴ:

⁷⁵ S. Kreuzer, Textkritik, ἐν Kreuzer/Vieweger κ.ἄ., Proseminar, 26-48. Βλ. καὶ Fohrer κ.ἄ., Einführung, 32-45. O.H. Steck, Exegese des Alten Testaments. Leitfaden der Methodik. Ein Arbeitsbuch für Proseminare, Seminare und Vorlesungen, Neukirchen-Vluyn 1999¹⁴, 37-45. Becker, Exegese, 14-38.

- lectio brevior lectio potior
- lectio difficilior lectio probabilior
- Manuscripta ponderantur non numerantur

Τοῦτο δὲ διότι, διὰ τὰς ἐπὶ μέρους παραλλαγὰς ἀπαιτεῖται ἐξειδι-κευμένη κριτικὴ ἀπόφασις καὶ τεκμηρίωσις.

3. Κριτικὴ τῆς Μεταφράσεως⁷⁶

Ὡς σχετικῶς νέος κλάδος τῆς Γλωσσολογίας, ἡ Κριτικὴ τῆς Μεταφράσεως ἐφαρμοζομένη εἰς τὰς μεταφράσεις τῆς Βίβλου ἀφορᾷ εἰς τὴν διαδικασίαν καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μεταφορᾶς τοῦ ἐβραϊκοῦ κειμένου εἰς ἀρχαίας καὶ συγχρόνους ἔθνικὰς καὶ διεθνεῖς γλώσσας. Τὸ ἀναφύμενον ἐρμηνευτικὸν πρόβλημα ἐκ τῆς μεταφορᾶς τοῦ βιβλικοῦ κειμένου εἰς ἄλλας γλώσσας καί, ἐν προκειμένῳ, εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἐπεσημάνθη τὸ πρῶτον εἰς τὸν πρόλογον τῆς Σοφίας Σειράχ:

15 Παρακέκλησθε οὖν 16 μετ' εὐνοίας καὶ προσοχῆς 17 τὴν ἀνάγνωσιν ποιῆσθαι 18 καὶ συγγνώμην ἔχειν 19 ἐφ' οἷς ἂν δοκῶμεν 20 τῶν κατὰ τὴν ἐρμηνείαν πεφλοπονημένων τισὶν τῶν λέξεων ἀδυναμεῖν· 21 οὐ γὰρ ἰσοδυναμεῖ 22 αὐτὰ ἐν ἑαυτοῖς Ἑβραϊστὶ λεγόμενα καὶ ὅταν μεταχθῆ εἰς ἐτέραν γλῶσσαν· 23 οὐ μόνον δὲ ταῦτα, 24 ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ νόμος καὶ αἱ προφητεῖαι 25 καὶ τὰ λοιπὰ τῶν βιβλίων 26 οὐ μικρὰν ἔχει τὴν διαφορὰν ἐν ἑαυτοῖς λεγόμενα.

Δηλαδή, εἶναι ἀδύνατον νὰ μεταφερθῆ κείμενον εἰς ἄλλην γλῶσσαν, ἄνευ μεταβολῆς τινῶν ἐκ τῶν πτυχῶν του. Ὁ μεταφραστὴς ἐπιλέγει ποίας πτυχὰς τοῦ κειμένου θὰ προτάξῃ καὶ ποίας θὰ θέσῃ εἰς δευτέραν μοῖραν, ἀναλόγως τῶν ἐνδιαφερόντων του καὶ τοῦ ἀνα-γνωστικοῦ κοινοῦ, πρὸς τὸ ὁποῖον ἀπευθύνεται. Οὕτως, ἄλλοτε μὲν σκοπὸς τοῦ μεταφραστοῦ εἶναι νὰ καταβιβάσῃ διὰ τῆς μεταφράσεως τὸ πρωτότυπον κείμενον εἰς τὸν ἀναγνώστην καὶ ἄλλοτε νὰ ἀναβιβάσῃ διὰ τῆς μεταφράσεως τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸ ὕψος τῆς γλώσσης καὶ τῶν νοημάτων τοῦ πρωτοτύπου⁷⁷. Πέραν τούτου ὁμως ἐνδέχεται νὰ ἔλθουν διὰ τῆς μεταφράσεως εἰς τὴν ἐπιφάνειαν νοήματα τοῦ κειμένου, τὰ ὁποῖα οὔτε ὁ συγγραφεὺς τοῦ πρωτοτύπου οὔτε ὁ μεταφραστὴς εἶχον σκεφθῆ ἢ ἐπιδιώξῃ. Οὐδεμία, λοιπόν, μετάφρασις δύναται νὰ ταυτισθῆ πρὸς τὸ

⁷⁶ E.A. Nida/C.R. Taber, *Theorie und Praxis des Übersetzens unter besonderer Berücksichtigung der Bibelübersetzung*, London 1969⁶.

⁷⁷ S.P. Brock, *Bibelübersetzungen I. Die Alten Übersetzungen des Alten und Neuen Testaments*, TRE 9 (1980) 161. 163-172.

πρωτότυπον, ἀλλ' ἀποτελεῖ καὶ αὐτή, οὕτως εἰπεῖν, εἶδος δημιουργίας νέων νοημάτων, τὰ ὁποῖα χρίζουν περαιτέρω κριτικῆς διερευνήσεως καὶ ἐρμηνείας.

Προκειμένου περὶ τῆς ἐλληνικῆς Μεταφράσεως τῶν Ο', ἀντὶ τοῦ ὅρου «Κριτικὴ τῆς Μεταφράσεως», χρησιμοποιεῖται εὐρέως ὁ ὅρος «Τεχνικὴ τῆς Μεταφράσεως» (translation-technique), ἀντικατοπτρίζων τὸν ἐπικρατοῦντα τρόπον κατανόησεως τοῦ ἐν λόγῳ μεταφρα-στικοῦ ἐγχειρήματος, δηλαδὴ ὅτι συνετελέσθη *ad hoc*, ἄνευ ἀναδρομῆς εἰς τυχὸν προϋπαρχούσας μεταφραστικὰς θεωρίας καὶ πρακτικὰς. Ἡ Τεχνικὴ τῆς Μεταφράσεως τῶν Ο' ἐρευνᾶται εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς συντάξεως καὶ τῆς σημασίας τοῦ κειμένου. Ἀπὸ τοῦ 2001 καὶ ἐντεῦθεν, ἡ σύνδεσις τῆς Τεχνικῆς τῆς Μεταφράσεως μὲ τὰς γενικώτερας σπουδὰς εἰς τὸν χῶρον τῆς Μεταφρασιολογίας, αἱ ὁποῖαι, μεταξύ ἄλλων, θέτουν τὸ ἐρώτημα περὶ τῶν μεταφραστικῶν ἀρχῶν καὶ τῶν στόχων ἐκάστης μεταφράσεως, ἐπέτρεψαν τὴν συνάρτησίν της πρὸς τὴν Ἑρμηνείαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Ἀναφορικῶς πρὸς τὴν τυπολογίαν τῶν ἐπὶ μέρους μεταφράσεων καταστατικῆς σημασίας εἶναι ἡ ἀρχαία ρωμαϊκὴ διάκρισις τῶν μεταφράσεων εἰς δύο θεμελιώδη εἶδη: α) τὴν πιστὴν ἢ κατὰ λέξιν μετάφρασιν (*fidus interpres*), ἀπαντῶσα εἰς νομικὰ κείμενα, μὲ σκοπὸν νὰ φέρῃ τὸν ἀναγνώστη ἐγγὺς εἰς τὸ πρωτότυπον, καὶ β) τὴν κατ' ἔννοιαν ἀπόδοσιν (*ad sensum*), χρησιμοποιουμένη εἰς λογοτεχνικά, ποιητικὰ κείμενα, μὲ σκοπὸν νὰ μεταφέρῃ τὸν νοῦν τοῦ πρωτοτύπου εἰς τὸν ἀναγνώστην⁷⁸.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ μεταφραστικὰ πρότυπα τῶν Ο' ἔχουν διατυπωθῆ αἱ ἐξῆς ὑποθέσεις: α) Οἱ Ο' εἶχον ὡς πρότυπον τὸ ἔργον τῶν διερμηνέων εἰς τὸ δικαστήριον καὶ τὰς ἐμπορικὰς συναλλαγὰς, καθὼς καὶ τὴν αὐτοσχέδιον προφορικὴν ἀπόδοσιν λειτουργικῶν περικοπῶν τῆς Βίβλου εἰς τὴν Ἀραμαϊκὴν γλῶσσαν κατὰ τὴν συναγωγικὴν λατρείαν (E. Bickermann καὶ C. Rabin). β) Οἱ Ο' ἦσαν φορεῖς τῆς ἀναγνωστικῆς παραδόσεως βιβλικῶν κειμένων τοῦ Πρωΐμου Ἰουδαϊσμοῦ, ὁ ὁποῖος ὑπηγόρευε καὶ τὸν τρόπον ἐρμηνείας του. Ἐμάντευαν τὴν σημασίαν ἅπαξ λεγομένων ἢ σπανίων ἀφωνηέντιστων λέξεων (J. Barr καὶ E. Tov). γ) Οἱ Ο' μετέφρασαν ἄλλοτε κατὰ λέξιν καὶ ἄλλοτε κατ' ἔννοιαν, διότι αἱ εἰς κλασικὰ κείμενα ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος ἐφαρ-μοσθεῖσαι μεταφραστικαὶ ἀρχαὶ ἦσαν εὐρύτερον γνωστὰ ἤδη τὸν 3^{ov} αἰ. π.Χ. (S.P. Brock). δ) Οἱ Ο' μετέφραζον στίχον πρὸς στίχον (*inter-linear model*), μοντέλο ἐφαρμοσθὲν εἰς τὴν ἐκπαιδευτικὴν πράξιν τῶν ἐλληνιστικῶν σχολῶν, ἰδίᾳ κατὰ τὴν ἀπόδοσιν τῶν Ὀμηρικῶν Ἐπῶν εἰς τὴν Ἑλληνιστικὴν Κοινήν (A. Pietersma). ε) Οἱ Ο', ὡς μεταφρασταί, δὲν ὑπῆρξαν ἀπλοὶ διερμηνεῖς, ἀλλὰ ἐρμηνευταὶ καὶ δὴ, κατὰ

⁷⁸ Ὁ R. Kassühlke, *Eine Bibel – Viele Übersetzungen. Ein Überblick mit Hilfen zur Beurteilung*, RB T 560, Wuppertal 1998, διακρίνει τὰ ἐξῆς εἶδη συγχρόνων μεταφράσεων τῆς Βίβλου, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον ἡ β) καὶ γ) θεωροῦνται κατάλληλοι δι' ἐπιστημονικοὺς σκοπούς: α) Ἡ λέξιν πρὸς λέξιν μετάφρασις, β) ἡ κυριολεκτικὴ, γ) ἡ φιλολογικὴ, δ) ἡ ἐπικοινωνιακὴ, καθὼς καὶ ε) ἡ μετάφρασις ἐργασίας.

τὸν Φίλωνα τὸν Ἀλεξανδρέα, θεόπνευστοι συγγραφεῖς («ἱερο-φάνται καὶ προφήται»). Τοῦτο δὲ διότι οἱ Ὁ΄ δὲν μετέφρασαν μηχανικῶς, ἀλλὰ κατενόησαν καὶ ἠρμήνευσαν διὰ τῆς μεταφράσεως τὸν βαθύτερον νόημα τῶν Ἁγίων Γραφῶν τοῦ Ἀρχαίου Ἰσραήλ, θεία ἐπιστασία.

4. Φιλολογικὴ Κριτικὴ⁷⁹

Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη εἶναι προϊόν μακρᾶς καὶ συνθέτου παραγωγικῆς διαδικασίας, κατὰ τὴν ὁποίαν προφορικῶς παραδεδομένα, ποιητικὰ καὶ πεζὰ κείμενα ἐπελέγησαν, κατεγράφησαν, ἐδέχθησαν πολλαπλὴ ἐπεξεργασίαν καὶ συμπλήρωσιν ὑπὸ πλειόνων συντακτῶν, ἐνετάχθησαν εἰς εὐρύτερα κειμενικὰ πλαίσια καί, ἐν τέλει, περιεβλήθησαν κανονικοῦ κύρους καὶ ἰσχύος ὑπὸ τῆς Συναγωγῆς καὶ τῆς Ἀρχαίας Ἐκ-κλησίας. Συνοδὰ φαινόμενα τῆς μακρᾶς διαδικασίας γενέσεως τῶν παλαιοδιαθητικῶν κειμένων εἶναι ἡ παρατηρουμένη ἐνίοτε εἰς αὐτὰ ἔλλειψις συνοχῆς καὶ συνεκτικότητος τοῦ κειμένου, ἐντάσεις, ἀντιφάσεις καὶ ἐπαναλήψεις τοῦ περιεχομένου, διπλαῖ ἢ πολλαπλαῖ ἀφηγήσεις, συντακτικαὶ καὶ σημασιολογικαὶ ἀνωμαλῖαι, διαφοραὶ εἰς τὴν χρῆσιν τεχνικῆς ὀρολογίας, ἰδίᾳ εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ θείου ὀνό-ματος.

Ἡ Φιλολογικὴ Κριτικὴ ἐπιχειρεῖ τὴν ἀναπαράστασιν ὅλων τῶν φάσεων τῆς γενέσεως τῶν παλαιοδιαθητικῶν κειμένων ἐπὶ τῇ βάσει κατὰ τὸ δυνατόν διαφανῶν καὶ ἀσφαλῶν κριτηρίων, ἀπηλλαγμένων ἀπὸ οἰανδήποτε θεολογικὴν προκατανόησιν ἢ ὑποκειμενικὴν προτίμησιν, λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν τὰς ἰδιαιτερότητας τῆς γενέσεως τῆς λογοτεχνίας τῶν λαῶν τῆς Ἀρχαίας Ἑγγύς Ἀνατολῆς, τὴν ὁποίαν ἔφερον εἰς τὸ φῶς αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἀνασκαφαὶ τοῦ 19^{ου} καὶ τοῦ 20^{ου} αἰ. Ἀκολουθοῦνται τὰ ἐξῆς μεθοδικὰ βήματα: 1) Κατάτμησις καὶ ὀριοθέτησις τοῦ κειμένου, προκειμένου νὰ προσδιορισθῇ ὁ ἀρχαιότερος γραπτὸς πυρὴν του, βάσει τῶν ἐξῆς κριτηρίων: περιγραφή πράξεως ἢ γεγονότος, ἔκθεσις ἐπιχειρηματολογίας, ἔναρξις νέας θεματολογίας, παραπομπὴ εἰς προηγουμένας ἢ ἐπομένας περιγρα-φὰς γεγονότων, ἐπιχειρηματολογίας, πρόσωπα διαδραμάτισαντα ἢ μέλλοντα νὰ διαδραματίσουν σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν ἀφήγησιν, παρουσία τυποποιημένων φράσεων δηλούντων ἔναρξιν ἐνοτήτων ἢ κατακλείδων, ἀλλαγὴ μέτρου εἰς ποιητικὰ κείμενα. 2) Ἐλεγχος τῆς ὁμοιογενείας τοῦ κειμένου, μὲ ἰδιαιτέραν ἔμφασιν εἰς τυχὸν ὑπαρχούσας διπλὰς ἀφηγήσεις, ἐπαναλήψεις, ἀφηγηματικὰς ρωγμάς, ἀντιφάσεις, παρουσίαν ἢ ἀπουσίαν ἰδιοτύπου λεξιλογίου, ὕφους καὶ ἐπιχειρηματολογίας. 3) Ταξινόμησις τῶν ὀριοθετημένων ἐνοτήτων καὶ διάκρισις τῶν εἰς ἀπλὰς ἐνότητας, ἀποσπάσματα, ἐπεκτάσεις, ἐπεκτεταμένας καὶ συνθέτους ἐνότητας. 4) Κατάταξις τῶν ἐνοτήτων εἰς

⁷⁹ D. Vieweger, *Literarkritik*, ἐν Kreuzer/Vieweger κ.ἄ., *Proseminar*, 56-66. Rich-ter, *Exegese*, 50-72. Βλ. καὶ Fohrer κ.ἄ., *Einführung*, 45-58. Steck, *Exegese*, 46-62. Becker, *Exegese*, 38-62.

εὐρύτερα φιλολογικὰ στρώματα, ἐμφαίνοντα ἐπεξεργασίαν, σύν-ταξιν ἢ γραπτὴν πηγὴν. 5) Σχετικὴ χρονολόγησις τῶν ἐπὶ μέρους στρωμάτων. 6) Ἀναπαράστασις τῶν προθέσεων τῶν συντακτῶν τοῦ κειμένου, δηλαδὴ ἀναγνώρισις σημείων ἐνσωματώσεως προϋπάρ-χοντος γραπτοῦ ὑλικοῦ καὶ μεταγενεστέρων μεταβολῶν.

5. Μορφοκριτικὴ καὶ Μορφοῖστορία⁸⁰

Μορφή καὶ περιεχόμενον ἀποτελοῦν συστατικὰ στοιχεῖα παντὸς κειμένου. Τὸ περιεχόμενον ἑνὸς κειμένου ἐκφράζεται πάντοτε μὲ μίαν συγκεκριμένην γλωσσικὴν μορφήν. Ἡ μορφή τοῦ κειμένου παραπέμπει εἰς τὸν τρόπον, μὲ τὸν ὅποιον πρέπει νὰ κατανοηθῆ τὸ περιεχόμενον του. Μορφή μίας φιλολογικῆς ἐνότητος (Form) καλεῖται τὸ σύνολον τῶν γλωσσικῶν χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων τοῦ λεξιλογίου, τῆς συντάξεως, τοῦ ὕφους, καὶ τῆς δομῆς της, ὡς ταῦτα προκύπτουν ἐκ τῆς Γλωσσικῆς Ἀναλύσεώς του. Ἐκτὸς τῶν γλωσσικῶν χαρακτηριστικῶν, κατὰ τὸν καθορισμὸν τῆς μορφῆς ἑνὸς παλαιοδιαθητικοῦ κειμένου λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν, ἐν προκειμένῳ, καὶ τὰ με-ταδιδόμενα διὰ τῆς γλώσσης νοήματα.

Ἡ Κριτικὴ καὶ Ἱστορία τῶν Μορφῶν ἀναλύει τὰ παλαιοδιαθητικὰ κείμενα, λαμβάνουσα ὑπ' ὄψιν τὰ ἑξῆς: α) Φόρμουλας / τύπους (Formel), δηλαδὴ συντόμους τυποποιημένας φράσεις, ἐπαναλαμβανομένας εἰς λογοτεχνικῶς ἀνεξαρτήτους μεταξὺ τῶν ἐνότητος δια-φόρων συγγραφέων, β) χαρακτηριστικὰς ἐκφράσεις (geprägte Wendungen), ἐπαναλαμβανομένας εἰς θεματικῶς ἀνεξάρτητα κείμενα τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως, ἢ τῆς αὐτῆς λογοτεχνικῆς συνθέσεως, ἢ τῆς αὐτῆς βαθμίδος συντάξεως τοῦ κειμένου, γ) τὴν ἱστορίαν τῶν στε-ρεοτύπων καὶ τῶν χαρακτηριστικῶν ἐκφράσεων, δηλαδὴ τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν των, ὡς αὕτη προκύπτει ἐκ τῆς χρήσεώς των εἰς διάφορα κείμενα, διαφόρων ἐποχῶν, δ) τὰ χαρακτηριστικὰ σχήματα (Gattungsformular), τ.ἔ. συνδυασμοὺς στερεοτύπων καὶ χαρακτηριστικῶν ἐκφράσεων, ἀπαντώντων εἰς πλείονα κείμενα μὲ τὴν αὐτὴν ἀκολουθίαν τῶν ἐπὶ μέρους ὄρων των, ε) τὸ φιλολογικὸν εἶδος (Gattung), δηλαδὴ ὑπερατομικὸν τι ἐπαναλαμβανόμενον τυπικὸν σχῆμα, χαρακτηρίζων τὴν δόμησιν τῶν ἐπὶ μέρους γλωσσικῶν ἐκφράσεων, καταστατικῆς σημασίας διὰ τὴν κατανόησιν πάσης ἐπὶ μέρους ἐνότητος ἐξαρτωμένης ἐκ τοῦ συγκεκριμένης λογοτεχνικῆς δομῆς, στ) τὸ λεγόμενον Sitz im Leben, δηλαδὴ τὸ κοινωνικὸν καὶ πολιτισμικὸν ὑπόβαθρον ἐκάστου φιλολογικοῦ εἶδους, ἐντὸς τοῦ ὁποίου δέον νὰ ἐρμηνεύεται ἡ γένεσις καὶ ἡ χρῆσις του, καὶ ζ) ἡ ἱστορία τοῦ φιλολογικοῦ εἶδους, δηλαδὴ ἡ ἐξέλιξις του, ἀπὸ τὴν πρῶτην ἐμφάνισίν του ἕως τὴν στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν περιῆλθεν εἰς ἀχρησίαν.

⁸⁰ D. Vieweger, Formkritik und Formgeschichte, ἐν Kreuzer/Vieweger κ.ἄ., Proseminar, 67-79. Rich-ter, Exegese, 72-125. Βλ. καὶ Fohrer κ.ἄ., Einführung, 83-102. Steck, Exegese, 98-125. Becker, Exegese, 97-115.

Κύρια φιλολογικὰ εἶδη τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἶναι ἡ ἀφήγησις καὶ ἡ νουβέλα. Εἰδικαὶ μορφαὶ ἀφηγήσεων καὶ νουβελῶν θεωροῦνται οἱ μῦθοι περὶ θεῶν, ζώων, φυτῶν, αἱ ἀφηγήσεις (θρύλοι) περὶ οικογενειῶν, ἡρώων, βασιλέων, προφητῶν, αἱ αἰτιολογίαι τοπωνυμίων, τὰ παραμύθια, ἡ σοφιολογικὴ / διδακτικὴ ἀφήγησις, ἡ παραβολή. Προφητικαὶ μορφαὶ λόγου εἶναι αἱ ἐξαγγελίαι τιμωρίας, οἱ ταλανισμοί, αἱ ἀναγγελίαι σωτηρίας (προφητικοὶ χρησμοί, ἐπαγγελίαι), οἱ λόγοι κατὰ τῶν ἐθνῶν. Εἰς κείμενα νομικοῦ περιεχομένου διακρίνεται τὸ ἀποδεικτικὸν καὶ τὸ περιπτωσιολογικὸν δίκαιον.

6. Κριτικὴ καὶ Ἱστορία τῶν Προφορικῶν Παραδόσεων⁸¹

Ἡ Φιλολογικὴ Κριτικὴ ζητεῖ νὰ ἀναχθῆ εἰς τὰ ἀρχαιότερα συντατικὰ συστατικὰ ἐνὸς γραπτοῦ κειμένου. Ἡ Κριτικὴ τῶν Προφορικῶν Παραδόσεων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐρευνᾷ, ἐὰν καὶ κατὰ πόσον ἐπὶ μέρους – μορφοϊστορικῶς ἀνεξάρτητα μεταξύ των – τεμάχια μίας κλειστῆς ἐνότητος δύνανται νὰ ἀναχθοῦν εἰς προϋπάρχον προφορικὸν ὑλικὸν ἀφηγήσεων, θρύλων, νόμων, ᾠσμάτων κλπ., δηλαδὴ ἐὰν καὶ κατὰ πόσον τὸ διαθέσιμον γραπτὸν κείμενον ἐστηρίχθη εἰς ἀρχαίας προφορικὰς παραδόσεις. Εἰδικώτερον θέτει τὸ ἐρώτημα, ἐὰν τὸ κείμενον εἶναι κατανοητὸν ἢ ἐὰν ἀπαιτεῖ τὴν γνῶσιν ἄλλων παραδόσεων, προκειμένου νὰ ἐπιτευχθῆ κατὰ τὸ δυνατόν σφαιρικὴ κατανόησις του. Δεδομένου ὅτι τὸ μεθοδολογικὸν ἐνδιαφέρον τῆς εἶναι διαπολιτισμικόν, ἀναζητεῖ γλωσσικὰς, θρησκευτοϊστορικὰς, θεολογικὰς κ.ἄ. ἐνδείξεις λ.χ. εἰς τὰ μεικτὰ φιλολογικὰ εἶδη, τὰς πραγματολογικὰς ρωγμάς, τὰς ἀντιφατικὰς πληροφορίας, τὰς πολλαπλὰς ἀφηγήσεις συγκρισίμων παλαιοδιαθητικῶν κειμένων ἢ κειμένων ἐκ τῆς Αἰγύπτου, τῆς Μεσοποταμίας, τῆς Συρίας, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, προκειμένου νὰ ἀναχθῆ εἰς τυχὸν προφορικὰ προστάδια τοῦ ἐκάστοτε ἐξεταζομένου κειμένου. Ἐὰν ὑπάρξουν τοιαῦτα ἐνδείξεις, τότε ἐλέγχε-ται τὸ ἐνδεχόμενον, τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν κείμενον νὰ ἐκυκλοφορεῖτο προφορικῶς, ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν δεδομένην σήμερον βιβλικὴν συνάφειάν του.

Ἡ Ἱστορία τῶν Προφορικῶν Παραδόσεων περιγράφει τὴν πιθανὴν ἐξελικτικὴν πορείαν, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν μία συγκεκριμένη προφορικὴ παράδοσις ἀπὸ τὴν γένεσίν τῆς μέχρι τὴν καταγραφὴν τῆς. Συγχρόνως δ' ἐλέγχει, ἐὰν δύνανται νὰ διαπιστωθοῦν μεταβολαὶ καὶ τροποποιήσεις τῆς προφορικῆς παραδόσεως, ἐδεχομένως ἀντικατοπτρίζουσαι στάδια θρησκευτικῆς καὶ θεολογικῆς ἐξελίξεως τῆς αὐτοσυνειδησίας τοῦ Ἀρχαίου Ἰσραήλ. Τέλος, ζητεῖ νὰ ἀναχθῆ εἰς γλωσσικά, ἱστορικά, θεολογικά κ.ἄ. κριτήρια, βάσει τῶν ὁποίων δύνανται νὰ διατυπωθοῦν

⁸¹ D. Vieweger, Überlieferungskritik und Überlieferungsgeschichte, ἐν Kreuzer/ Vieweger κ.ἄ., Proseminar, 80-87. Βλ. καὶ Fohrer κ.ἄ., Einführung, 119-138. Steck, Exegese, 63-75. Becker, Exegese, 63-76.

ὑποθέσεις σχετικά μὲ πιθανὴν ὕπαρξιν συλλογῶν προφορικοῦ ὕλικου (κύκλοι θρίλων, ὄδοιπορικά κλπ.) καὶ μεταβολᾶς τῆς ἀρχικῆς παραδόσεως εἰς τὸ στάδιον τῆς συνενώσεως διαφόρων προφορικῶν παραδόσεων ἢ εἰς τὸ στάδιον τῆς καταγραφῆς των.

7. Κριτικὴ καὶ Ἱστορία τῶν Γραπτῶν Παραδόσεων⁸²

Γραπτὴ Παράδοσις ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ καλεῖται μία χαρακτηριστικὴ παράστασις / ἰδέα, ἢ ὁποία παρεδίδοτο αὐτοτελῶς καὶ ἀπετυπώθη γραπτῶς, πρὸ τῆς καταγραφῆς τῆς ἐνότητος, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπαντᾷ σήμερον. Ἡ ἱστορία τῆς ἐκτείνεται - κατὰ κανόνα - καὶ πέραν τῶν ὁρίων τῆς ἐνότητος, εἰς τὴν ὁποίαν ἀρχικῶς ἐνετάχθη. Ἡ Κριτικὴ τῶν Γραπτῶν Παραδόσεων ἐκκινεῖ ἐκ τῆς ἀναλύσεως χαρακτηριστικῶν εἰκόνων καὶ μοτίβων, περιγράφουσα μὲ τὴν βοήθειαν ταμείων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης τὸ ἐννοιολογικὸν πλαίσιον, τὴν ἐκφορὰν τοῦ λόγου καὶ τὴν συλλογιστικὴν ἐκάστης ἐνότητος. Αἱ Γραπτὰ Παραδόσεις ἔχουν φιλολογικὴν καὶ θεολογικὴν αὐτοτέλειαν, ἀλλὰ δὲν ἀναπτύσσονται πλήρως. Ἀφήνουν δ' ἔκτυπα τὰ ἴχνη των εἰς τυπικὸν λεξιλόγιον, βασικὰς ἐννοίας καὶ χαρακτηριστικὰς δομὰς ἐπιχειρηματολογίας, τὰ ὁποία, ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὰ μοτίβα, εἶναι συνδεδεμένα μὲ συγκεκριμένους φορεῖς παραδόσεως (προφητικοὶ κύκλοι καὶ ἱερατεῖον). Ἡ Κριτικὴ τῶν Γραπτῶν Παραδόσεων δύναται ἐν πρώτοις νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν Σημασιολογίαν, καθ' ὅσον, ἐνδιαφερομένη διὰ τὸ περιεχόμενον καὶ τὸ νόημα τοῦ κειμένου, ἀναλύει α) τὴν σημασίαν καὶ τὰς βασικὰς ἐννοίας τῶν λέξεων, ἐκ τῶν ὁποίων συνίσταται, ἰδιαίτερος, ὅταν αἱ αὐταὶ λέξεις ἀπαντοῦν εἰς διαφορετικὰς συναφείας, παρουσιάζουσαι πολυσημίαν, καὶ β) τὸν τρόπον συνδέσεως τῶν ἐπὶ μέρους σημασιῶν, ἐννοιῶν καὶ νοημάτων μεταξύ των. Εἰς τὸν ἀκριβέστερον προσδιορισμὸν τῆς σημασίας τῶν λέξεων σπουδαία εἶναι ἡ γνῶσις τῆς ἐξωγλωσσικῆς πραγματικότητος, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται ὁ συντάκτης τοῦ κειμένου καὶ παραπέμπεται ὁ ἀναγνώστης, καὶ ἢ ὁποία δύναται νὰ ἀναπαρασταθῇ μὲ τὴν συνδρομὴν τῆς Ἀρχαιολογίας. Εἰς τὰ ποιητικὰ κείμενα, πρὸ πάντων, γίνεται μεταφορικὴ χρῆσις τῶν λέξεων, ὅπου μεταφοραί, με-τωνυμίαι καὶ ἀλληγορίαι ἀντικαθιστοῦν τὰς κυριολεκτικὰς σημασίας. Ἡ Ἀρχαιολογία τῆς Παλαιστίνης, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς ἐν γένει, φέρουσα εἰς τὸ φῶς ἀντικείμενα τῶν βιβλικῶν χρόνων, διευκόλυνε τὴν ἀναπαράστασιν πραγμάτων καὶ διαδικασιῶν ὡς λ.χ. ὄπλα, μουσικὰ

⁸² Βλ. S. Kreuzer / D. Vieweger, Proseminar I. Altes Testament, 2^η ἐκδ., Stuttgart κ.α. 2005, 88-95. D. Vieweger, Traditionskritik und Traditionsgeschichte, ἐν Kreuzer/Vieweger κ.ᾶ., Proseminar, 88-95. Richter, Exegese, 152-165. Βλ. καὶ Fohrer κ.ᾶ., Einführung, 102-119. Steck, Exegese, 126-149. Becker, Exegese, 115-128.

ὄργανα πολεμικὰς παραστάσεις, παραστάσεις τῆς ἐνθρονίσεως καὶ θεοποιήσεως βασιλέων κλπ.

Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ περιγραφή τῆς πανοπλίας τοῦ Γολιάθ εἰς τὸ Α΄Βασίλ. 17,4-7, ἡ ὁποία, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Kurt Gallig⁸³, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὰς παραστάσεις Φιλισταίων πολεμιστῶν εἰς τὸ Medinet Habu. Τοῦτο δὲ διότι συνδυάζει διάφορα στοιχεῖα, διαφορετικῶν περιοχῶν τῆς Ἀρχαίας Ἑγγύς Ἀνατολῆς. Ἡ χαλκίνη περικεφαλαία παραπέμπει εἰς τὴν Μεσοποταμίαν, ὁ θώραξ καὶ τὸ ζίφος εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Λεβαντίνην, αἱ περικνημίδες εἰς τὸ Αἰγαῖον. Τὸ νόημα τῆς ἀφηγήσεως εἶναι νὰ περιγράψῃ ὄν τι ἐκτὸς πραγματικότητος, σύμβολον, ὅμως, πάντων τῶν ἐχθρῶν τοῦ Ἰσραήλ, πασῶν τῶν ἐποχῶν, τοὺς ὁποίους συνέτριψεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ ἐκλεκτοῦ Του ἐν χειρὶ κραταιᾶ καβραχίονι ὑψηλῶ.

Δεδομένου δ' ὅτι τὰ κείμενα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης προέρχονται ἐκ διαφορετικῶν ἐποχῶν εἶναι δυνατόν νὰ παρατηρηθῇ σημασιολογικὴ μεταβολὴ μίας λέξεως, ἢ ἀντικατάστασις τῆς ὑπὸ συνωνύμων. Αἱ λέξεις συνδέονται μὲ ρήματα καὶ συνιστοῦν ἐκφράσεις, τῶν ὁποίων ἡ συνοχὴ παραπέμπει εἴτε εἰς τὴν σχέσιν αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ ἢ εἰς συνειρμούς σχετικούς μὲ τὰ ἰδιαιτέρα χαρακτηριστικὰ τῆς συλλογιστικῆς ἐνὸς κειμένου, τῶν ὁποίων ἡ κλιμάκωσις ὀδηγεῖ εἰς τὰς ἰδέας τοῦ κειμένου. Αὐταί, ἐὰν παρουσιάζουν συνοχὴν καὶ συνέχειαν εἰς τὸν χρόνον, δύναται νὰ θεωρηθοῦν ὡς παραδόσεις.

Ἡ Ἱστορία τῶν Γραπτῶν Παραδόσεων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης θέτει τὰ ἐξῆς ἐρωτήματα: α) Κατὰ πόσον ἡ χρήσις μίας Γραπτῆς Παραδόσεως ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ἐμφαίνει ὅτι ἡ παράδοσις αὕτη διήνυσε ἰδικὴν τῆς διαδρομὴν ἀνὰ τοὺς αἰῶνας; β) Πῶς ἔχει καταγραφῆ ἢ διαδρομὴ τῆς ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ; γ) Ποῖοι ἦσαν οἱ φορεῖς τῆς συγκεκριμένης γραπτῆς παραδόσεως; Καὶ δ) τί εἶδους ἰδεολογικὰς καὶ θεολογικὰς τάσεις ἐξέφραζεν ἡ παράδοσις αὕτη;

Σημαντικαὶ γραπτὰ παραδόσεις ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ θεωροῦνται αἱ περὶ Δημιουργίας, Πατριαρχῶν, Μωυσέως, Ἐξόδου, Σινά, Κατακτήσεως τῆς Γῆς τῆς Ἐπαγγελίας, Δαβὶδ, Σιών.

8. Κριτικὴ καὶ Ἱστορία τῆς Συντάξεως τῶν κειμένων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης⁸⁴

⁸³ K. Gallig, Goliath und seine Rüstung, VTS 15 (1966) 150-169.

⁸⁴ S. Kreuzer, Redaktionskritik, ἐν Kreuzer/Vieweger κ.ᾶ., Proseminar, 96-103. Richter, Exegese, 165-173. Βλ. καὶ Fohrer κ.ᾶ., Einführung, 139-147. Steck, Exegese, 76-97. Becker, Exegese, 76-97.

Ἡ Κριτικὴ τῆς Συντάξεως ἐκκινεῖ ἐκ τῶν πορισμάτων τῆς Φιλολογικῆς Κριτικῆς καὶ τῆς Κριτικῆς καὶ Ἱστορίας τῶν Προφορικῶν Παραδόσεων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀνασυνθέσῃ τὰ στάδια γενέσεως καὶ ἐπεξεργασίας τῶν κειμένων, ἀπὸ τὴν πρώτην καταγραφὴν των ἕως τὴν τελικὴν, κανονικὴν μορφήν των, δίδουσα ἔμφασιν εἰς τυχὸν νεωτέρας συντακτικὰς ἐπεξεργασίας. Ἡ ἀπλότης ἢ πολυπλοκότης τῶν κειμένων δύναται νὰ ἀποτελέσῃ κριτήριον διὰ τὴν διερεύνησιν τοῦ ζητήματος, ἐὰν τὰ κανονικὰ κείμενα παρεδίδοντο ἐξ ἀρχῆς εἰς γραπτὴν μορφήν ἢ ἐὰν συνετελέσθῃ μεταβάσεις ἐκ τῆς προφορικότητος εἰς τὴν καταγραφὴν τῶν κυκλοφορουμένων παραδόσεων. Ἐνδείξεις συντάξεως ἀποτελοῦν αἱ λεγόμεναι γλῶσσαι, δηλαδὴ παροιμιώδεις ἐκφράσεις, θεολογικὰ ἢ καὶ πραγματολογικὰ συμπληρώματα. Θέτει, λοιπόν, τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ τρόπου συνδέσεως ὑπὸ τοῦ συντάκτου ἀρχαιοτέρων κειμένων, διαφορετικῶν ἐποχῶν, τῆς διαφαινομένης τάσεως καὶ τοῦ σκοποῦ, τὸν ὁποῖον πιθανὸν ὑπηρετεῖ. Λόγος περὶ συντακτικοῦ στρώματος γίνεται, ὅταν ἐπὶ μέρους συντακτικαὶ διατυπώσεις τονίζουσι ὠρισμένα σημεῖα τοῦ κειμένου καὶ τὰ συνδέουσι μὲ κείμενα ἀνήκοντα εἰς εὐρύτερα κειμενικὰ συγκροτήματα, πέραν τῆς ἑγγυτέρας αὐτῶν συναφείας.

Ἡ Ἱστορία τῆς Συντάξεως ζητεῖ ὄχι μόνον νὰ ἀναπαραστήσῃ τὴν σχετικὴν χρονολογικὴν ἀλληλουχίαν τῆς γενέσεως καὶ παραδόσεως τῶν γραπτῶν κειμένων, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐρευνήσῃ εἰς βάθος ἐνδείξεις δυναμένας νὰ συμβάλουν εἰς τὴν διαλεύκανσιν τοῦ ἱστορικοῦ τόπου⁸⁵, τῆς κοινωνιολογικῆς καὶ λογοτεχνικῆς ἐντάξεως τῶν συγγραφέων καὶ τῶν ἐπεξεργαστῶν τῶν κειμένων εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἀρχαίου Ἰσραήλ. Τοῦτο δὲ διότι ἐκεῖ ὅπου τὰ κείμενα ἀλληλοσυνεπληρώθησαν καὶ συνεδέθησαν μεταξύ των καὶ ἐνετάχθησαν εἰς νέα πλαίσια, λαβόντα νέον νοηματικὸν περιεχόμενον, δεόν νὰ ὑπῆρχε πολιτικὸς ἢ / καὶ θρησκευτικὸς θεσμὸς τις ἢ ὀργανισμὸς, ἀναλαβὼν νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον τοῦτον.

9. Θεολογικὴ Κριτικὴ⁸⁶

Τὰ κείμενα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀναφέρονται εἰς τὸν ἀποκεκαλυμμένον Θεὸν τοῦ Ἰσραήλ, Γιαχβέ / Ἐλωχίμ, ὡς ἀντικείμενον πίστεως⁸⁷. Συνεγράφησαν καὶ ἐδέχθησαν ἐπεξεργασίαν, σύνταξιν καὶ ἀναθεωρήσεις ὑπὸ συγκεκριμένας συνθήκας εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἀρχαίου Ἰσραήλ καὶ ἀφήνουν ἐκάστοτε νὰ διαφανοῦν ὠρισμένα

⁸⁵ S. Kreuzer, Redaktionskritik, ἐν Kreuzer/Vieweger κ.ἄ., Proseminar, 102έξ. Βλ. καὶ Fohrer κ.ἄ., Einführung, 147-150. Steck, Exegese, 150-157. Becker, Exege-se, 128έξ..

⁸⁶ Fohrer κ.ἄ., Einführung, 161-179. Richter, Exegese, 179-190. S. Kreuzer, Einzel-exegese und Gesamtinterpretation, ἐν Kreuzer/Vieweger κ.ἄ., Proseminar, 104-112. Βλ. καὶ Steck, Exegese, 159-177. Becker, Exegese, 129-136.

⁸⁷ Ν.Π. Μπρατσιώτου, Εἰσαγωγή εἰς τὴν Θεολογίαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, Ἀθήναι 1988⁵, 53έξ.

ἐπικοινωνιακαί, ιδεολογικαί καὶ θεολογικαί τάσεις τῶν συγγραφέων, συντακτῶν ἢ ἀναθεωρητῶν των. Ἡ Ἐξήγησις καὶ Ἑρμηνεία τῶν ἐπὶ μέρος ἐκκινεῖ ἐκ τῆς μορφῆς διὰ τὴν καταλήξην εἰς τὸ νόημα καὶ τὸ ἰδιαιτέραν ιδεολογικὴν καὶ θεολογικὴν φυσιογνωμίαν των. Ἡ Ἐξήγησις καὶ Ἑρμηνεία συνόλου τοῦ ἐκάστοτε ὑπὸ ἐξέτασιν κειμένου ζητεῖ τὴν ἀναγῆν εἰς τὸν σκοπὸν καὶ τὴν διήκουσαν ἔννοιάν του ἐν σχέσει πρὸς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην καθ' ὅλου. Ὅσακις τίθεται τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς σχέσεως Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, τότε γίνεται λόγος περὶ Βιβλικῆς Θεολογίας, ἐνῶ ἡ Πατερικὴ ὡς καὶ ἡ Ραββινικὴ Ἑρμηνεία τῶν παλαιοδιαθηκικῶν κειμένων, καθὼς καὶ ἐπίδρασις των ἐπὶ τοῦ Κορανίου θεωρεῖται ἀντικείμενον τῆς Ἱστορίας Προσλήψεως (Re-zeptionsgeschichte). Ἡ σημασία τῶν παλαιοδιαθηκικῶν κειμένων διὰ τὸν σύγχρονον ἰουδαιοχριστιανικῶν διάλογον, καθὼς καὶ διὰ τὸν διάλογον τῶν τριῶν μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπὸ κοινοῦ ἀναφέρονται εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ἀπασχολεῖ τὴν Σύγχρονον Ἑρμηνευτικὴν. Εἶδη Ἀρχαίας Ἑρμηνευτικῆς δύνανται δὲ τὴν θεωρηθῶν ἀφ' ἐνός μὲν αἱ παρατηρούμεναι εἰς τὰ διάφορα βιβλία ἐπικαιροποιήσεις τοῦ προφητικοῦ κηρύγματος καὶ ἀφ' ἑτέρου αἱ ἑρμηνευτικαὶ προσεγγίσεις καὶ ἀποδόσεις παλαιοδιαθηκικῶν κειμένων ὑπὸ τῶν Ὁ' καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχαίων μεταφράσεων καὶ παραφράσεων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης.

Ὡς θεολογικὴ κριτικὴ ὀρίζεται ὑπὸ τοῦ Georg Fohrer (1915-2002) ἡ κατανόησις τῶν κειμένων δηλαδὴ ὁ διάλογος μεταξὺ τοῦ κειμένου καὶ τοῦ ἐκάστοτε ἐρωτῶντος ἐρμηνευτοῦ⁸⁸. Βεβαίως τὸ κείμενον μόνον μερικῶς δύνανται τὴν ὑπηρετήσῃ τὸν ρόλον τοῦ διαλε-γομένου, διότι δὲν δύνανται τὴν θέσῃ ἀμέσως ἐρωτήματα εἰς τὸν ἐρμηνευτὴν, λαμβάνον ὑπ' ὄψιν τὴν σύγχρονον ἐποχὴν, αἱ δὲ ἀπαντήσεις του εἰς ἐξηγητικῆς καὶ ἐρμηνευτικῆς φύσεως ἐρωτήματα ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ πόθεν ἔλκει τὴν προέλευσίν του, τί εἶδους ἀνθρωπίνης ἐμπειρίας ἐκφράζει καὶ μὲ ποία μέσα τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου ἐπιτυγ-χάνει τὴν μεταδῶσθαι τὸ μήνυμά του. Τὰ παλαιοδιαθηκικὰ κείμενα ἀναφέρονται κυρίως εἰς ἀνθρώπινα συναισθήματα, διαθέσεις, σκέψεις, ιδέας καὶ ἀξίας ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν ἀποκεκαλυμμένον Θεόν, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι δυνατὸν τὴν μετρηθῶν καὶ τὴν περιγραφῶν μὲ τὴν ἰδίαν ἀκρίβειαν, μὲ τὴν ὁποίαν θὰ ἠδύνατό τις τὴν περιγράψῃ ἀντικείμενα, ζῶα, φυτὰ ἢ πράγματα. Καὶ τοῦτο, βεβαίως, εἶναι τὸ πλεονέκτημα τῶν κειμένων ἔναντι τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων, τὰ ὁποῖα, ὡς ἀντικείμενα, παρέχουν μίαν προσωρινὴν καὶ ἀτελεῖν εἰκόνα τοῦ Ὑλικοῦ Πολιτισμοῦ τοῦ παρελθόντος. Διότι ἐσώθησαν μὲν περιγράμματα ἀρχιτεκτονικῶν μνημείων, λατρευτικὰ ἀντικείμενα, ἀγάλματα, εἰδῶλια, τοιχογραφίαι, ὄπλα, κοσμήματα, ἐργαλεῖα, κεραμικὰ ἢ μεταλλικὰ σκευῆ, σφραγίδαι, νομίσματα, σταθμά, ὅσα ἀνθρώπων καὶ ζώων, ἐνίοτε δὲ καὶ σπόροι καὶ γύρη, ἀλλὰ ὁ μὴ ὕλικός κόσμος, ὁ κόσμος τῶν ιδεῶν θὰ εἶχε χαθῆ διὰ παντός, ἐὰν δὲν ἐσώζοντο κείμενα, πρὸς τὰ ὁποῖα οἱ ἀρχαιολόγοι δύνανται τὴν ἀνα-

⁸⁸ Fohrer κ.ᾶ., Einführung, 162.

τρέξουν και να συγκρίνουν τα αντικείμενα δια να ἐρμηνεύσουν την Βιβλική Αρχαιότητα⁸⁹.

Ὁ ἐπιστήμων, βιβλικὸς ἢ ἀρχαιολόγος ἐρμηνευτής, ἐρωτῶν σήμερον, ὀφείλει νὰ ἔχη συνείδησιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ προκατανοήσεως (Vorverständnis), ἡ ὁποία ἐπιρεάζει ἀποφασιστικῶς τὰς ἀντιλήψεις του περὶ τοῦ ἐξηγητικοῦ καὶ ἐρμηνευτικοῦ ἀντικειμένου του, τὸν τρόπον προσεγγίσεως τοῦ κειμένου, τὰ ἐρωτήματα, τὰ ὁποῖα θέτει εἰς αὐτό, ἀλλὰ καὶ τὴν ὀρολογία, τὴν ὁποίαν χρησιμοποιεῖ διὰ νὰ ἐκφράσῃ τὰ πορίσματα τῆς ἐρεύνης του, προκειμένου νὰ ἀναπαραστήσῃ καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ἱστορίαν καὶ τὸ πολιτισμικὸν περιβάλλον τοῦ Ἀρχαίου Ἰσραήλ. Ἡ προκατανόησις αὕτη σχετίζεται ἀμέσως πρὸς τὸ ἱστορικόν, κοινωνικόν, πνευματικὸν καὶ δὴ θρησκευτικὸν περιβάλλον, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁ ἴδιος προέρχεται καὶ τὴν προσωπικὴν διαδρομὴν, τὴν ὁποίαν διήνυσε καὶ συνεχίζει νὰ διανύῃ. Ἡ δυσκολία νὰ ἀνταποκριθῇ τις πλήρως εἰς τὸ ἰδεῶδες τῆς οὐδετερότητος καὶ ἀντικειμενικότητος τοῦ ἐπιστήμονος ὀφείλεται εἰς τὴν δυσκολίαν νὰ κατανοήσῃ πλήρως καὶ νὰ ἀποστασιοποιηθῇ ἀπὸ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὑποκειμενικότητα. Ὁ διάλογος μεταξὺ ἐρμηνευτοῦ καὶ κειμένου, εἰς ὃ,τι ἀφορᾷ τὴν δυνατότητα ἐπικοινωνίας, δὲν εἶναι τῆς αὐτῆς τάξεως μὲ τὸν διάλογον αὐτοῦ μετὰ τῶν συγγρόνων του. Καὶ ὁ κίνδυνος νὰ παρερμηνευθῇ τὸ κείμενον ἰδιαίτερος ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἐκφράσεις περὶ Θεοῦ, ὅταν ὁ ἐρμηνευτής ἐρμηνεύει προτάσεων τὰς προϋποθέσεις τῆς θρησκευτικῆς παραδόσεως του, εἶναι ὀρατός. Ὡς ἐκ τούτου, ὑπογραμμίζεται ὅτι τὰ ἐρωτήματα, τὰ ὁποῖα τίθενται εἰς τὸ κείμενον ὀφείλουν νὰ μὴ προκαταλαμβάνουν τὰς ἀπαντήσεις, ἀλλὰ νὰ λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τὴν δομὴν καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ κειμένου, οὕτως ὥστε, ἐὰν τοῦτο δύναται πράγματι νὰ ἀπαντήσῃ εἰς τὰ ἐκάστοτε τιθέμενα ἐρωτήματα, νὰ ἀναδεικνύεται μὲ κρυσταλλίνην σαφήνειαν ὁ σκοπὸς τοῦ ἀρχαίου συγγραφέως / συντάκτου ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἱστορικόν, κοινωνικὸν καὶ πνευματικὸν σύστημα ἀναφορᾶς του.

Ὁ διάλογος κατανοεῖται ὡς σχέσις τῆς γλώσσης τοῦ ἐρμηνευτοῦ καὶ τῆς γλώσσης τοῦ κειμένου. Ἡ γλῶσσα τοῦ ἐκάστοτε συνομιλητοῦ παρουσιάζει ὀρισμένην δομὴν καὶ ἐπιτελεῖ ὀρισμένης λειτουργίας. Ἡ ἔρευνα τῆς γλώσσης ἐκκινεῖ ἐκ τῆς ἐπιφανειακῆς δομῆς, δηλαδὴ ἐκ τῆς συγκεκριμένης μορφῆς ἐκφράσεως τοῦ κειμένου καὶ καταλήγει εἰς τὴν βαθεῖαν δομὴν, δηλαδὴ τὴν δομὴν τοῦ νοήματος, τὸ ὁποῖον θέλει νὰ ἐκφράσῃ τὸ κείμενον, μὲ τὴν βοήθειαν τῶν μεθοδολογικῶν βημάτων, τὰ ὁποῖα προανεφέρθησαν καὶ διὰ τῶν ὁποίων ἐπιτυγχάνεται ἀφ' ἑνός μεν διανοητικὴ ἀφαίρεσις, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπομονώνονται καὶ ἐξαίρονται τὰ κοινὰ στοιχεῖα τοῦ κειμένου, ὡς ὁμοειδοῦς ὄλου, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἢ ταξινόμησις των. Ἐν προκειμένῳ ἢ Ἱστορικὴ Κριτικὴ Μέθοδος θρέφεται ἀπὸ τὴν Σύγχρονον Γλωσσολογίαν καὶ τὴν Γλωσσολογικὴν καὶ Φιλοσοφικὴν Λογικὴν, ἡ ὁποία ἀναγνωρίζει εἰς τὸ πλῆθος τῶν ἐκφραστικῶν δομῶν τῶν ἀνθρωπίνων γλωσσῶν κοινούς τύπους τοῦ ἀνθρωπίνου

⁸⁹ Πρβλ. Schmid, Die Steine und das Wort.

λόγου. Ὁ Fohrer⁹⁰ δίδει ἐνδεικτικῶς τὴν ἐξῆς σύνοψιν τῶν ἐν λόγῳ τύπων: α) περιγραφικὸς λόγος ἢ περιγραφικὸς μεταφορικὸς λόγος, ὅσάκις αἱ λέξεις χρησιμοποιοῦνται ὄχι μόνον ἐν κυριολεκτικῇ ἀλλὰ καὶ ἐν μεταφορικῇ ἐννοίᾳ, ἢ ὁ φανταστικὸς ἢ ἰδεατὸς περιγραφικὸς λόγος, συνδυάζων γλωσσικὰ στοιχεῖα διὰ τὴν περιγραφὴν φανταστικῶν γεγονότων ἢ ἀφηρημένων ἐννοιῶν καὶ παραστάσεων, β) ὁ συναισθηματικὸς λόγος πρὸς ἔκφρασιν ἀνθρωπίνων διαθέσεων, γ) ὁ ἀξιολογικὸς λόγος, δ) ὁ παραστατικὸς λόγος πρὸς ἔκφρασιν ἐπιθυμιῶν, ἀπειλῶν, προειδοποιήσεων, ἰκεσιῶν, ὁμολογιῶν, ὑποσχέσεων κλπ. καὶ ε) ὁ λόγος ἐν εἴδει ἐντολῆς, ὁδηγίας μὲ καθολικὴν ἰσχύν. Βεβαίως, τὰ ἀνωτέρω εἶδη ἐκφράσεως τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπαντοῦν ἐν συνδυασμῶ καὶ ἡ διαπίστωσις των εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν ὀρθὴν κατανόησιν τῆς γλώσσης τῶν διαλεγόμενων μερῶν, ἑρμηνευτοῦ καὶ κειμένου, εἰς τὸ γεγονὸς τῆς ἑρμηνείας τοῦ ἀποκεκαλυμμένου καὶ γραπτῶς ἐν τῇ Βίβλου παραδεδομένου θείου λόγου.

⁹⁰ Fohrer κ.ᾶ, Exegese, 168-171.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Ἐξ ὧσων ἐλέχθησαν ἀνωτέρω καθίσταται σαφές ὅτι ἡ Βιβλική Ἀρχαιολογία ἢ Ἀρχαιολογία τῆς Παλαιστίνης συναντᾷ ἀναποφεύχτως τὴν Παλαιὰν Διαθήκην εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν πηγῶν. Ἀμφότεροι οἱ ἐπιστημονικοὶ κλάδοι, Ἀρχαιολογία καὶ Ἑρμηνεία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ὑποχρεωτικῶς ἀναφέρονται εἰς κείμενα καὶ ἀντικείμενα· ἡ μὲν διὰ τὴν ἐντάξιν εὐρήματα ἐπιφανείας ἢ ἀνασκαφῶν εἰς ἓν ἱστορικὸν καὶ πολιτισμικὸν πλαίσιον, περὶ τοῦ ὁποίου μόνον τὰ κείμενα δύνανται νὰ δώσουν, ἔστω καὶ ἀποσπασματικῶς, σαφεῖς πληροφορίες· ἡ δὲ διὰ τὴν ἀποκωδικοποίησιν φραστικῶν ὑπαινιγμῶν καὶ νὰ κατανοήσῃ πληρέστερον παραστάσεις παραπέμπουσας εἰς τὸν ὕλικόν Πολιτισμὸν ἐποχῶν, τὰς ὁποίας προϋποθέτουν τὰ κείμενα, ἀφηγού-μενα τὴν ἱστορικὴν πορείαν τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τοῦ χρόνου τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἐποχή, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρονται ἐκάστοτε τὰ κείμενα, δὲν εἶναι διὰ τὴν ἐρμηνείαν δεδομένη, ἀλλὰ ζητούμενη. Ἀλλὰ καὶ ἡ κατανόησις τῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων ἐν τῇ προχριστιανικῇ Παλαιστίνῃ παραμένει ἀτελής ἢ καὶ ἀποβαίνει λίαν προβληματική, ὅταν κατάλοιπα τοῦ βιβλικοῦ κόσμου δὲν ἀντι-παραβάλλονται πρὸς βιβλικὰς μαρτυρίας ἢ ὅταν αἱ βιβλικαὶ μαρτυρίαι ὑποτιμῶνται ἢ ὑπερεκτιμῶνται ὑπὸ ἀρχαιολόγων καὶ ἱστορικῶν, ἀναλόγως πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ὑποκειμενικότητα. Ἡ σύγχρονος Ἑρμηνεία τῶν κειμένων τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, θέτουσα ἐρωτήματα σχετικὰ πρὸς τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον τῆς γενέσεως μίας προφορικῆς ἢ γραπτῆς παραδόσεως, τῆς συντακτικῆς ἐπεξεργασίας τῆς καὶ τῶν μεταγενεστέρων ἀναθεωρήσεων, ἀπαιτεῖ ἐπίτασιν τῆς παρατηρητικότητος καὶ μεθοδικῶς ἐπαληθεύσιμον χρῆσιν τοῦ πηγαιῖο ὕλικου. Τὸ αὐτὸ ἀναμένεται καὶ ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολογίαν, οὕτως ὥστε νὰ διανοιχθῇ ὁ δρόμος διὰ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, ἡ ὁποία, βεβαίως, δὲν

συμπίπτει πρὸς τὰς ἐμπεριεχομένας ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ ἀληθείας τῆς πίστεως, ἐφ' ὅσον «τὸ ὄργανον προσπελάσεώς των» «εἶναι ἐντελῶς διάφορον»⁹¹.

⁹¹ Ν.Π. Μπρατσιώτου, Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ὡς Ἁγία Γραφή. Ὀλίγα καὶ περὶ τῆς σχέ-σεώς της πρὸς τὴν Ὁρθοδοξίαν καὶ τὸν Ἑλληνισμόν, β' ἐκδ., Ἀθῆναι 2012, 45.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (κατ' ἐκλογήν)

- Abegg, M./Flint, P./Ulrich, E., *The Dead Sea Schrolls Bible*, Edinburg 1999.
- Aharoni, Y., *The Land of the Bible. A Historical Geography*, Philadelphia 1979 (=Das Land der Bibel. Eine historische Geographie, Neukirchen-Vluyn 1984).
- : *The Archaeology of the Land of Israel. Temple Period, From the Pre-historic Beginnings to the End of the First*, Philadelphia 1982.
- : *The Archaeology of the Land of Israel*, London 1982.
- Aharoni, Y./Avi-Yonah, A., *Der Bibel-Atlas. Die Geschichte des Heiligen Landes 3000 v. Chr. bis 200 n. Chr.*, Hamburg 1982.
- Ahlström, G.W., *An Archaeological Picture of Iron Age Religions in Ancient Palentine*, SOr 55, Helsinki 1984.
- Albright, W.F., *Die Bibel im Licht der Altertumsforschung*, Stuttgart 1955.
- : *Die Religion Israels im Lichte der archäologischen Ausgrabungen*, München /Basel 1956.
- : *Archaeology of Palestine*, Harmondsworth 1949 (=Archäologie in Palästina, Zürich/Köln 1962).
- : *Archaeology and the Religion of Israel. The Ayer Lectures of the Colgate-Rochester Divinity School 1941*, Garden City 1969⁵.
- Amiran, R., *Ancient Pottery of the Holy Land*, Jerusalem 1969.
- Amiran, R./Aharoni, Y., *Archaeological Discoveries in the Holy Land*, New York 1967.
- Anati, E., *Palestine Before the Hebrews*, London 1963.
- : *Archaeology and Old Testament Study*, ἐκδ. D.W. Thomas, Oxford 1967.
- Aviram, J. (ἐκδ.), *Biblical Archaeology Today: Proceedings of the International Congress of Biblical Archaeology*, Jerusalem, April 1984, Jerusalem 1985.
- Avi-Yonah, M. (ἐκδ.), *Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*, Vol. I-II, London 1975-1976.
- Avi-Yonah, M./Stern, E. (ἐκδ.), *Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*, Vol. III-IV, London 1977-1978.
- Bardtke, H., *Bibel, Spaten und Geschichte*, Leipzig 1970².
- Barrois, A.G., *Manuel d'Archéologie Biblique*, Bd 2, Paris 1939-53.
- Bartlett, J.R., *The Bible: Faith and Evidence*, London 1989.
- : *What has Archaeology to do with the Bible – or vice versa?* Bartlett (ἐκδ.), *Archaeology and Biblical Interpretation*, 1-19.
- : *Archaeology*, J.W. Rogerson/J.M. Lieu (ἐκδ.), *The Oxford Handbook of Biblical Studies*, Oxford 2006, 53-73.
- Bartlett, J.R. (ἐκδ.), *Archaeology and Biblical Interpretation*, London/New York 1997.
- Βέλλα, Β.Μ., *Εβραϊκή Αρχαιολογία*, Αθήναι 1980.
- Ben-Tor, A. (ἐκδ.), *The Archaeology of Ancient Israel*, New Haven 1992.
- Becker, C., *Vom Raritäten-Kabinett zur Sammlung als Institution. Sammeln und Ordnen im Zeitalter der Aufklärung*, Engelsbach/Frankfurt a.M./St Peter Port 1996.
- Ben-Arieh, Y., *The Rediscovery of the Holy Land in the Nineteenth Century*, Jerusalem 1983².
- Benzinger, I., *Hebräische Archäologie*, Leipzig 1927².

- Blaiklock, E.M./Harrison, R.K./Douglas, D.R., Dictionary of Biblical Archaeology, Grand Rapids 1983.
- Biran, A./Aviram, J., Biblical Archaeology Today, 1990, Proceedings of the second International Congress on Biblical Archaeology, Jerusalem, June-July 1990, Jerusalem 1993.
- Busink, T.A., Der Tempel von Jerusalem von Salomo bis Herodes. Eine archäologisch-historische Studie unter Berücksichtigung des westsemitischen Tempelbaus, Leiden: I. Der Tempel Salomos, 1970. II. Von Ezechiel bis Middot, 1980.
- Conrad, D., Hobby oder Wissenschaft? Biblische Archäologie und ihre Stellung im Kanon der theologischen Fächer, ZDPV 115 (1999) 1-11.
- Crüsemann, F., Alttestamentliche Exegese und Archäologie, ZAW 91 (1979) 177-193.
- Dead Sea Scrolls Electronic Reference Library, CD-Rom: Vol. 1 T.H. Lim, 1997. Vol. 2-3 E. Tov, 1999-2006.
- Dever, W.G., The Impact of the "New Archaeology" on Syropalestinian Archaeology, BASOR 242 (1981) 15-29.
- : Biblical Theology and Biblical Archaeology: An Appreciation of G. Ernest Wright, HTR 73 (1981) 1-15.
- : Recent Archaeological Discoveries and Biblical Research, Seattle/London 1990.
- : Biblical Archaeology: Death or Rebirth? Biblical Archaeology Today, 1990: Proceedings of the Second International Congress on Biblical Archaeology, Jerusalem, June 1990, ἐκδ. A. Biran/J. Aviram, Jerusalem 1993, 706-722.
- : Philology, Theology, and Archaeology: What kind of history do we want, and what is possible? The Archaeology of Israel: Constructing the Past, Interpreting the Present, ἐκδ. N.A. Silberman / D. Small, Sheffield 1997.
- : Archaeology, Ideology, and the Quest for an „Ancient“ or „Biblical Israel“, Near Eastern Archaeology 61 (1998) 39-52.
- : What did the Biblical Writers know, and When did they know it? Archaeology and the Realia of Ancient Israel, Grand Rapids 2001.
- : Theology, Philology and Archaeology: In the Pursuit of Ancient Israelite Religion, B.M. Gittlen (ἐκδ.), Sacred Time – Sacred Place, 2001, 11-33.
- : What Did the Biblical Writers Know and When did they Know it? Grand Rapids 2001.
- : Who Were the Early Israelites and Where did they Come From? Grand Rapids 2003.
- : Contra Davies, Biblical Interpretation, January 2003, http://www.bibleinterp.com/articles/Contra_Davies.htm.
- : Did God Have a Wife? Archaeology and Folk Religion in Ancient Israel, Grand Rapids 2005.
- : The Lives of Ordinary People in Ancient Israel: Where Archaeology and the Bible Intersect, Grand Rapids 2012.
- Dever, W.G./Paul, S.M., Biblical Archaeology, Jerusalem 1973.
- Discoveries in the Judean Desert, Vol. L-XL, Oxford 1955-2009.
- Donner, H. / Röllig, W., Kanaanäische und aramäische Inschriften 1-3, Wiesbaden Bd 1 2002⁵. Bd 2 1973³. Bd 3 1976³.
- Finegan, J., The Archaeology of the New Testament, 1992².
- Finkelstein, I., The Archaeology of the Israelite Settlement, Jerusalem 1988.
- Finkelstein, I./Silbermann, N.A., The Bible Unearthed, New York 2001.

- Fohrer, G./Hoffmann, H.W./Huber F. /Markert L./Wanke, G., Exegese des Alten Testaments. Einführung in die Methodik, 5. durchgesehene Auflage, UTB 267, Heidelberg/Wiesbaden 1989⁵.
- Franken, H.J./Franken-Battershill, C.A., A Primer of Old Testaments Archaeology, Leiden 1963.
- Frank, H.Th., Bible, Archaeology and Faith, Nashville, NY 1971.
- : An Archaeological Companion to the Bible, Nashville, NY 1972
- Frevel, C., „Dies ist der Ort, von dem geschrieben steht...“. Zum Verhältnis von Bibelwissenschaft und Palästinaarchäologie, BN 47 (1989) 35-90.
- Fritz, V., Bibelwissenschaft. I. Altes Testament. I/1. Archäologie (Alter Orient und Palästina), TRE 6 (1980) 316-345.
- : Einführung in die biblische Archäologie, Darmstadt 1985 (=An Introduction to Biblical Archaeology, JSOT.S 172, 1992).
- Galling, K., Goliath und seine Rüstung, VTS 15 (1966) 150-169.
- Gittlen, B.M. (ἐκδ.), Sacred Time – Sacred Place. Archaeology and the Religion of Israel, Winona Lake, Indiana 2001.
- Glock, A.E., Archaeology as Cultural Survival, JPSt 23 (1994) 70-84.
- Haag, H., Das Land der Bibel. Geographie, Geschichte, Archäologie, Stuttgart 2000.
- Homès-Fredericq, D./Hennessy, J.B. (ἐκδ.), Archaeology of Jordan, I/1-II/2, Leuven 1986, 1989, 1998.
- Hübner, U., Biblische Archäologie, RGG⁴ I, 709-711.
- Jaroš, K., Inschriften des Heiligen Landes aus vier Jahrtausenden. Mainz 2001 (καὶ CD).
- Jepsen, A., Von Sinuhe bis Nebukadnezar, Stuttgart/München 1975.
- Jirku, A., Die Welt der Bibel, Stuttgart 1962⁴.
- Kempinski, A., Die Archäologie als bestimmender Faktor in der israelitischen Gesellschaft und Kultur, Jud. 45 (1989) 2-20.
- Kempinski, A./Avi-Yonah, M., Syrien-Palästina II, Genf 1978.
- Kenyon, K.M., Excavation Methods in Palestine, PEQ 71 (1939) 29-41.
- : Digging up Jericho, London 1957.
- : Digging up Jerusalem, London 1974.
- : Archaeology in the Holy Land, London-New York 1979⁴.
- : Die Bibel im Licht der Archäologie, Düsseldorf 1980.
- Klaiber W., Archäologie und Neues Testament, ZNW 72 (1989) 35-89.
- Knauf, E.A., From History to Interpretation, D.V. Edelman (ἐκδ.), The Fabric of History: Text, Artifact and Israel's Past, JSOT.SS 127, Sheffield 1991, 26-64.
- Kuhnen, H.-P., Palästina in griechisch-römischer Zeit, Handbuch der Archäologie - Vorderasien II/2, München 1990.
- Κωνσταντίνου, Μ., Σχέση Βιβλικής Αρχαιολογίας και Βιβλικής Ερμηνευτικής, στο Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ., “Χριστός και Ιστορία”, Επιστημονικό Συμπόσιο προς τιμήν του καθηγητή Σάββα Αγουρίδη, Εκκλησία - Κοινωνία - Οικουμένη, 6, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1993, 213-218.
- Lemaire, A., „House of David“ restored in Moabite Incription, BARev 20/3 (1994) 30-37.
- : The Tel Dan Stela as a Piece of Royal Historiography, JSOT 81 (1998) 3-14.
- Lemche, N.P., The Old Testament – a Hellenistic Book? SJOT 7 (1993) 163-193.
- Levy, T.E. (ἐκδ.), The Archaeology of Society in the Holy Land, London 1995.
- McRay, J., Archaeology and the New Testament, 1991.
- Mansoor, M., Introduction, ἐν K.N. Schoville, Biblical Archaeology in Focus, Michigan 1978.

- Mazar, A., *Archaeology of the Land of the Bible, 10,000-586 B.C.E.*, New York 1990.
- : *Archaeology and the Biblical Narrative: The Case of the United Monarchy*, R.G. Kratz/H. Spieckermann, u. M. v. B. Corzilius/T. Pilger (έκδ.), *One God – One Cult – One Nation. Archaeological and Biblical Perspectives*, BZAW 405, Berlin 2010, 29-58.
- Moorey, P.R.S., *A Century of Biblical Archaeology*, Louisville, Kentucky 1991.
- Μπρατσιώτου, Ν.Π., *Εισαγωγή εις τὴν Θεολογίαν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, Ἀθῆναι 1988⁵.
- : *Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ὡς Ἁγία Γραφή. Ὀλίγα καὶ περὶ τῆς σχέσεώς της πρὸς τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ τὸν Ἑλληνισμόν*, β' έκδ., Ἀθῆναι 2012.
- Na'aman, N., *Amarna Letters*, ABD I (1992) 174-181.
- Nötscher, F., *Biblische Altertumskunde*, Bonn 1940.
- Noorth, E., *Biblich-Archäologische Hermeneutik und alttestamentliche Exegese*, Kampen 1979.
- Noth, M., *Die Welt des Alten Testaments*, Berlin 1962⁴.
- : *Aufsätze zur biblischen Landes- und Altertumskunde*, Bd I: *Archäologische, exegetische und topographische Untersuchungen zur Geschichte Israels*, Neukirchen-Vluyn 1971, 3-51.
- Oesch, J.M., *Die fundamentalistische Versuchung im Spannungsfeld von Bibel und Archäologie*, *Die biblische Welt als Kulisse für das Gotteswort*, BiKi 43 (1988) 119-122.
- : *Fundamentalismus und fundamentalistische Versuchung im Spannungsfeld von Archäologie und Bibel*, J. Niewiadomski (έκδ.), *Eindeutige Antworten. Fundamentalistische Versuchung in Religion und Gesellschaft*, Thaur 1988, 111-124.
- Οικονόμου, Ἡ.Β., *Αἱ ἐν Παλαιστίνῃ ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι καὶ ἡ Ἁγία Γραφή*, Ἀθῆναι 1969.
- : *Περίγραμμα Φυσικῆς Γεωγραφίας τῆς Παλαιστίνης*, Ἀθῆναι 1980.
- : *Παραδόσεις Ἀρχαιολογίας τῆς Παλαιστίνης καὶ Βιβλικῆς Θεσμολογίας*, Ἀθῆναι 1985. 1987.
- : *Ἀρχαιολογία καὶ Θεσμολογία τῆς Βιβλικῆς Παλαιστίνης*, Ἀθῆναι 2004.
- Παναγοπούλου, Ἰ., *Ἡ ἐρμηνεία τῆς Ἁγίας Γραφῆς στὴν Ἐκκλησία τῶν Πατέρων*, επιμ. Σ.Σ. Δεσπότης, Τόμ. Α', Ἀθῆναι 2004. Τόμ. Β' 2010⁵.
- Κ.Ε. Παπαπέτρου, *Εἶναι ἡ Θεολογία Ἐπιστήμη;* Ἀθῆναι χ.χ.
- : *Πίστη καὶ Γνώση*, Ἀθῆναι 1988.
- Παπαρνάκη, Α., *Ὁ Μέγας Ἀθανάσιος ὡς Ἐρμηνευτὴς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη 1997.
- : *Οἱ Ἐρμηνευτικὲς Ἀρχές τῆς Ἁγίας Γραφῆς κατὰ τὸν Μ. Ἀθανάσιο*, Πρακτικά ΙΖ' Θεολογικοῦ Συνεδρίου Μητροπόλεως Θεσ-σαλονίκης «Μέγας Ἀθανάσιος», Θεσσαλονίκη 1997, 301-354.
- Perdue, L.G./Toombs, L.E./Johnson, G.L. (έκδ.), *Archaeology and Biblical Interpretation*, Atlanta 1987.
- Perrot, J., *Syrien-Palästina I*, Genf 1978.
- Popper, K.R., *Das Elend des Historizismus*, ἐν *Gesammelte Werke in deutscher Sprache*, Bd 4, έκδ. [H. Kieseewetter](#), Tübingen 2003⁷.
- Renz, J./Rölling, W. (έκδ.), *Handbuch der althebräischen Epigraphik I-II*, Darmstadt 1995-2003.
- Rost, L./Reicke, B. (έκδ.), *Biblich-Historisches Handwörterbuch I-IV*, Göttingen 1962-1979.

- Schmid, H.H., Die Steine und das Wort. Fug und Unfug Biblischer Archäologie, Zürich 1975.
- Schoville, K.N., Biblical Archaeology in Focus, Grand Rapids 1978.
- Schwiderski, D. (ἐκδ.), Die alt-und reichsaramäischen Inschriften=The Old and Imperial Aramaic Inscriptions, unter Verwendung der von M. Sarther programmier-ten Datenbank ARAM, Fontes et Subsidia ad Bibliam pertinentes 2. Berlin/New York 2004.
- Shepherd, N., The Zealous Intruders: The Western Rediscovery of Palestine, London 1987, San Francisco 1988.
- Silberman, N.A., Between Past and Present: Archaeology, Ideology and Nationalism in the Modern Middle East. New York 1990.
- : Digging for God and Country: Exploration, Archaeology and the Secret Struggle for the Holy Land 1799-1917, New York 1982.
- Σιμωνῆ, Π., Σύντομος Εἰσαγωγή εἰς τὴν Βιβλικὴν Ἑβραϊκὴν Γλῶσσαν καὶ Ἀρχαιολογίαν, Θεσσαλονίκη 1964.
- : Ἑβραϊκὴ Ἀρχαιολογία, ΘΗΕ 5, 297-305.
- Stern, E. et.al. (ἐκδ.), The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land, Vol. 1-5, Jerusalem 1993-2008.
- Thompson, T.L., The Bible in History. How Writers Create a Past, London 1999.
- Trigger, B.G., A History of Archaeological Thought, Cambridge 1989.
- Uehlinger, C., Gab es eine jorschijanische Kulturreform? Plädoyer für ein begründetes Minimum, ἐν W. Groß (ἐκδ.), Jeremia und die „deuteronomische Bewegung“, Weinheim 1995, 57-89.
- de Vaux, R., On Right and Wrong Uses of Archaeology, J.A. Sanders (ἐκδ.), Near Eastern Archaeology in the Twentieth Century, FS N. Glueck, New York 1970, 64-80.
- Van Beek, G.W. (ἐκδ.), The Scholarship of William Foxwell Albright: An appraisal, Harvard Semitic Studies, Harvard 1989.
- Vieweger, D., Archäologie der biblischen Welt, UTB 2394, Göttingen (2003) 2005²
- : Wenn Steine reden. Archäologie in Palästina, mit zahlreichen Zeichnungen von E. Brückelmann, Göttingen 2004.
- : Archäologie der Biblischen Welt, mit zahlreichen Zeichnungen von E. Brückelmann und Foto DVD, Gütersloh 2012.
- Volz, P., Die biblischen Altertümer, Stuttgart 1925².
- Watson, C.M., Fifty Years of Work in the Holy Land, London 1915.
- Watzinger, C., Denkmäler Palästinas, Bd 1-2, Leipzig 1933-35.
- Weippert, H., Palästina in vorhellenistischer Zeit, Handbuch der Archäologie – Vorderasien II/1, München 1988.
- Wiley, G.R./Sabloff, J.A., A History of American Archaeology, revised edition, San Francisco 1980.
- Winton Thomas, D. (ἐκδ.), Archaeology and Old Testament Study, Cambridge 1989.
- Wright, G.E., Biblical Archaeology, London 1957. 1962 (=Biblische Archäologie, Göttingen 1958).
- Χαστούπη, Α.Π., Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἀρχαιολογίαν, Θεσσαλονίκη 1957.
- Χριστινάκη, Ἐ.Π., Εἰσαγωγή στη Βιβλικὴ Ἀρχαιολογία, Αθήνα 2001.
- Yadin, Y., Hazor. The Head of All those Kingdoms: Joshua II: 10, with a Chapter on Israelite Megiddo, London 1972.
- Zwickerl, W., Einführung in die biblische Landes- und Altertumskunde, Darmstadt 2002.

